

Damir Globočnik

Karikature v letih prve svetovne vojne

*“Ko se je pisalo tisoč
devetnajsto štirinajst let,
prišla je strašna vojska
nad ubogi grešni svet.”¹*

Karikature sodijo med tisti zvrsti umetniškega izražanja, ki se na najbolj neposreden način odzivajo na politično in kulturno dogajanje. Resda morajo deliti usodo časnikov, ki nemudoma po izidu izgubijo svojo svežino in aktualnost in jih bralci zato preprosto zavrnejo. Neredko pa karikature in satirične ilustracije, prav tako kot mnoga besedila, članki in časopisni komentarji, lahko živijo dlje, kot traja življenje časopisa. Njihova satirična ost je seveda najbolj aktualna v času nastanka, toda vsi dogodki in osebe, ki nastopajo na karikaturah, so zgodovinsko preverljivi, zato tudi karikature, podobno kot pisno gradivo, lahko vsebujejo pomembno dokumentarno in pričevanjsko vrednost, kar seveda velja še zlasti za politične karikature.

Psihozgodovinarji naj bi celo zatrjevali, da se v karikaturah na najbolj zgoščen in sugestivni način skriva kolektivno nezavedno, vanje naj bi bile vtisnjene skupinske fantazije posameznih narodov. Metodo fantazijske analize je razvil ameriški psihozgodovinar Lloyd de Mause. “Gre za poskus razbiranja, analiziranja in interpretiranja verbalnih in neverbalnih komunikacij, ki signalizirajo kolektivno nezavedno,” piše Alenka Puhar. “Človeške skupnosti se vedejo podobno kot posamezniki, ki jih konstituira, se pravi, da imajo svoje lastno emocionalno življenje, ki ga artikulirajo na raznovrstne načine – z verbalnimi in neverbalnimi sporočili, z govorico teles in dejanj. Z metaforami in simboli izražajo svoje želje in strahove, svoje travme in poskuse, da bi jih razrešili. Ena najbolj razširjenih metod komunikacije v sodobnem svetu so karikature, ki imajo na ravni občestva podobno funkcijo kot sanje na individualni ravni: so izpoved stisk, travm, konfliktov, so tudi napoved, kako se hoče in more vse to razrešiti.”²

Morda z izjemo Aleševčevega satiričnega lista Brencelj bi omenjene misli pri nas lahko prvič v polni meri obveljale za karikature v Kurentovem albumu in Kurentu, ki sta spremljala in zabavala Slovence ob koncu 1. svetovne vojne. Lahko bi dejali, da se je v Kurentovih in nekaterih drugih karikaturah iz tega časa odzrcalila zgoščena duhovna podoba Slovencev tedanje dobe, njihove želje, pričakovanja, strahovi in razočaranja. V njih ne manjka duhovitosti, humorja, kritičnosti, odkritosti in tragičnosti. Naslednje vrstice poskušajo postaviti v zgodovinski kontekst oziroma osvetliti nekatere izbrane karikature, ki so jih slovenski karikaturisti narisali v letih 1. svetovne vojne.

“Novo leto 1914. se je začelo v Evropi s temnimi slutnjami,” je v propagandni knjigi V borbi za Jugoslavijo, posvečeni razvoju jugoslovanske misli in nastanku jugoslovanske države, zapisal časnikar in književnik dr. Ivan Lah (1881–1938). “Vsepovsod se je čutila

¹ Prvi verz k “Svetovni vojni v slikah in pesmi”, Domovina, 1921/2.

² Alenka Puhar, Slovenski avtoportret 1918–1991, Ljubljana 1992, str. 8–9.

velika napetost med državami in narodi, borečimi se za prvenstvo in pravico ob vedno bolj naraščajočemu oboroževanju in težkih življenjskih razmerah, ki so silile vlade in zastopnike narodov, da z vsemi silami pospeše delo in boj za obstanek, kajti jasno je bilo, da se bliža svetovni vihar. Misel o svetovni vojni se je čimdalje pogosto pojavljala po časopisih." Prizadevanja diplomacije za rešitev evropskega miru so bila že vnaprej obsojena na neuspeh, saj je svet neustavljivo vleklo v neizbežni vrtinec krvavega spopada. Nasprotovanja med državami so bila namreč prevelika, politično in gospodarsko ravnotežje preveč razrhljano, nacionalna in socialna nasprotja pregloboka. Mladi, šele v prejšnjem stoletju nastali državi, Italija in Združena Nemčija, sta si želeli pridobiti nekaj kolonialnega ozemlja, Avstro-Ogrska je hotela razširiti svoje meje proti evropskemu jugovzhodu, toda pot do Jadranskega morja si je nameravala utreti tudi Srbija, ki sta jo podpirali Rusija in Francija. "Evropske velesile so bile razdeljene v dve veliki skupini, v trozvezo: Nemčija, Avstrija, Italija, in v trojni sporazum (antanta): Anglija, Francija in Rusija," nadaljuje Ivan Lah. "Med obema skupinama je bilo več spornih točk, ki so se posebno zaostriale prejšnje leto zaradi dogodkov na Balkanu. A tudi med posameznimi državami ni bilo pravega soglasja: Med Anglijo in Rusijo je ležalo še vedno nerešeno vprašanje Carigrada in azijskih pokrajin, med Avstrijo in Italijo je trajal spor zaradi Albanije, ki je po balkanski vojni postala na videz samostojna država, a ji je z avstrijsko pomočjo vladal nemški princ Wied, kar ni bilo po volji Italiji, ki je v tem videla razširjenje avstrijske oblasti ob Adriji. Za vsem tem pa se je razvijala gospodarska tekma med Anglijo in Nemčijo, ki je čimdalje bolj posegala na svetovni trg in si po suhem pripravljala pot preko Balkana v Malo Azijo in po bagdadske železnice do Perzijskega zaliva. Množeči se dolgovi so silili države, da so iskale novih kolonij in tržišč, pri čemer je bilo naravno, da so trčile druga ob drugo."³

Ivan Lah je svojo knjigo popestril tudi s fotografijami in karikaturami. Med slednjimi je tudi karikatura Frana Podrekarja (1887–1964) z naslovom "Pax 1914", ki bi jo lahko uporabili za ilustracijo navedenega Lahovega razmišljanja. Karikatura je bila prvotno objavljena v 2. št. Bodeče neže (1914), satirične priloge dnevnika Dan (1912–1914), ki ga je urejal Ivan Lah. Na njej so predstavljene "evropske velesile v dolgovih". Z izjemo avstrijskega zunanjega ministra Berchtolda posamezne narode zastopajo njihove personifikacije. Nemec, Anglež, Lah, ruski mušič in francoska Marianne se utapljajo v morju dolgov, nad njimi kraljuje shiran mladenič s palmovo vejico v roki, ki predstavlja personifikacijo miru. Aprila 1914 pa je bila v Dnevu objavljena karikatura angela miru, ki si prizadeva loviti ravnotežje. Spremlja jo dolg, dobesedno odslikan komentar: "Trozveza (Avstrijanec, Nemec, Italijan) in trojni sporazum (Rus, Anglež, Francoz) se gibljejo v rokah angela miru – nad bajoneti. Kaj bo, če se stepo?"

Ko se je zdelo, da je krizno žarišče na Balkanu vsaj za nekaj časa pogašeno, so v Sarajevu 28. junija 1914 – na srbski narodni praznik Vidov dan – ubili avstrijskega prestolonaslednika Franca Ferdinanda in njegovo soprogo, vojvodinjo Sofijo Hohenberg, ki sta si prišla v anketirano Bosno in Hercegovino ogledat velike vojne manevre ob meji s Srbijo. Manevri so imeli izrazit protisrbski značaj. Srbija je bila namreč od carinske vojne (1906–1911) in aneksije Bosne in Hercegovine (1908) največja zunanja sovražnica monarhije. Streli so prišli iz vrst bosanskih mladincev, pripadnikov revolucionarnega gibanja "Mlada Bosna", toda zarota za umor prestolonaslednika naj bi bila skovana v Beogradu, do nje naj bi prišlo predvsem zaradi interesov srbske zunanje politike. Monarhija se je zato odločila kaznovati Srbijo.

³ Vse po: Ivan Lah, V borbi za Jugoslavijo, II. del, Svetovna vojna, Ljubljana 1929, str. 3.

S smrtjo habsburškega prestolonaslednika se je tok zgodovine temeljito spremenil. Franc Ferdinand, ki je veljal med Srbi za poosebljenje protisrbske politike in najbolj osovraženo osebnost monarhije, je samo še čakal na smrt prastarega cesarja Franca Jožefa, da bo prevzel v roke državne vaje. Avstro-Ogrsko bi brez dvoma čakale korenite spremembe. Med politične cilje je častihlepni prestolonaslednik namreč uvrstil ukinitve dualizma in okrepitev nemške nadvlade v celotni monarhiji. Slovenci so upali, da bo uspel rešiti tudi vprašanje južno-slovanskih narodov, čeprav so bila mnenja, ali je bil naklonjen Slovanom, deljena. Prestolonaslednik si menda aneksije Bosne in Hercegovine niti ni želel in je nasprotoval vojni na Balkanu.

Mesec dni po atentatu je Avstro-Ogrska napovedala Srbiji vojno. S tem korakom je nameravala zastrašiti tudi "Jugoslovane" v monarhiji (Slovence v avstrijskih deželah in Hrvate v ogrski polovici monarhije), ki so oporo za lastne težnje po preureditvi monarhije še zlasti po balkanskih vojnah videli predvsem v Srbiji. Avstro-Ogrska si je pridobila nemško zavezništvo, toda položaj so zagovorniki vojne presodili napačno. Kazenska in preventivna vojna proti Srbiji, če bo sploh do nje prišlo, naj bi bila lokalna, saj glavni srbski zaveznik in podpihovalec njenih ozemeljskih pretenzij že od balkanskih vojn dalje – Rusija ne bo stopila v bran tistih, ki ubijajo vladarje, in kratkotrajna, saj bo velika 56-milijonska monarhija zlahka porazila *"po dveh balkanskih vojnah z do mozga izžeto državico"*,⁴ malo Srbijo. Na avstrijske ultimativne zahteve je Srbija odgovorila s spretno izmikajočim odgovorom, zato je Avstro-Ogrska 28. julija prekinila diplomatske stike. Z uveljavitvijo raznih skrivnih zavezniških pogodb in sporazumov so v vojno posegle tudi druge evropske države. Nemčija je napovedala vojno Rusiji in Franciji ter vdrla v nevtralno Belgijo, zato se je Antantnim silam pridružila tudi Anglija. 3. avgusta 1914 se je začela 1. svetovna vojna. *"Dogodki so se odslej vrstili s kaleidoskopsko naglostjo,"* piše Ivan Hribar (1851–1941). *"Dne 27. julija je bila razglašena ukinitve ustavnih svoboščin, zaključitev zasedanja državnega zbora in vseh deželnih zborov; dne 26. julija so z Dunaja, odkoder se je dala inciativa za krvoprelitje, kakor v zasmeh razglašali urbi et orbi, da je evropski mir odvisen od ruskega carja; dne 31. julija je Nemčija poslala Rusiji ultimatum; dne 1. avgusta je temu ultimatu sledila vojna napoved Rusiji; dne 3. avgusta je nemški poslanik z vsem osebjem poslanstva zapustil Pariz; dne 4. avgusta je Nemčija francoskemu poslaniku izročila potne liste; dne 4. avgusta ob sedmih zvečer je Anglija napovedala Nemčiji vojno. Iz evropske hiše so torej skoro skozi vsa okna švigali uničevalni in razdejevalni plameni."*⁵

V balkanskem kotlu se je vnela iskra svetovnega požara. Kot da bi se dobesedno uresničila napoved, ki jo je nakazovala karikatura Maksima Gasparija (1883–1980) *"Požar na Balkanu"*, ki je bila leta 1913 objavljena v 321. št. Dneva. Na njej vidimo ognjene iskre, ki jih veter od goreče balkanske bajte zanaša proti Avstro-Ogrski, Nemčiji in Italiji.

Prišla je vojska kot kazen za grehe narodov in držav in z njo angel uničenja z ognjenim mečem v roki, matere mu ponujajo v dar nedolžne otročiče, za seboj pušča uničenje, pred njim pa je samo neskončen obup – vse to je narisal Hinko Smrekar (1883–1942) na risbi *"Ob vojski"*, ki je bila leta 1914 objavljena v reviji Dom in svet (1888–1944). Tu srečamo tudi risbo *"Inter arma silent musae"*. Njeno sporočilo je, da naj bi med vojno muze molčale, vendar je Smrekar, znan po izredno spretni risarski roki in ostrem jeziku ter pogledu na svet, v naslednjih letih s svojim opusom uspel dokazati ravno nasprotno.

Tudi "slovenski Janezi" so kot "enoletni prostovoljci" navdušeno, saj so si prizadevali pokazati svoj patriotizem in ljubezen do cesarja, ali vsaj brez odkritega odpora odhajali na

⁴ Fran Šuklje, Iz mojih spominov, II. del, Ljubljana 1995, str. 250.

⁵ Ivan Hribar, "Vojne napovedi", Moji spomini, II. del, Ljubljana 1984, str. 100.

Hinko Smrekar "Ob vojski", 1914

bojišča v Srbiji, Galiciji, Črni gori, Romuniji in drugam. Prihajalo pa je tudi do raznih incidentov, nagovarjanj rezervistov v času mobilizacije, naj ne streljajo na srbske brate. Slovenec je ob začetku vojne pisal v vojn ozanesenem tonu: *"Iskrenost, ki smo jo bili opazovali med vpoklicanim moštvom, je občudovanja vredna. Po vseh ljubljanskih ulicah je done-lo petje in vriskanje naših vojakov, vsepovsod si čul vsiklike: 'To jih bomo dali!' Žarečih lic so krepki korenjaki izjavljali: Za čast domovine gremo, kamor nas pošljejo! Vse je prepevalo, kakor bi šlo na veselo svatbo! Posamezne gručice so imele seboj harmoniko. Po ulicah jih je spremljalo ljudstvo s klici: Bog čuvaj naše junake! Nikjer ni bilo opazovati potrnosti. In te popevke po ulicah. Navadno se je glasila ona narodna:*

'Oj, soldaški boben...'

Kot refren pri vsaki kitici pa bilo nekaj novega – v veselem, poskočnem ritmu, ki se glasi:

'Oj, puške pokajo,

se sablje bliskajo,

Srbi jokajo,

a Kranjci vriskajo!'

Velike trume moških pa so tudi oblegale spovednice in prejemale sv. obhajilo. Od mize Gospodove pa so šli kakor levi na bojno polje s klici 'Živio Avstija!' 'Doli s Srbijo!' 'Vojska Srbije!' Prizori so kazali lepe lastnosti našega vojaka. To splošno, velikansko navdušenje je prav najbolj pričalo, kako so se Srbi varali, ako so kedaj računali na to, da bi se zvestoba Slovencev do habsburškega prestola sploh kedaj omajati mogla. Naše čete bodo zopet čestiti avstrijski zastavi priborile novo slavo!"⁶

Vendar se vojna sreča ni hotela nagniti na avstroogrsko stran. Če je bila nemška zavezni-ca sorazmerno uspešna, je cesarsko kraljeva monarhija na začetku krepko izgubljala. Že

⁶ "Zvestoba slovenskih vojakov", Slovenec, 1914/169. Po mnenju prepričanega panslovana Ivana Hribarja je bilo izkazovanje avstrijskega patriotizma "skrajno gnjusno, človeškega dostojanstva nevedno", Slovenci pa naj bi za prisegami zvestobe Avstriji in klici po maščevanju nad Srbi skrivali svoj strah. "Dan po napovedi vojne se je namreč Ljubljana temeljito spremenila. Vse ulice, vse hiše so se ozališale z zastavami. Nekateri hiše so v njih kar tonile. Ni bilo namreč dovolj, da so bile oličene z dolgimi plahtami od strehe do tal, katere so si omislili 'patrijotični' hišni gospodarji; tudi stanovanjske stranke so hotele pokazati svoj 'patrijotizem' in so zato mnoge iz njih razobesile zastavice ob vseh oknih svojih stanovanj. Barve zastav so bile črnomurane, belomodro rdeče in belordeče. Cesarskih in narodnih zastav je bilo približno enako število. Drugonavedenih sicer zvanični krogi niso trpeli. /.../ Toda razobešanje zastav še ni bilo višek onega, kar je trezno misleče in rodoljubno navdahnjene ljudi moralo boleti. Saj so si reči morali, da k temu silijo razmere po suspenziji ustave in zagospodovanju soldateske. K gnjusu je morala vzbujati ona bizantinska, vso nizkotnost robskih duš razodevajoča servilnost, ki je v gotovem delu mestnega prebivalstva izzbila na površje in ki je bila takšna, da bi bil tujec, ki bi bil tiste dni prišel v Ljubljano in bi ne bil vedel, za kaj gre, misliti moral, da je to mesto zadela nepopisna sreča. Po priliki takšna, kakoršno dobrohotno nebo pošilja komaj vsakih tisoč let in da zato prebivalstvo mesta hoče na najsvečanejši način dati duška neizmernemu in nepopisnemu veselju. Nobena nevesta se, ko hrepeneče pričakuje svojega ženina, ne našopiri tako, kakor se je Ljubljana oni dan.

Kaj pa šele njeno prebivalstvo! V dolgih sprevodih so se moški in ženske z zastavami in godbo valili po ulicah z radostnimi vzkliki in veselim popevanjem. Ko nalezljiva bolezen je videzno vse sloje prebivalstva zajelo tako sladkobesno navdušenje. Fanatični govorniki pa so nastopali tu in tam ter skušali splošno navdušenje stopnjevati do blaznosti. Res so bili med množico posamezniki, ki so blaznega navdušenja tulili ko besneči derviši. Vse te množice so, ko od sadizma obsedene in razpaljene, hitele pred vladno poslopje na Bleiweisovi cesti, kjer so predstavniku avstrijske državne moči prirejale ovacije, katere so bile prave orgije veselja. To veselje je bilo videzno takšno, ko veselje mohamedanskih hodočastnikov, ko njihove oči zazro tako željno pričakovano tajinstveno sveto kabo. Vse to pa zato, ker je krhak starec, ki že očitno ni imel zdravstvene razsodnosti, pač pa še vedno nepremagljivo odvrtnost do Slovanstva, z usodepolnim korakom, ki mu ga zgodovina nikdar odpustila ne bo, pognal 'svoje' narode v mesnico" (Ivan Hribar, "Vojne napovedi", Moji spomini, II. del, Ljubljana 1984, str. 101–102).

avgusta je doživela proti Srbiji v bitkah na Ceru in na Kolubari huda poraza, nato so Rusi zasedli Galicijo. Avstroogrška armada se je morala umakniti do prelaza na Karpatih.

Ob izbruhu vojne je bilo v monarhiji z vnaprej pripravljenimi vladnimi in cesarskimi odredbami začasno ukinjeno parlamentarno življenje in mnoge politične svoboščine. Zavaladal je vojni absolutizem, uvedena je bila stroga cenzura, prepovedani so bili nekateri časopisi in društva, paziti je bilo treba na vse javno izrečene besede, politične stranke so se smele ukvarjati samo z notranjim strankarskim delom, vsi nevarni posamezniki so bili internirani ali poslani v konfinacijo.

“Država ni zaupala lastnim državljanom, zato se je izpremenila v veliko ječo, v kateri so odločevali le policija, orožništvo, vojaštvo in preki sod,” je zapisal Fran Erjavec.⁷ Da je nekdo prišel v zapore na ljubljanskem gradu, ni bilo potrebna težka obtožba razširjanja jugoslovanske propagande, ščuvanja k uporabi ali dezertaciji, dovolj je bilo že nekaj nepredvidno izrečenih besed.⁸ Marca 1915 je začelo delovati vojaško sodišče, ki je smelo soditi tudi civilnim osebam. Ko je za veleizdajalce, narodne buditelje, srbofile, rusofile, vohune, nasprotnike Nemcev, tiste, ki so žalili vladarja ali si drznili izreči protidržavne izjave, izjave proti zavezniški Nemčiji in njenemu cesarju, ob zmagah avstrijske vojske niso razobesili zastave ali so ugovarjali vojaškim posojilom, zmanjkalo prostora, so začeli graditi internacijske tabore. Med interniranci so bili tudi mnogi znani Slovenci: nekdanji ljubljanski župan Ivan Hribar, jugoslovansko usmerjeni socialdemokrat Ivan Cankar, pisatelj Fran Maselj Podlimbarski, znan kot avtor srbofilske knjige *Gospodin Franjo*, ki je ožigosala avstroogrski režim v Bosni, zaradi katere je bila razpuščena Slovenska Matica in zaplenjeno njeno premoženje, predsednik Slovenske Matice Fran Ilešič, Viktor Zalar, Vladimir Levstik, Ferdo Vesel, Gregor Žerjav, Alojz Gradnik, Silvo Kranjec, časniki Ivan Lah, Rasto Pustoslemšek, Milan Plut idr. Prepovedani so bili liberalni jugoslovansko usmerjeni oziroma srbofilski časopisi *Dan*, *Glas Juga*, *Naš glas*, *Slovenski dom*, tik pred začetkom vojne sta bili ukinjeni socialdemokratski glasili *Zarja* in *Rudar*. Prepovedano je bilo delovanje Slovenske sokolske zveze.

Za Nemce je bilo vojno stanje tudi priložnost za obračun z domačimi Slovani. Izvajali so protislovensko in protislovansko (protisrbsko) gonjo. Režim vojnega absolutizma naj bi veljal v enaki meri za vse državljane monarhije, vendar so bili na Slovenskem prizadeti predvsem Slovenci. Protislovensko in protislovansko vzdušje so ustvarjali Nemci in Italijani, pri tem pa so jim pomagale civilne in vojaške oblasti. Pregarjanje Slovencev je bilo močnejše na Koroškem in Štajerskem, kjer je bila deželna oblast v rokah nemškonacionalne

⁷ Fran Erjavec, *Zgodovina katoliškega gibanja na Slovenskem*, Ljubljana 1928, str. 221.

⁸ Zgovorna je usoda Ivana Rudolfa (1898–1962), kasnejšega borca za severno mejo, člana organizacije TIGR, politika in časnika, ki so ga zaprli zaradi protiaustrijskih izjav. *“Zaradi protiaustrijske dejavnosti in kot srbofila so mojega očeta zaprli na ljubljanskem gradu, ko mu je bilo komaj sedemnajst let,”* piše Saša Rudolf. *“Tako mlad se je že zameril oblastem?”* *“Kot petošolec je na idrijski realki znil nekaj besed o avstrijskem zatiranju. Njegove besede so prišle na uho oblasti in 21. maja 1917 so ga prepeljali v Ljubljano, tako da je slovensko prestolnico prvič obiskal neprostoovoljno. Sonce je sijalo, ko je avstrijski stražmojster Klanjšček gnal mojega očeta in mladega pesnika Frana Žgurja po Kolodvorski ulici. Na poti na ljubljanski grad so trojico spremljali sočustvujoči obrazi, pa tudi kaka psotka gorečih avstrijakantov. Na gradu so aretirancema odkazali celico – samico številka 7. Tu se je seznanil s pisateljema Ivanom Lahom in Vladimirim Levstikom ter politikom in časnikarjem Rastom Pustoslemškom”* (Saša Rudolf, *Xolotl / Med resnico in domišljijo*, Gorica 1996, str. 41).

“Včasih je razlog za aretacijo bil že na robu smešnosti. Tako je bil računski svetnik Jožef Košir, starejši mož, ki mu je črni kruh, ki so ga prodajali na karte, povzročal prebavne težave, obsojen zato, ker je 14. decembra 1915 v pisarni vprašal: ‘Jaz bi rad vedel, ali naš cesar tudi črn kruh je?’ In ker je na opozorilo, da je to žalitev veličanstva, odvrnil: ‘To je men vseen, entveder vsi glih al pa noben’” (Janko Pleterski, *“Notranja fronta Avstrije:regarjanje Slovencev”*, Ljubljana 1971, str. 23).

večine. "Val se je preselil čez vidnejše slovenske ljudi ne oziraje se na njihovo politično usmeritev; še posebno je prizadel slovensko duhovščino, ki je res doživela, vzlic dotlej trdno priznanim izjemnostim stanu, takšno preganjanje, sramotenje in ustrahovanje, kakršnega v srednji Evropi ni bilo več od časov reformacije," piše Janko Pleterški. "Izgon slovenske duhovščine med drugo svetovno vojno iz slovenskih ozemelj, zasedenih po nacističnih trumah, je imel v dogodkih na Štajerskem in Koroškem ob začetku prve svetovne vojne svojo vredno predpodobo. Število aretirancev in preganjancev drugih poklicev je sicer večkrat preseglo število aretiranih duhovnikov, a vendar je ravno obračun s slovensko duhovščino imel najobčutnejše politične posledice."⁹

*"Na bledem konju divje jaha smrt,
zastavo v rokah – s truge črn prt,
reži se v živi svet in krohota,
da ji čeljust koščena klopota;*

*Gostja, ki je svet še videl ni,
pijače čez in čez; človeška kri,
in godci: sabelj žvenk in grom topov
in pevkije: stok sirot in jok udov.*

*Na goste vabim: danes god je moj,
družice tri pa vabijo z menoj,
vse zale, ljubke sladke, kakor jaz,
prisrčne mile, kakor moj obraz.*

*Iz brona prva plašč ima sešit,
lase iz sulic, jeklo mesto kit,
v očeh svinčenih plamen se kadi,
z železnih prstov se ji kri cedi.*

*In druga lepa, kakor volkodlak,
in jasna, kot jesenski mlajev mrak,
objame te in drob se v ognju vžge,
poljubi, smrtni pot te oblije.*

*Pa tretja: votlo vdrto nje oko,
viseča usta, koža, kost samo;
brez solz, vročnica sproti jih suši,
brez stoka, brez glasu – ni zanj moči.*

*Hej, to bo ples, le dvigajte pete,
najčvršči plezalci že vkup hite:
kragulj in krokar in krdel pestovk
in gladni črv in krviželjni volk.*

⁹ Janko Pleterški, "Notranja fronta Avstrije: preganjanje Slovencev", Ljubljana 1971, str. 24.

*Družice moje so zares brhke,
zagledaš jih, lasje se ti ježe.
Na delo Vojska, Kuga, Lakota! –
V krohotu bela smrt naprej divja /.../*

*Na križu Jezus sredi grobnih leh,
na ustnah mir, ljubezen v očeh,
roke prostira, celi svet objet,
na svojem sladkem srcu ga ogret:*

*Nimaš jih, svet, skrbi tako črnih,
ni je, Adamov sin, ni je bolezni,
da ne preženeš jih, ne preboliš je,
če se okoplješ v moji ljubezni.*

*Nimaš solza jih, solzna dolina,
da jih moj dih ljaj ne posuši,
nimaš je rane, da je ne izceliš,
če jo omije Rešnja Kri.*

*Nimaš srce, je bolečine,
da ti na mojem srcu ne mine,
Nimaš ga groba, kruta smrt,
da ne bo enkrat spet odprt.”*

Pesem o štirih apokaliptičnih jezdecih, Zmagovalcu, Vojni, Lakoti, Smrti (oziroma Kugi), je bila objavljena na prvi strani 1. št. propagandne revije "Svetovna vojska" (1914–1915), ki jo je urejal Ivan Podlesnik, založila Katoliška bukvarna in sijajno – s pripombo, da so nekateri vojni prizori prikazani dokaj naivno – ilustriral Hinko Smrekar. "*Pod tem naslovom je pričelo izhajati lepo delo v zvezkih v zalogi Katoliške Bukvarne v Ljubljani,*" lahko preberemo v Mentorju. "*Delo je opremljeno z lepimi, večinoma izvirnimi risbami in slikami in bo nudilo enoten popis današnjih bojev, poleg tega bo pa podalo tudi mnogo izvirnih črtic, slik in vojnih dogodkov, katerih niso prinesli časopisi. Uredništvo 'Svetovne vojske' ima namreč na razpolago že sedaj obilo dopisov in poročil ponajveč od slovenskih vojakov, ki so se udeležili bojev na južnem ali severnem bojišču. Delo bo vsled tega zanimivo in vredno, da si je shrani vsaka hiša za spomin na današnje težke dni svetovnih dogodkov. S prav posebnim zanimanjem pa bodo po tej knjigi posegli naši vojaki, ko se vrnejo z bojišč, saj bodo popisani v knjigi boji, katerih so se udeležili in ki so jim živo v spominu. Časopisi se pogube, ta knjiga pa bo ostala v spomin nam in zanamcem, saj bo nudila kroniko slovenskega junaštva.*"¹⁰

Tik nad pesmijo se nahaja uvodna Smrekarjeva ilustracija, ki prikazuje "Boga vojne", bojevnika z mrtvaškim obrazom, oblečenega v železen oklep, ki kraljuje nad pokrajino, posejano s četami vojakov, letali, zrakoplovi in drugimi uničevalnimi sredstvi. Ob straneh izpod ščitov z začetnicama umorjenega prestolonasledniškega para švigajo strele. Ilustra-

¹⁰ "Svetovna vojska", Mentor, 1914/1915, str. 76.

cija je nastala na podlagi zapisa "Ferdinandovo varstvo" izpod peresa "Domoljuba", ki ga najdemo na tretji strani revije.¹¹

Revija je bila večinoma izpolnjena s fotografijami in "dokumentarno" zasnovanimi ilustracijami, na katerih je Smrekar prikazal najpomembnejše vojne dogodke, vse od diplomatskih zapletov do prizorov s fronte in izza nje. V 2. št., ki je bila v celoti posvečena vojni nasprotnici Rusiji, se je Smrekar, ki očitno ni mogel iz kože karikaturista, odločil, da bo reviji vlil malo več duha, zato je narisal nekaj karikatur. Karikatura z naslovom "*V pomirjenje*", na kateri je upodobljen "*Spomenik miru*" – nekakšen mirovni prispevek ruskega carja, nam razkriva takratna vojna zavezništva. Pred ruskim "spomenikom miru", ki pa je v resnici samo kulisa, na kateri je narisani angel s palmovo vejico in rogom izobilja, stojita avstrijski in nemški vojak in si ga ogledujeta. Združena sta v prijateljskem objemu, medtem ko italijanski vojak za njunim hrbtom nekam sumljivo preizkuša ostrino sablje. Italija, čeprav je bila z Avstro-Ogrsko in Nemčijo od leta 1882 članica Trojne zveze, je namreč ob izbruhu vojne razglasila nevtralnost in se začela pogajati na obe strani.¹² Že konec leta 1914 so začele krožiti novice, da je Avstro-Ogrska pripravljena odstopiti dele svojega ozemlja, da bi s tem pridobila vsaj italijansko nevtralnost, pa tudi da se Italija pripravlja na prestop k sovražniku. Ker antantne sile niso barantale s svojim ozemljem, so ji lahko obljubile več, med drugim tudi Slovensko Primorje z Istro in del Dalmacije, zato je Italija maja 1915 razveljavila pogodbo o prijateljstvu z Avstro-Ogrsko in Nemčijo in napadla Avstro-Ogrsko. Vojna se je takrat začela tudi na slovenskih tleh, odprla se je soška fronta, "*zato se je zdel položaj za Slovence obupen*," je zapisal Silvo Kranjec. "*Šlo je za našo zemljo in tudi taki, ki so si želeli zmage antante, so privoščili Italijanom poraze. Vojno vodstvo je izrabilo to razpoloženje in postavilo skoro vse slovenske in hrvaške čete na laško fronto, kjer so s srditim odporom zadrževale Italijane ob Soči.*"¹³ Če je državna varnostna služba na začetku leta 1915 ugotavljala, da je vzdušje na Kranjskem apatično, je z vstopom Italije v vojno prišlo do spremembe. Obramba domačega ozemlja je za

¹¹ "Ferdinandovo varstvo (Domoljub): Strašno veličasten pogreb ima Franc Ferdinand. Nad 20 milijonov obroženih mož in fantov – cvet cele Evrope – grozo vzbujajoči pogrebci; nebo rdi od strelcev, oženj zažganih trdnjav in mest podira oblake, – bliski in požari svetijo ob tem strahotnem pogrebu; grom topov in pušk pretresa zemlji srce, in v divjih glasovih, ki oznanjajo strah in trepet, odmeva od nebesnega oboka; – salve v pozdrav kruto umorjenemu, nepozabnemu rajniku. Za vsako njegovo kapljo krvi se jih prelijejo nešteti curki; za vsako solzo, ki jo točijo za njim mlade sirotice, – potoki solza. Cela Evropa plače! To je pogreb.

Razjarjena volja avstrijskih narodov, do srca zadeta ljubezen do vladarja in domovine kliče k pogrebu z vojno trombo, z ženketanjem bridkih sabelj, s trdim pogumnim korakom naše armade, ki se zemlja stresa pod njo in ki gre iskati pravice in zahtevati stalnega miru od sovražnika. Plah se stiska v kotu verolomni, zavrtni Srb in njegov ničvredni pajdaš. H 'krvavemu pogrebu' svojih žrtev mora in ž njim vred bo moral zakopati za vedno svoje divje sovraštvo, svoje morilne namene in svoje srbstvo, da mu ne ostane več sledi na zemlji. Ne bo mu pomagalo, da mu vstaja Rus na pomoč, tisti Rus, ki ga je hujskal in podpiral, ki je zlorabljal njegovo narodno zavest, da bi se pripravila razdrobitev naše države in uničenje zlasti nas katoliških Slovencev in Hrvatov. Prišlo je drugače. Avstrija edina, močna in ž njo njena zaveznica prodirata kot hudournik naprej med sovražnike in ne more biti nobene dvojbe, da bodo ti temeljito premagani. Prišlo je hitreje, nego so se nadejali. Navdušenje, ki je držalo našo armado kvišku pod sivim Radeckim, je zopet oživel. Avstrija je mlada, čila, nezlomna in krvavi ples je še bolj pomladi in prerodi. Žrtev bo hudih in obilnih, toda te žrtve bodo seme, ki bo iz njega vzklikala doba miru in dela, doba blagostanja, doba notranjega reda na temelju enakopravnosti vseh narodov, ki so sedaj v skupni nevarnosti kot bratje bore za skupno domovino.

Bog je z nami! Franc Ferdinand s svojo soprogo prosi za nas, moli za blagoslov naši armadi, za tolažbo našim ženam in materam! Po zmago gredo naši fantje in možje pod njegovim varstvom."

¹² Trozveza bi začela veljati, če bi bila ena ali dve od zavezank napadla premočna sila, torej dve ali več držav. Posebno določilo je dovoljevalo Italiji v primeru vojne med Nemčijo oziroma habsburško manarhijo in Anglijo svobodno presojo glede tega, na kateri strani se bo borila.

¹³ Silvo Kranjec, Kako smo se zedinili, Celje 1928, str. 63.

slovensko prebivalstvo postala nekaj smiselnega. Mačeha Avstrija je še vedno predstavljala manjše zlo od Italijanov, ki so stegovali svoje kremplje proti slovenski zemlji. Smrekar je na karikaturi narisal tudi ostale zahrbtni sovražniki, ki se skrivajo za "spomenikom miru": predstavnike antantnih sil, ogromnega Rusa, ki si brusi sabljo, Angleža z ostrim nožem, nekoliko manjšega Francoza in marionetno-miniaturno figurico srbskega vojaka. Naslednja Smrekarjeva karikatura z naslovom "*Zaščitniki Srbije se množe*" prikazuje angleškega kralja med blagoslavljanjem zbliževanja med francoskim državnim predsednikom Raymondom Poincarom in ruskim carjem. Na karikaturi "*Rusija zaščitnik Srbije*" pa je upodobil ogromnega brkatega in kosmatega Rusa z majhnim Srbom v rokah. Srb si le ob takšnem zaščitniškem pokroviteljstvu drzne groziti z bombo personifikaciji Avstro-Ogrske – ženski figuri s krono, ki čaka na svoja sovražnika s pletenim bičem.

V naslednjih zvezkih Svetovne vojske (do urednikovega vpoklica v vojsko je izšlo 18 števil in zemljevid evropskih bojišč v slovenskem jeziku) karikatur ne srečamo več, a nikakor ne samo zato, ker uredniku ne bi bile po volji – vojna avantura je namreč postala preveč resna. Trpljenje, ki so ga prestajali vojaki na frontah in bojiščih, ni bilo primerljivo z nobenimi znanimi podvigi, gorjem ali težavami, ki so jih popisovale vojne in vojaške zgodovine. Z bojišč so prihajale vesti o težkih bojih, časniki so začeli objavljati sezname mrtvih in padlih, zato se je prvotno vojno navdušenje poleglo. Smrekar je za revijo risal prizore z bojišč, ranjence, že v 4. št., ki je izšla sredi decembra 1914, lahko naletimo celo na tako grozljiv prizor kot je ropanje in skrunjenje trupel padlih nemških vojakov. Februarja 1915 je s podobno nazornostjo prikazal obešanje in streljanje vohunov. O risbah za Svetovno vojsko je Smrekar menil: "*H. S. jeva fantazija ni potrebovala realnosti, saj je že pred vpoklicem k vojakom izdelal po naročilu Katoliške bukvarne v Ljubljani risbe tako groznega značaja, da so naročitelji prebledeli od strahu, – češ da vojna ne more biti tako strašna.*"¹⁴ Smrekarju se je pri opremljenosti revije s tremi ilustracijami pridružil tudi Maksim Gaspari, ki je leta 1916 izdelal tudi ilustracije za knjigo Pavla Flereta Avstrijska slava v prvih dneh svetovne vojne. V zadnjih zvezkih Svetovne vojske ilustracij ni več. Fotografija v dvojni št. 16/17 npr. prikazuje plenilskega volka in mrhovinarsko ptico ob truplih vojakov in nam sporoča, da se je nekajmesečni vojni podvig že zdavnaj spremenil v klanje, ki se mu ni delo konca in ni potrebovalo samo enega, temveč množico novih Vereščaginov.¹⁵

¹⁴ Hinko Smrekar, Črnovojnik, Ljubljana 1919.

¹⁵ Vasilij Vereščagin (1842–1904) je najznamenitejši predstavnik ruskega batalističnega slikarstva 19. stoletja. Po celem svetu je zaslovel s Turkestansko serijo (1871–1873), sliko "Apoteoza vojne" (1870) idr. Udeležil se je spopadov v Osrednji Aziji in rusko-turške vojne 1877–1878. Leta 1904 je utonil ob eksploziji poveljniške ladje Petropavlovsk v Port-Arturju. Njegova dela so razkrivala tragiko vojne, "ni manjkalo motivov velike hrabrosti in junaške požrtvovalnosti, kakor tudi epizod, ki so pričale o nenavadnem pogumu /.../, toda še močnejše se javlja poteza, poudarjajoča divje barbarstvo, nesmiselnost, strahotno tragiko in trpljenje, ki jih prinaša s seboj vojna. Te slike, kakor da tekmujejo v prikazovanju vojne resničnosti in v strašni, uničujoči kritiki le-te" (Vojeslav Molé, Ruska umetnost, Ljubljana 1957, str. 236); "Vojskine grozote je slikal, da se je bojeval proti vojni s čopičem v roki; obsojal je prelivanje krvi. – S tega stališča umevamo njegovo 'Apoteozo vojne': Visoka piramida je sestavljena iz lobanj ubitih vojakov; na njih se zbirajo krokarji. Umetnik je sliko posvetil 'vsem zmagovalcem preteklosti, sedanjosti in prihodnosti'. Drugo sliko je naslovil 'Premagani'. Od solca ožgana rumenkasta ravan; pop v črnem plašču s kadičnico blagoslavlja bojno polje, ki na njem trohni nešteto napol nagih vojakov-mrtvecev. Groza navdaja človeka, ko gleda prizor: 'Po napadu'. Na bojišču zbirajo ranjene vojake. Častniku je granata odtrgala pol čeljusti; obveza je temnordeča; kri, ki je prodrla skozi tkanino, kapla na zelenkasto uniformo. Prostak si je obvezal roko; brezčutno čaka, da ga spravijo na voz in odpeljejo v bolnišnico. Tretji vojak leži brez noge na tleh; na bledem obrazu se bere, da so njegove ure štete. – Molče smo stali ob takih in podobnih slikah, vse pa nas je navdajalo isto čustvo: Vojske – reši nas, o Gospod!" (Ivan Knific, "Matuška Moskva", Dom in svet, 1914, str. 395).

“Revija ‘Kunst und Künstler’ si predstavlja razvoj slikarstva po vojski na sledeči način; Ni se nam treba bati, da bodo po vojski zavladale slike bojev in taborišč v stilu tistih slik, ki so po vojski 1870 pobudile javno zanimanje,” lahko leta 1914 preberemo v članku “Vojska in upodabljajoča umetnost”, objavljenem v reviji Dom in svet. “Nasprotno, zdi se nam, da bodo naši mladi slikarji, katerih je zelo mnogo na bojnem polju, doživeli zelo znamenite slikarske senzacije. Umetniška generacija leta 1870. se je zanimala za predmet: današnji talenti so vzgojeni impresionistično. Često jih bo obvladala množica prikazni, strašna lepota vojske in bogato, slikovito gibanje pokrajine, skozi katero divja boj.” Zato se moramo pripraviti na pokrajine, polne prahu in dima, ki jih bo osvetljevalo kruto sonce, v katerih bodo granate delovale kot eksplozije narave same, množice vojakov se bodo strnile v strahotne gibljive motive, iz krčevitega življenjskega boja pa bo vstal ornament nove lepote. Nastajale bodo morda slike polne krvi, razdejanja in podivjanosti, vendar bomo o njih lahko rekli kot nekdanj o “Bojnem polju” nekega mojstra: Podobno je šopku rož. “Ogromna množica novih zaznav bo pripravila pot novi čutnosti in slikar, kipar, če se vrne zmagovit z bojnega polja, bo tudi v umetnosti zmagalec.”¹⁶

¹⁶ Po: “Vojska in upodabljajoča umetnost”, Dom in svet, 1914, str. 380.

Josip Mantuani je menil, da omenjeni članek predstavlja preroško “novostrujarsko” teorijo, pisano daleč od bojnega polja. “Le eno je psihološko zanimivo: dejstvo namreč, da bo zanimanje za vsebino neizogibno. To je povedal naš pisatelj nehoté, zoper svojo namero. Posito, sed non concessio – da je impresionizem res edino pravo načelo v umetnosti, moramo vendar pibiti, da bi moral imeti slikar – in za to gre v prvi vrsti –, ki bi hotel izvršiti dobro impresionistično sliko, dovolj posameznosti na razpolago. In s tem je povedano vse: da se bo oklepaj posamnih oddelkov in sestavljal iz njih obsežnejšo sliko – ako ne bo rajši predložil svojih pristnih študij, ki bodo gotovo bolj izvirne in impresionistične, kakor umetno sestavljena podoba. Umetnik se bo oziral pri umotvorih te vrste tudi na konsumente. Vojakom so posamezne epizode več, nego konstelacije vse bitke. Prizori, da beži nasprotnik, ker je premagan, artileristično uničen, po infanteriji vržen, ker mu preti nevarnost, da ga zmagovalčeve vrste objamejo, ti prizori so ostali v spominu onih, ki so sodelovali, in zato si jih bodo želeli. In umetniki jim bodo ustregli. – So pa tudi umetniško-tehnične ovire za načrt, ki ga je zarisal gori omenjeni pisec. Prašno pokrajino naslikati ni težko; nekaj vojaških oddelkov postaviti v to pokrajino – kolikor je ne zastira prav – tudi ni nepremagljiva naloga. A tu zahteva vendarle realnost predmeta, da se ti četni oddelki smotrno gibljejo. Tu je začetek težav. Velika in razsežna pokrajina ne dopušča tega jasnega vpogleda; ako bi hotel umetnik pri vsem svojem impresionizmu označiti pravilno razporedbo čet, bi tega ne zmoget. Ako je to že pri slikarjih, kaj naj rečemo od kiparjev? Najobširnejši relief je zelo omejen in zaostaja v svoji zmožnosti, utelesiti tvorbe umetnikove duše in fantazije, daleč za sliko; zato pa je to, kar nam predločuje, izrazitejšje. Razvidno je že iz teh migljajev, da je možnost, izvesti prerokovano smer, zelo dvomljiva in negotova, pravtako pa tudi vsaka druga individualna namera.” Mantuani je svoje prepričanje strnil v naslednji stavek: “Ako nam je torej kaj do blagoslova umetnosti, nam nalaga vojna kot ugodna prilika za to dve nalogi: popraviti, kar je ugonobljenega, in preustrojiti smer sedanje umetnosti.” Vojna naj bi ugonobila nezdrave razmere, ki vladajo na umetniškem prizorišču, brezsmernost in površnost, izčistila bo nazore in utrdila dobra in plemenita osnovna načela, izločila iz kulture brezsmiselno posnemanje tujih vzorcev, umetniške nebrzdanosti in nespodobnosti, umetniško razkolništvo, je bil prepričan Mantuani. “Nadaljevanje gori označenih razmer imamo tudi sedaj, med vojnim hrumom; bistvo je ostalo – zunanja plat pa je prebarvana z drugimi barvami: to je izkoriščanje čuvstev v sedanjih težavnih urah po ‘patriotičnih’ spekulantih. Širi se literatura, ki se kar cedi od brezstidnega bizantinizma ali pa krvavega sovraštva; vsiljujejo nam slike, ki ne povedo ničesar, ki so bile morebiti risane na bojnem polju, še prej pa kje v kakem zakotnem ‘umetniškem zavodu’. Na ogled so razglednice, ki se ozirajo na zle inštinkte: sirovost, škodoželjnost, nizkotno roganje pobitemu sovražniku, zasmehovanje avtoritete – in last not least -: cherches la femme v vseh položajih in fazah! Naša kultura je zelo izprijena – a zoper to gnjilobo mora protestirati tudi tedaj, ako bi odklanjala vzvišenejša etična načela v umetnosti. Pripoznamo radi, da se zadrega umetnikov med vojno ne more upirati tem – recimo širokovestnim – kulturnim branjevcem; vsaj uspešno ne. Umetnik, ki trpi bedo s svojo družino, ki je morebiti celò v dolgeh – a brez zaslužka –, ki trpi fizično in psihično, tak umetnik je prisiljen, da sprejme vsako naročilo, da le zasluži in se vzdrži” (Po: Josip Mantuani, “Umetnost in vojna”, Čas, 1915, str. 187, 191–195).

Znanstvena revija Leonove družbe Čas (1907–1942) je objavila tudi kratek povzetek knjižice dr. Oskarja Doeringa “Krieg und Kunst”. Doering je menil, da vojna za umetnost ni kaj prida. “Daje ji sicer množino tvornih spodbud, vendar te hitro izgube vabilno moč za novo stvarjanje. Vojna bo za našo umetnost

Ivan Vavpotič (1877–1943), ki je med leti 1915 in 1918 deloval kot vojni slikar na Primorskem, je z nekaterimi svojimi deli dobesedno sledil zgoraj navedenim smernicam. Iz leta 1917 je njegova slika *“Goreči italijanski položaj pri Tolminu”*, ki jo hrani Narodni muzej v Ljubljani in prikazuje nočni motiv pokrajine ob fronti, ki jo osvetljujejo raketni signali. *“V njihovi fosforescenčni luči, ki je na sliki hipno ožarila cerkev in kulise drevja, se je za romantično dojemljivega slikarja nočna pokrajina spremenila v fantastično, skoraj pravljico prizorišče in skrivnostno estetsko doživetje.”* Podobno je zastavljena tudi Vavpotičeva slika *“Požar na kolodvoru v Sv. Luciji”* iz istega leta. Ikonografsko izviren motiv predstavlja Vavpotičeva kompozicija na križ pribitega *“kranjskega Janeza”*, na kateri je Vavpotič poistovetil medvojno trpljenje Slovencev s Kristusovim mučeništvom.¹⁷

Kot je zapisal Hinko Smrekar sam, mu je 1. svetovna vojna izbrala vlogo *“črnovojnika”* (oziroma *“Landsturmann”*), vendar se je dokaj uspešno uspel iztrgati njenim krempljem. Svoje medvojne dogodivščine nam je ohranil v rokopisno pisani in bogato ilustrirani knjižici z naslovom *“Henrik Smrekar – črnovojnik.”*, ki jo je leta 1919 izdalo *“Založništvo Umetniška propaganda”*. Samega sebe je v njej prikazal kot nekakšnega slovenskega *“Švejka”*, junaka satiričnega romana Jaroslava Haška (1883–1923), ki ga je izvrstno ilustriral češki karikaturist Josef Lada (1887–1957). *“Drastično je [op. Smrekar] naslikal vse štacijone križevega pota, tudi cinično, manj satirično, a še najmanj humoristično. Celo Smrekarju je namreč včasih zaledenel humor, se mu spremenil dovtip v psovko in se mu spačil krohot v besno grimaso, saj je doživel preveč izbruhov človeške bestije in neumnosti.”*¹⁸ Odlomek je iz ocene, nastale ob izidu Smrekarjeve knjižice, ki je vzbudila veliko zanimanja in kmalu dosegla lepo popularnost.

samo tedaj plodna, če si prizadevamo opazovati jo z najvišjega stališča, čutiti in umevati njene najgloblje zavestne in nezavestne smotre. To je pa težavno, dokler še vojna traja in si s svojimi velikimi dogodki osvaja vse zanimanje samo zase... Dotlej je vojna izredno bogata zaloga motivov, pred vsem za tiste, ki jim je dovoljeno zbirati na bojiščih vtise. Naravno je, da jim je naravnost za to hvaležna. Vendar nam bo šele mirovni čas dal tistega počitka, da bomo mogli vojne uspehe na vse strani izrabiti in jih poglobiti. Torej to ni pravi čas za umetnike. 'Umetnik ima danes samo tri možnosti,' kakor pravi Pavel Wertheim [op. prevod Wertheimovega 'Pisma mlademu umetniku' je bil objavljen v Domu in svetu]. 'Molčati... ali marširati s tornistro na plečih v ruske stepe; ali izdelovati aktualne vojne slike in vojne pesmi, kakor jih zahtevajo tisti, ki so ostali doma...' Doering se dotakne tudi vojnih spomenikov: *“Vsak vojna je nekaj velikega, heroičnega in zapusti vedno več ali manj vtisov. Saj gre navadno za obstanek enega ali drugega naroda. To veličino hočejo rodovi ovekovečiti, in umetnost ima navadno vlogo, to izvršiti. Skrbeti mora, da ostane spomin na vzvišene čase v primeri obliki. / .../*

Kakor vedno, bodo tudi po tej vojski vojni spomeniki v dveh okrožjih: doma in na bojiščih. Njih oblika bo ali alegorija ali posamezne osebe. Spomin padlih nam bo vedno drag in stavili jim bomo nagrobne kakor tudi druge spomenike. /.../

Če že vsak nagrobni spomenik hoče svojega stila ali izraza, koliko bolj vojni spomeniki! Za to treba pristnega čuvstvovanja, a to je v našem nadkultiviranem, a prave, notranje kulture ubogem svetu tako redko. V vojnem spomeniku mora biti v snovi in v vsebini misli izražena posebnost tistih, ki počivajo pod spomenikom. Vojščak je daroval svojo osebnost za splošnost, zato ne sme biti njegov spomenik preveč individualen. Uklonila ga je teža vojne, zato mora biti spomenik iz resne, težke, trde snovi. Na nikak način ne sme nagrobni spomenik posameznika ali tudi skupin nasprotovati religioznemu čuvstvovanju. Šele verska podlaga vesoljne kulture daje narodnostnim in domovinskim mislim pravi pomen, globokost in trdnost, svojstva, ki se morajo izražati tudi v umetniških delih in jim dajati vrednost. Pri vsakem spomeniku, sploh pri vsaki umetnini, moramo pomisliti, da oblika ni radi sama sebe, temveč da služi vsebini. Naj bi nas ta vojna naučila ceniti to, kar je notranje, trajajoče, da nam bo pomen več kot oblika! Umotvor naj vpliva od znotraj na zunaj, ne pa od zunaj na znotraj! /.../

Kakor vedno, se bode tudi sedanja umetnost vojnih spomenikov posluževala alegoričnih izrazov. Jasna zahteva pa je, da izraža alegorija kaj pravega in pomenljivega in da je izražena v njej jasno velika misel, ki ji služi spomenik. Predstavljati mora življenje našega življenja, duha našega duha in našega narodnega bitja” (Po: Jos. R. Staběj, *“Umetnost in vojni spomeniki”*, Čas, 1917, str. 131–132).

¹⁷ Po: Milček Komelj, *“Katalog razstavljenih del”*, Ivan Vavpotič 1877–1943, Narodna galerija v Ljubljani, 1987, str. 85–86.

¹⁸ Jos. Kremen, *“Henrik Smrekar – črnovojnik”*, Slovenski narod, 1919/234.

Iz knjižice izvemo, da je bil Smrekar na začetku leta 1915 vpoklican k vojakom. *"15. febr. 15 je bil v 'enoletnega prostovoljca Janeza' preoblečen"*, za kar *"se je temeljito pripravljaval s 6 tedenskim stradanjem s pretiranimi užitki, s trdim delom in s krepkim preklinjanjem vlačuge Avstrije"*, saj je *"prisegel in sklenil, da hoče dosledno varovati svojo jugoslovansko čast"*.¹⁹ *"Vljudno ponudbo, naj postane, če že ne general, pa vsaj Vereščagin II., je nehvaležno odklonil"*. Odločil se je, da se bo na vse mogoče in nemogoče načine poskušal rešiti vojaške suknje. Naposled se mu je res posrečilo. Do novembra 1915 je dobil dopust. Toda anonimna ovadba cesarju vdanega domoljuba ga je zaznamovala kot srbofila in rusofila.²⁰ V času strogega režima vojnega absolutizma je anonimna ovadba zadoščala in Smrekar je bil aretiran. Niso pomagale niti domoljubne ilustracije za Svetovno vojsko, niti vrsta razglednic iz zbirke *"Vojska v slikah"*, saj so bile enako znane tudi njegove risbe, ki so smešile Avstro-Ogrsko, Nemčijo in militariste.²¹ Že pred vojno so nastale tudi Smrekarjeve

¹⁹ Vsi citati, ki se nanašajo na Smrekarjevo vojno avanturo, so iz Črnovojnika.

²⁰ Ovadba izpod peresa *"avstroogrskega patriota, bivšega, poštenega discipliniranega vojaka, občudovalca naše čudovite dinastije, našega srčnega, pogumnega oficirskega zbora in zvestega državljana"* se je ohranila v zapuščini Frana Vesela. Nekaj zgovornih odlomkov: *"An das K. w. K. Militär Komando in Graz.*

Der bei der Musterung assentierte akademische Maler Heinrich Smrekar, derzeit im Unterschischka Nr. 136 wohnhaft war im Frühjahr durch einige Wochen bei Militär, verstand es – sich durchzuschwindeln und gab verschiedene Krankheiten vor, bis er schliesslich bis zum November rückbeurlaubt wurde.

Smrekar, welcher durch und durch serbe und russophil ist, sich nur in solcher Gesellschaft bewegt, hat sowohl gegen das hochlobliche und tapfere österr. Offizier – als auch militärärztliche Officierskorps in slovenischer Sprache folgende Aeusserungen gemacht:

Alle unsere Officiere vom I. General bis zum letzten Leutnant sind Eseln und nicht wert, dass man sie beim Wasser und Brot verhungern lässt. Die Militärärzte sind dumm speciel der Stabsarzt Gedulgiger in Laibach, dass sie das Gras wachsen hören und verstehen nicht das Mindeste, denn sonst hätte man mich wohl nicht beurlaubt. Habe um mich loszuschwindeln Kreide gefressen und viel schwarzen Kaffee getrunken worauf ich sehr schlecht aussah und man sich dort bei diesen Regimentsaffn für ernst krank und untauglich erklären.

Er hat sich in einer Gesellschaft auch wiederholt geäusser, dass Krain, Croatien, Bosnien, Dalmatien udgl. bald serbisches Gebiet sein werden. Wonach hier die richtige Regierung sein wird, nur dass diese Länder in der österr. deutschen Barbaren endlich befreit und slavischen Brüdern übergeben wird.

Weiter sigt und pfeift er sehr oft serbische Lieder; pfeift die Marselaise udll. feindliche Unsinn, freute sich sehr über unsere Niederlage in Belgrad und Przymysl, preist bei jeder Gelegenheit die russischen und serbischen Siege und v. a. was zum schreiben zu viel wäre...

Es tut uns herzlich leid, diesen Verbrechen nicht durch gründliche Beweise der Gerechtigkeit zuführen zu können. Bitte diesen Schurken gründlich ärztlich untersuchen zu lassen, denn wenn er die ganzen Nächten saufen und lumpen kann, so wird er auch beim Militär irgend etwas leisten können" (Veselova zbirka, mapa I o H. Smrekarju, Rokopisni oddelek, NUK, Ljubljana).

"Smrekar si je na vso moč prizadeval, da bi odkril pisca tega pisma in opral svojo čast," piše Helena Ložar-Podlogar. *"Bil je prepričan, da je ovadbo 'diktirala od zlobnosti znorela ženska', slutil je celo, da tista, ki je bila tik pred aretacijo kljub sporu z njim neverjetno prijazna, ali kakor ja zapisal v pismu Ivanu Cankarju '...hat eine verdächtig zuckersüsse Miene gezeigt und sich sonst verdächtig zuvorkommend benommen hat...'. Imena pa ni hotel povedati, dokler se ne bi natančno prepričal. Prijatelje je večkrat prosil, naj mu pošljejo kopijo te ovadbe, naj mu preskrbijo dobrega odvetnika (plačal ga bo lahko s slikami), predvsem pa, 'naj imajo oči in ušesa odprta, tako da mu bodo lahko pomagali.' Dolge mesece je v zaporu na Zgornjem Štajerskem (v Žajfingu/Scheifling) čakal na superarbitražo in pisaril Veselu zdaj potrta, zdaj zopet črnohumorna pisma na račun ovadbe in sebe: 'Šuft se smeje v pest, dobro zadekan v svojem kotičku... Tako sem torej prispel do te štacije svojega križevega pota... O humor tega življenja. Pisati bi se moral Smola, ne Smrekar... Oni šuft, ki je državo obremenil z nepotrebnimi stroški zame, pravi, da je patriot. Jaz, ki sem vedno pazil na korist domovine, ki sem po svojem občutju in po spoznanju g. vojaških zdravnikov neprostovoljen parazit na telesu države, sem seveda nasprotje onega ovaduha...'"* (Helena Ložar-Podlogar, *"Narodopisni motivi na tarok kartah Hinka Smrekarja"*, Smrekarjev tarok, Ljubljana 1992, str. 20).

²¹ Npr. serija 8 risbic z naslovom *"Senzacijonelna odkritja o slovenski iredenti"*, ki jo je Smrekar namenil *"poklicanim faktorjem v resno uvaževanje!!!"*. Na njih je prikazal nevarne *"veleizdajalce"*: lojalno gostilniško omizje, žeparja, paglavca, ki je zapel srbsko *"Onamo, onamo..."*, otroka, ki je raztrgal zemljevid Avstro-Ogrske...

risbice za Slovanski tarok z motivi iz ljudskega življenja slovanskih narodov, ki ga je cesarsko-kraljevsko policijsko ravnateljstvo v Ljubljani avgusta 1916 prepovedalo zaradi "neprikrite panslovanske podobe" in ogrožanja javnega reda. Na začetku leta 1918 je bil zopet dovoljen. "4. avgusta sta prišla 2 moža s policije H. S.jev 'atelje' pospravljat, češ da je zgrešil nebroj antipatrijotičnih zločinov – v sliki in besedi," je v "Črnovojniku" zapisal Smrekar. Pospremila sta ga na policijo, k nadkomisarju dr. Michaelu Skublu, ki naj bi ga Smrekar v Črnovojniku uspel narisati kot "popolnega dr. Körberja".²² "Anonimna ovadba je H. S. ju očitala razen umora lastne matere vse mogoče zločine. Dokaz za njih možnost je bil H. S.jev policijsko dokazani alkoholizem." Smrekar je bil interniran najprej v zaporih na ljubljanski policiji, nato na ljubljanskem gradu, od koder so ga poslali v taborišče Wagno pri Lipnici ob Muri, kjer je bilo taborišče za begunce iz Galicije, od tam pa v Enzersdorf na Nižjem Avstrijskem in končno v internacijsko taborišče za politične osumljence Mittergrabern. V taborišču je bilo poleg velikega števila Italijanov, predvsem Tržičanov, tudi mnogo Slovencev. Smrekar je tu naletel na pisatelja Vladimirja Levstika, urednika Jutra in Dneva dr. Ivana Laha, ki je "vsak ruski poraz smatral za genijalno – 'prefrigano' potezo Rusov (in antante sploh)", enega vodilnih preporodovcev Viktorja Zalarja, rusofila, vipavskega ljudskega pesnika in trgovca Frana Žgurja in časnikarja, rusofila in slovanofila Rasta Pustoslemška. V njihovi družbi se je počutil prav prijetno, včasih je tudi "ovekovečeval" svoje nevarne tovariše in jih iz golega človekoljubja zabaval z erotičnimi groteskami v besedi in sliki". 28. septembra je moral iz Mittergraberna, označen kot "p. v." (politisch verdächtig/politično sumljiv), oditi v vojašnico v Judenburg na Zgornjem Štajerskem, kjer je bilo tedaj dopolnilno poveljstvo c. in kr. kranjskega 17. pehotnega polka. Tudi tu je našel vrsto dobrih prijateljev, mdr. Ivana Cankarja, ki se je Smrekarju pohvalil: "Tiiii, al' nisem res en fejest soldat?", in nekdanjega ljubljanskega sošolca in Vesnana, kiparja Svitoslava M. Peruzijca. Med bivanjem v Judenburgu ga je oficirska patrulja skupaj s Cankarjem, Peruzijem in Avguštinom Arselinom "nasutega" zapisala, za kar si je prislužil le 30 dni zapora v vojašnici. "H. S. kot 'vojak' ni užival prevelikega ugleda. Pri prvem raportu ga je od njega razžaljeni nadporočnik nahrulil: 'Sie sind überhaupt ein großer Civilist!' – Tovariši, ki so paradirali s svojimi junaštv, so ga malodane zaničevali, ker je večkrat izjavil, da ga prav nič ne veseli, ljudi kar od kraja pobijati (brez pravične izbire), posebno pa ne v slu•bi Moloha-Kapitala." Še nadalje se je izmikal fronti, zato so ga iz bolniškega okrevališča v "•ajflinku" (Scheifling) nedaleč od Judenburga poslali v garnizijsko bolnico v Gradec, kamor ga je spremljala ovadba zaradi simuliranja. Na tamkajšnji opazovalnici za duševne bolezni se je napdve uspešno izdajal za norca, tako da so ga naposled črtali iz vojaških list: med zdravniško vizito se je "skril pod odejo, tresoč se po vsem životu. Zdravnik ga je s težavo privabil na dan, tolažeč ga z milimi besedami in gladeč ga po glavi in licu. Na zdravnikova prašanja je sunkoma in hlastno odgovoril le, da ga hoče papež slovenske slikarije R. Jakopič uničiti, R. J. eva žena pa da ima povsod zveze in hujska zoper njega. Po

"Včeraj je bilo mnogo smeha v Prešernovi ulici. Pri Schwentnerju so izpostavljene nove karikature slikarja H. Smrekarja. Karikature obsegajo osem slik, ki kažejo veleizdajalce. Dovtipi so zelo posrečeni in dobro ilustrirani. V neki gostilni je pol ure molk, na to nekdo zazdeha: Aha, Srbija – in, glejte, veleizdaja je tu. – Neki otrok je raztrgal zemljevid Avstro-Ogrske! Veleizdajstvo. Celo v stranišču so izvlekli veleizdajo na dan. I. t. d. Skratka smeha je dovolj. Pod karikaturami je napis: odgovornim faktorjem v prevdarek. Priporočamo" ("Veleizdajalci in njih preganjanci na karikaturah", Dan, 1913/493).

"V soboto je 'Dan' poročal o karikaturah v Schwentnerjevi trgovini. Včeraj jutraj so hiteli ljudje gledat karikaturo. Toda okno je bilo prazno. Karikatura je bila namreč konfiscirana. Ubogi veleizdajalci – celo na katerikaturah nimajo mnogo mira, celo na papirju so – nevarni" ("Konfiscirani veleizdajalci", Dan, 1913/494).

²² Jos. Kremen, "Henrik Smrekar – črnovojnik", Slovenski Narod, 1919/234.

viziti so tovariši H. S. ju čestitali. Ta pa jih je začudeno gledal.” Zdravniška diagnoza se je glasila: “težka psihoza na podlagi hereditarnega alkoholizma”. Sredi aprila 1916 se je Smrekar tako srečno otrese vojske in se vrnil v Ljubljano.²³

Osnutki za Smrekarjevo knjižico so začeli nastajati že v Gradcu. “Take sitne muhe je H. S. preganjal z raznimi risanimi šalami, prikupljivimi predrznostmi, ki je ž njimi obkladal svojo okolico – tudi gg. zdravnike,” namreč lahko preberemo v “Črnovojniku”. “Samemu sebi tudi ni prizanašal, - ‘jednaka pravica za vse!’ Njegove fantastične, skrbno prikrite, dvoumne ‘zafrkacije’ na žalost in karneval svetovne vojne, na avstr. razmere v obče, na razmere v bolnici posebej, – so gg. zdravniki – čast jim! – dobro razumeli in zakrili s svojo diskretnostjo.

Veliko smeha je vzbudilo njegovo poročilo o lastni vojaški in ‘politični’ karijeri, (opremljeno s 16 skicami) To je izročil zdravnikom kot prilogo k svojemu aktu, češ da je sam po sebi pač najboljše informiran.”

Smrekarjev “Črnovojnik” brez kančka zadrege sledi avtorjevi odisejadi iz let 1915–1916. Na naslovnici se je Smrekar upodobil v “cesarskih koprivah” (vojaške uniforme so delali iz blaga, stkanega iz kopriv). Zgovorno drži fige Avstro-Ogrski, saj se mu je posrečilo izmuzniti njenim krempljem. Na naslednjih 24 straneh je nanizal kar 50 ilustracij, izdelanih v tehniki perorisbe, ki pa niso enakomerno razporejene med rokopisnim oziroma z roko pisanim tekstom. Ilustracije tečejo vzporedno s tekstom in ga izčrpno dopolnjujejo. Smrekar je vanje ponekod vključil tudi oblačke z izpisanim besedilom, ki jih sicer srečujemo pri stripu. Bogate knjižne opreme so bile značilne za secesijsko obdobje, pri nas so se zato zanje še zlasti prizadevali Vesnani, ki so svoje likovno znanje ob prelomu stoletja nabirali na Dunaju, ki je poleg Münchna veljal za središče secesijske umetnosti v nemškem kulturnem prostoru. Tudi Smrekarjeva knjižica je bila naslednik razkošnih knjižnih izdaj s preloma stoletja, ki naj bi tvorile enoten umetnostni organizem, pri katerem sta bila posebej oblikovana naslovna stran in predlist ter je vseboval številne ilustracije, usklajene s pisavo, inicialkami, vinjetami in raznim tipografskim okrasom.

V Črnovojniku in nekaterih drugih Smrekarjevih karikaturah lahko vidimo tudi svojevrstno pričevanje o moralnem razpadu družbe v vojnih letih. Smrekar je zapisal in seveda tudi narisal, da so se takrat razpasli “detektivstvo, ovaduštvo” in “ženska obrt”, “obiskal nas je vojni kruh in druge nadloge”, “oblastniki so nam dajali malo (razen naredb in odredb), zahtevali nezmerno”, “vernim častilcem boga Kapitala so rastle blagajne, trehuh in prevzetnost”, “svetniki v cerkvah so se dolgočasili”, “Bog, mamka božja in vsi svetniki in svetnice so preslišali marsikatero pikro javno žalitev svoje časti”... Leta 1917 pa je nastala Smrekarjeva akvarelirana perorisba s tušem “Micka Butara”. Na njej je prikazal spremembo Micke Butare v Mimči Butaro, trgovko “z ljubeznijo na drobno in debelo”. Pri uspešni Mickini medvojni karijeri je bila po Smrekarjevem soudeležena tudi “izprašana babica” Alojzija Cimbara, ki je, kot lahko razberemo iz številnih fetusov, ki se dvigajo iz Cimbarinega dimnika naravnost v nebesa, na tihem poskrbela za lepo število umetnih splavov.

Med pregledovanjem številnih avtoportretnih karikatur in satiričnih ilustracij lahko ugotovimo, da je Smrekar na njih želel zabeležiti in komentirati vse pomembne dogodke v svojem življenju. Zato je Smrekar najbrž tudi avtor z največjim številom avtoportretnih

²³ “Zanimivo dejstvo je, da je tudi pokojni Ivan Cankar kot vojak zaglumlil... ne blaznika – nego degeneriranega alkoholika. Sam je veselo pripovedoval, kako je prosil svojega poveljnika dovoljenja, da opeva njegovo lepo psico in kako je dokazal, da ni sposoben urejati kompanijske knjižnice, ki je štela jedva par sto knjig. Tudi Cankarju se je poskus posrečil in mu pomagal, da je bil kmalu superarbitriran” (Jos. Kremen, “Henrik Smrekar – črnovojnik”, Slovenski Narod, 1919/234).

upodobitev v slovenski likovni umetnosti. V "Črnovojniku" karikaturista srečamo v vrsti prizorov, npr. pri asentaciji v družbi z Milanom Pugljem. Iz časa 1. svetovne vojne se je ohranila tudi karikatura, ki nam prikazuje Smrekarja, medtem ko ga s kočijo peljejo v zapor. Na dopisnici, ki jo je poslal J. Ziherlu (datirana je 22.4.1916), se je upodobil z Damoklejevim mečem, ki mu visi nad glavo, da bi tako ponazoril stalo prisotno nevarnost, ki mu je pretela. Na eni od dopisnic iz Schefflinga, namenjeni dobremu prijatelju, fotografu in zbiralcu umetnin ter raznovrstnega gradiva o umetnikih Franu Veselu (1884–1944), ki je med Smrekarjevo neprostovoljno odsotnostjo, poskrbel za umetnikovo mater, je narisal tudi boga Marsa, ki z brco pošilja Smrekarja v "brezno civilistov". "Grazia locuta, causa finita. Antrag auf Ausscheidung aus J. Heererverbände. V kratkem se vidimo in pomenimo," je na razglednico, datirano z 4. marcem 1916, zapisal zadovoljni Smrekar. Na neki drugi razglednici, prav tako namenjeni Veselu, ki je nastala med prestajanjem tridesetdnevne zaporne kazni, se je predstavil kot ujeta ptičica, dodal tablo z napisom "30 T. Kas Arr." in pripisal pesmico: "Kam pa to pride, / kam to gre, kam to gre, / če Smrekar dinstlih / v Judenburg gre." ter komentar: "Ta velk' prjatli so včasih / Ta narveč nesreča na svet. / Sv. 3. Kr. dan 1916 t. j. 4. dan." Med 1. svetovno vojno je npr. nastala tudi risba s svinčnikom "Denuncianti". Vanjo je karikaturist strnil svoj gnus do ovaduhov. Z nič manjšim odporom se je polotil tudi vojnih špekulantov in zaslužkarjev, npr. na akvareilirani perorisbi s tušem "Denarja dosti!", ki prikazuje kmete – vojne dobičkarje.²⁴

Smrekarjeve žalostno-vesele dogodivščine – v resnici so vojna leta Smrekarja predstavljala težko borbo za obstanek; svoje težave je poskušal reševati tudi tako, da jih je prelival v humor²⁵ – so bile samo drobna epizoda v velikem svetovnem klanju, ki predstavljalo uvod

²⁴ Po dokumentaciji Narodne galerije v Ljubljani je risba last Bena Gregoriča iz Ljubljane.

²⁵ Med vojno se je zožil tudi krog Smrekarjevih naročnikov. Smrekar je trpel zaradi pomanjkanja, vendar mu je uspelo ohraniti človeško dostojanstvo, kar nam potrjuje tudi naslednja anekdota, ki jo je sprožil šaljiv Smrekarjev dopis v časniku Slovenski narod: "Deželnemu odboru kranjskemu je došla sledeča prošnja: 'Slavni deželni odbor! Podpisani najvludneje prosi izdatne, po vojni matematiki izračunane podpore, ki jo je po svojem mnenju in izjavah uglednih strokovnjakov za svoje umetniško delovanje in za resno, po slovenskih razmerah ovirano višje stremenje zaslužil. Podpisani vzdržuje svojo mater, ki mu je sicer prijetno, a posebno v sedanjih časih občutno breme. Ker je življenje zelo težavno, bi bil podpisani rad pripravljen umreti, ki ne bi bili stroški za dostojen pogreb preveliki. S primerno podporo bi bilo slovenskim umetnikom omogočena izvršitev sklepa, da se dajo korporativno dostojno pokopati, kar bi pomenilo izdatno razbremenitev revnega slovenskega naroda... V usodo vdani...' Na koncu prošnje je naslikana krsta, iz katere gleda neplačan račun. Prijavili smo to vlogo v opomin onim, ki jim vojna ni prinesla ne smrtnih slučajev, ne trpljenja in pomanjkanja, in ki bi lahko z nakupom slik in kipov pomagali slovenskim umetnikom" ("Slovenski umetnik v težkih časih", Slovenski narod, 1916/233).

"Ko sem bral v 'Slovenskem Narodu' št. 233 na tri svoje šaljive uloge na sl. kranjski deželni odbor in podpisani, nepopolni dodatek ter sem slišal v krogu znancev neznasko-žalostne razlage te vloge, sem skoraj sklenil, da dam šalam slovo. Kajti dobe se ljudje med nami, ki z veliko občudovanja vredno spretnostjo, bistroumnostjo in gotovostjo najdejo in zadenejo na razne pojave natanko ravno tiste razlage, ki se z dejstvi niti najmanj ne skladajo. Ti ljudje poznajo vse skrivnosti in učenosti tega in še celo onega sveta, še kvadratura kroga, – le šal ne. Ljudje božji, ne takih trebuholomno-britkih-resnih obrazov, – več humorja, – več humorja!! Kadar me bo šala spet veselila, bo v prid nekaterim mojim znancem potrebno, da šalo posebej označim kot šalo in obenem pridenem edino pravo razlago. Zaenkrat pa si jo poiščite le še sami, če vas veseli, o bistroumneži. Obenem naznanim urbi et orbi, da darujem celo, od sl. kranjskega deželnega odbora meni v isti meri kot večini mojih tovarišev podeljeno enkratno podporo, oziroma celi honorar za risbo v vlogi, naslovljeno 'Zahvala revnega slovenskega naroda umetnikom za njih prostovoljno smrt' – torej svojo 200 K (reci ino beri dvesto kron) za blage namene: 100 kron družbi sv. Cirila in Metoda, 100 K zakladu za vdove in sirote padlih vojakov s Kranjske. Pa prav zares, ne za le šalo, o bistroumneži!! Sp. Šiška, 16.X.1916 Henrik Smrekar" ("Slovenski umetnik v težkih časih", Slovenski narod, 1916/237).

Smrekar je res poslal 100 kron za Ciril Metodovo družbo in 100 kron "k zakladu za vdove in sirote padlih vojakov s Kranjske" (Glej: Slovenski narod, 1916/237 in 239).

v novo preureditev sveta. Ko je socialdemokrat Fritz Adler v znak protesta proti vojnemu absolutizmu oktobra 1916 ustrelil ministrskega predsednika Karla Stürghka (1859–1916) in je nato po 68 letih vladanja (kar je bilo mnogo dlje od tedanje povprečne življenjske dobe) umrl 86-letni cesar Franc Jožef, je bilo vse bolj očitno, da se bo najbrž življenje izteklo tudi dvojni monarhiji, ki so jo po krajšavi "k. und k." imenovali tudi Kakanija.

Položaj na bojiščih je bil za monarhijo navidezno ugoden. Zdelo se je, da avstrijska armada zmaguje, saj je prodrla globoko na sovražno ozemlje, zasedla Srbijo z Makedonijo in Črno goro, po miru v Brest Litovskem pa dosegla napredek tudi na nekdanji ruski fronti. Spomladi 1918 je propadla avstrijska ofenziva na Piavi. Avstrijska armada je na italijanskem bojišču, kamor je konec leta 1917 uspešno prodrla, začela zaradi uporov razpadati skorajda brez boja. Julija so se morali začeti umikati tudi Nemci. Čeprav je leta 1917 in vse do začetka leta 1918 obstajala realna možnost, da se za Avstro-Ogrsko vojna ne konča s kapitulacijo, temveč z mirom, ki bi upošteval njeno celovitost, je nenaden poraz na frontah pomenil ne samo začetek konca vojne, temveč tudi monarhije.

Z vsakim vojnim letom, vzporedno z vojaškim umiranjem monarhije na frontah in životarjenjem prebivalstva v zaledju, je postajala vedno bolj glasna tudi zahteva po ponovnem sklicu državnega zbora in obnovi parlamentarnega življenja v avstrijski polovici cesarstva. Ogrski parlament je namreč ves čas vojne nemoteno deloval, stavba dunajskega parlamenta pa je bila spremenjena v bolnišnico za ranjene vojake. Aprila 1917 je bilo uradno objavljeno, da bo državni zbor sklican na Dunaju 30. maja. Julija 1917 je bila razglašena amnestija političnih krivcev, tudi tistih, ki so bili obsojeni zaradi veleizdaje, zmanjšalo se je preganjanje.

Po treh letih prisilnega molka so se začeli prebujati tudi Slovenci. Po mnenju Nemcev naj bi bil slovenski narod zapisan skorajšnji smrti, preko njegovega ozemlja naj bi segal germanski most do Jadranskega morja. *"Čakala je nas Slovence v slučaju izrazite zmage centralnih sil neizprosna usoda, da nas povaljajo z nemškim parnim valjarjem ter s prusko brezobzirnostjo in krutostjo uničijo, kar se je še slovanskega vzdržalo na severni obali Jadranskega morja. Konflikt je nastal, konflikt med dinastično-avstrijskim in slovansko-rodoljubnim čutom."*²⁶ Nevzdržne vojne razmere so zgladile strankarska nasprotja in krepile odločnost predstavnikov slovenskega političnega življenja. Habsburški Jugoslovani oziroma njihovi poslanci so 29. maja 1917 ustanovili Jugoslovanski klub (sestavljali so ga slovenski (katoliški), hrvaški in dva srbska poslanca), za njegovega predsednika je bil namesto zmernega, avstrofilskega načelnik SLS in kranjskega deželnega glavarja dr. Ivana Šušteršiča (1863–1925) izvoljen dr. Anton Korošec (1872–1940). Po vzoru deklaracije Češkega svaza so poslanci Jugoslovanskega kluba pripravili svojo državnopravno deklaracijo – majniško deklaracijo. 30. maja 1917 jo je dr. Anton Korošec, kljub temu da ga je skušal ministrski predsednik grof Richard Clam-Martinic pregovoriti, v imenu Jugoslovanskega kluba prebral na prvi seji dunajskega državnega zbora po izbruhu vojne – takoj za deklaracijo češkega kluba, ki je pozvala k preureditvi monarhije v zvezo svobodnih in enakopravnih narodnih držav.²⁷ *"Napetost v parlamentu je bila splošna,"* se je spominjal češki poslanec dr. Moric Hruban. *"Vsi smo čutili, da je to trenutek največje zgodovinske važnosti. Zlasti na nemških klopih je bila vidna velika razburjenost. Čutili so menda, da se približuje konec nadvlad*

²⁶ Fran Šuklje, Iz mojih spominov, II. del, Ljubljana 1995, str. 253.

²⁷ Glasila se je: *"Podpisani poslanci, združeni v Jugoslovanskem klubu, izjavljajo, da zahtevajo na temelju narodnega načela in hrvatskega državnega prava, naj se vse zemlje monarhije, v katerih prebivajo Slovenci, Hrvati in Srbi, zedinijo pod žezlom habsburško-lotarinške dinastije v samostojno državno telo, ki bodi prosto vsakega gospostva tujih narodov in zgrajeno na demokratičnem temelju. Za uresničenje te zahteve svojega enotnega naroda se bodo zavzeli z vso silo. S tem pridržkom se bodo podpisani udeleževali parlamentarnega dela"* (Po: Silvo Kranjec, Kako smo se zedinili, Celje 1928, str. 87).

enega naroda nad ostalimi. Ko je potem po dr. Korošcu prečital poseben proglas državno-pravni radikalni češki poslanec Ant. Kalina v svojem imenu ter v imenu poslanca Prunara, v katerem je zahteval 'popolno samostojnost na podlagi zgodovinskega prava ter na podlagi naravnega prava razširitev te samostojnosti v duhu demokracije in samoodločevanja na ves narod češkoslovaški, ki je zatiran pod tujim gospodstvom,' so še sledili proglasi Poljakov in Ukrajincev. – V tem razburjenju so podali končno tudi Nemci svoj proglas, v katerem so odločno odklanjali težnje po češki državnopravni samostojnosti in so proglašali, da bi vsak poskus obnovitve češkega državnega prava, ki bi nasprotoval pravici Nemcev na narodno avtonomijo na Češkem, naletel na najskrajnejši odpor vseh Nemcev v državi."²⁸

15. septembra 1917 je majniško deklaracijo dopolnila "Ljubljanska izjava". Nastala je na pobudo ljubljanskega knezoškofa dr. Antona Bonaventura Jegliča (1851–1937), ki je želel zbrati na posvetovanje voditelje vseh slovenskih strank. Izjavo so poleg Jegliča podpisali prelat Andrej Kalan, dr. Josip Gruden, za SLS dr. Šušteršič, za NNS dr. Ivan Tavčar in dr. Karel Triller ter za Slovensko katoliško delavsko demokracijo Mihael Moškerc, Franc Vidic in Anton Žnidaršič. Izjavo sta istočasno objavila Slovenec in Slovenski narod. "Tedad je zelo zašumelo po Ljubljani in deželi," se je spominjal Jeglič. "Posebno deželna vlada se je zganila. ker ji je bil naš korak skrajno neljub. Pisala je na Dunaj ministrstvu za navodila, kako naj bi zoper škofa nastopila. Pri ljudeh pa je bruhal na dan zadržani pogum. Začela se je izredno navdušena agitacija za podpise, ki naj bi odobrili naš nastop. Val navdušenja je prodril v zadnjo slovensko vas, prodril pa tudi čez meje naše Slovenije na Hrvaško, v Bosno in Hercegovino. Od povsod sem dobival pritrjevalna pisma, povsod so obetali, da se bodo nam Slovencem pridružili."²⁹ "Ljubljanska izjava" je sprožila množično deklaracijsko gibanje, ki je v nekaj mesecih zajelo Slovence vseh stanov in vseh pokrajin. Razkol med Šušteršičevo avstrijakantsko skupino v SLS in skupino dr. Janeza Evangelista Kreka (1865–1917) je naraščal. Deklaracijo je podpisal tudi voditelj SLS, dr. Šušteršič, vendar samo zato, ker ga je Jeglič k temu moralno prisilil. Obstajala je pomembna razlika med Šušteršičevimi, monarhiji zvestimi "starini", ki so deklaracijo vrednotili kot maksimalen program, in jugoslovansko usmerjenimi "mladini", ki so videli v njej minimalen program. Spomladi 1918 se je gibanju za deklaracijo pridružila tudi socialdemokratska stranka. V podporo majniške deklaracije so se kopičile izjave občinskih odborov, raznih društev, duhovniških konferenc, množično so se zbirali osebni podpisi. Izšle so tudi propagandne razglednice, ki jih je narisal Maksim Gaspari. Do največjega razmaha deklaracijskega gibanja je prišlo decembra 1917 in na začetku leta 1918. V marcu 1918 so začeli organizirati velike vsenarodne shode in zborovanja, ki jih je bilo do junija 1918 več kot 20. Podobni so bili taborom iz let 1867–1870, kot je seveda tudi zahteva deklaracije spominjala na nekdanje iluzorne zahteve po "Zedinjeni Sloveniji". "Od jeseni 1917 pa tja do jeseni 1918 poteka torej na slovenskem ozemlju svojevrsten plebiscit, ki ga marsikdo označi kar kot evforijo ali podpisovalsko mrzlico ali celo vsesplošno pijanost za jugoslovansko državo. Moški in ženske (policijski ogleduhi pa trdijo, da tudi otroci) ter različne skupine (občinski odbori, profesionalna, verska, kulturno-prosvetna, politična in nazorska združenja itd.) podpisujejo izjave, ki se v marsikateri podrobnosti razlikujejo; veliko se jih izjavlja tudi proti nadaljevanju vojne, tako da ima deklaracijsko gibanje različne poteze mirovnega gibanja. Toda vsem izjavam je skupna zahteva pa ustanovitvi samostojne države in vse imajo isti naslov, Jugoslovanski klub na Du-

²⁸ Moric Hruban, "Pred dvajsetimi leti", Slovenec, 1937/120.

²⁹ Anton Bonaventura Jeglič, "Ob času majniške deklaracije", Slovenec, 1937/120.

naju.”³⁰ Slovenci so se odločili, da bo njihovo prihodnost predstavljala Zedinjena Slovenija v jugoslovanski skupnosti. “Vse duše so bile pripravljene za velike shode v letu 1918 in za veliko borbo v zadnjem dunajskem parlamentu. Nobeno nasprotovanje te misli ni moglo več ustaviti, niti odpad in izstop dr. Šušteršiča in Jakliča, niti odpoved sarajevskega nadškofa dr. Stadlerja in frankovcev, majniška deklaracija je vse vzvalovila in vse vodila, pretresljaji so jo le še bolj utrdili.”³¹ Gibanje za deklaracijo – ki je bilo tudi gibanje za mir – je zgladilo strankarske in politične razlike. Enotnost Slovencev je dokazovalo skorajda pol milijona zbranih podpisov. “Že podatki, da je bilo mogoče toliko podpisov zbrati po zakotnih vaseh, med preprostimi ljudmi, ki so le redko vzeli pero v roke, priča o čisto posebnem ozračju, ki je tedaj vladalo na Slovenskem. V njem so se mešale prvine hiliastičnega gibanja, narodnega slavlja in kmečkih puntov. Govorniki na zborovanjih so pozivali ljudi: ‘Dvignite glave, ker bliža se vaše odrešenje!’ Hkrati pa je bila izdana značka, ki je deklaracijsko gibanje nedvoumno povezala s kmečkimi upori: značka je imela obliko bršljanovega lista, simbola puntarjev, na katerem je bil napis Deklaracija, 30 /5/ 1917.”³²

Majniška deklaracija je bila v vladajočih nemških in madžarskih krogih sprejeta s sovražnostjo. Vendar je poleg relativnega vojnega zatišja habsburška klavzula vsaj do pomladi 1918 omogočala legalno propagando za zahteve izražene v deklaraciji, za politično zedinjenje Slovencev, Hrvatov in Srbov, seveda še vedno pod žezlom habsburško-lorenške dinastije. “Nemški in nemškutarski listi na Štajerskem so že od vsega početka očitali deklaraciji veleizdajalske namene in napadali dr. Korošca in slovensko duhovščino, da hujska ljudstvo zoper Avstrijo in ga hoče ‘prodati Srbom’. Nemški gospodarji so odpuščali uslužbenke, ki so podpisali deklaracijo, nabiralce in zlasti nabiralke podpisov so preganjali orožniki, a kljub temu je dala samo slovenska Štajerska nad 70.000 podpisov, ne glede na izjave občinskih in okrajnih zastopov, društev i. dr. Vršil se je pravi plebiscit, ki je pokazal vso narodno zavednost in politično zrelost slovenskega ljudstva,” piše Silvo Kranjec.³³

Predsednik Jugoslovanskega kluba Korošec je postal glavna tarča napadov nemških nacionalistov. Nemški Marburger Zeitung je v 280. št. iz leta 1917 objavil karikaturu, ki prikazuje Korošca v družbi z J. Zahradnikom (v spomin na deklaracijsko gibanje je bila ponatisnjena v 22. št. Ilustriranega Slovenca iz leta 1927). Korošec in Zahradnik si podajata roko in prisegata pred zemljevidom Avstro-Ogrske, ki je opremljen s podnaslovom “Inseparabiliter-indivisibiliter” (lat. neločljiv, nedeljiv). Prisega se glasi: “Wir halten uns nur nach dem Worte der Schrift: ‘Mein Reich ist nicht von dieser Welt.’” Korošcu iz žepa moli list z napisom “Jugoslovansko kraljestvo”, Zahradnik drži v rokah češke peticije.

“Brž ko se je drznil kak list napisati svobodnejšo besedo o notranji politiki ali celo podvomiti v upravičenost nemških načrtov, je bil pobeljen od cenzure. Tako so bila pri nas skoro vsa tri leta svetovne vojne – ‘leta strahote’, kot jih je imenoval Ivan Cankar.”³⁴ Toda proti koncu vojne, po dolgotrajnem neuspešnem bojevanju, neuspehih na fronti, ruski revoluciji in vstopu ZDA v vojno, so se začeli sesuvati vsi represivni mehanizmi monarhije, med njimi tudi cenzura. Po italijanskem napadu je avstroogrska vlada spremenila svoj odnos do Slovencev, ki jih je želela pridobiti za boj proti Italijanom. Dovolila je celo trobojnico.

³⁰ Alenka Puhar, “Deklaracijsko gibanje 1917–1918”, Petičije, pisma in tihotapski časi, Maribor 1985, str. 47.

³¹ “Prebujenje slovenskega naroda”, Slovenec, 1937/120.

³² Alenka Puhar, “Deklaracijsko gibanje 1917–1918”, Petičije, pisma in tihotapski časi, Maribor 1985, str. 49.

³³ Silvo Kranjec, Kako smo se zedinili, Celje 1928, str. 117.

³⁴ Silvo Kranjec, Kako smo se zedinili, Celje 1928, str. 64.

“Prva vojna leta so dajala ljudstvu nado na vojaške zmage, ki so se bučno in agitatorsko slavile v javnih zastopih, na shodih raznih korporacij, po cerkvah in z izobešanjem zastav,” piše Albin Prepeluh (1880–1937). “Toda vojna se je vlekla v neskončnost, gospodarske odnosno prehranjevalne razmere so se bolj in bolj slabšale, ljudstvo je postalo sčasoma trudno in – kar je bilo za vladajoče najbolj nevarno – apatično. Stroga tiskovna cenzura je dajala nemalo prilik za tiho šušljanje o raznih nezgodah in neuspehih na širših vojnih frontah. Pri teh prilikah je našla agitacija za osamosvojitve ugodna tla. Kljub vojnemu stanju je ostalo še precej nekdanje politične svobode. Parlamentarni govori so se smeli tiskati, razen nekaterih najbolj kritičnih, zaplenjeni članki so se imunizirali z interpelacijami v parlamentu. Dovoljevali so se celo shodi in tabori, čeprav pod strogim nadzorstvom. Dandanes si je težko zamisliti državo, ki bi bila zapletena v breznamno vojno, pa bi dovoljevala podobne kritike in zборе, ki bi zahtevali njeno temeljno preureditev.”³⁵

Pešanje pozornosti cenzure je bil glavni pogoj, da so se lahko pojavili novi časopisi, npr. *Jugoslovan* (1917–1918), ki so ga izdajali Krekovi somišljeniki in je že s svojim naslovom pomenil pravcato izzivanje vseh privrženecv velikonemške in dualistične rešitve narodnostnega vprašanja monarhije. Tednik, ki se je tiskal v Učiteljski tiskarni v Ljubljani, za odgovornega urednika pa je imel državnega poslanca Jožeta Gostinčarja (1860–1942), je zagovarjal “jugoslovansko idejo” in se razglasil za “pacifista (miroljuba) od nog do glave”,³⁶ zato ni bilo nič čudnega, da je bilo mnogo njegovih člankov konfisciranih.³⁷

³⁵ Albin Prepeluh, Pripombe k naši prevratni dobi, Ljubljana 1938, str. 81–82.

³⁶ *Jugoslovan*, 1917/7.

³⁷ Na prvi strani prve številke z dne 10. novembra 1917 je *Jugoslovan* objavil “Majniško deklaracijo” in “Ljubljansko izjavo” ter dolg uvodnik, namenjen njuni podpori: “Vsi, ki smo doživeli 30. majnik, vemo, kako globoko je pretresla jasna, odrešilna beseda Jugoslovanskega kluba dušo slovenskega, hrvaškega in srbskega ljudstva. Ves naš jug je radostno vztrepetal, kakor prešinjen od mogočne, električne iskre. Naši možje in mladeniči na fronti, ki so tri leta nevedno strmeli v strašni obraz smrti in jo izpraševali: Čemu je vse to? – so ta hip, ko je pred njihovimi očmi vstala veličastna prikazen združenja in svobode, spoznali, da jugoslovanska kri vendar ni zastoj močila daljnih zemelj, mnogi so rekli, da se s takim upanjem lažje umira. Ko se je prikazala dne 30. maja prva sled svobode na obzorju, je postalo tudi trpljenje v zaledju lažje. Pobiranja in dajatve, pomanjkanja in stradanje, begunstvo in bolehanje – vsa bremena so izgubila nekaj svoje teže, kajti bil je vsaj pogled v bodočnost lepši. In vse to je storila samo ena beseda v državnem zboru?”

Ena sama beseda! Naš narod je po nagonu samoobranitve, ki se je v teh letih klanja in sovraštva mogočno razvil, začutil, odkod mu prihaja rešitev. Videl je tudi, da je misel izražena v deklaraciji, že dokazala svojo življenjsko moč. Skoro čez noč je združila avstrijske jugoslovanske poslance, razdeljene prej v razne klube, pod skupno streho in vzdržuje med njimi popolno soglasje. Vse stranke na našem jugu so je sprejele v svoj program kot njega bistven in sedaj najvažnejši del. Obmejne Slovence je tesneje priklenila k središču, posamezne politične skupine zbližala in v Ljubljani smo doživeli, da je naš knez in škof – dejanje, ki ga Jugoslavija nikdar ne bo pozabila – na nož sprte stranke zbral k delu za skupni narodni ideal. Ta misel je plodna, ta misel dela čudeže! Z istim nagonom je slovenski narod takoj, brez učitelja, brez agitacije, sprevidel, kaj jugoslovanska deklaracija hoče, kaj je nje vsebina. Brž je spoznal, kolike važnosti je za njegov dušni in gmotni razvoj samostojna jugoslovanska država. Ona nam prinaša svobodo! Jugoslavija, enakovredna zaveznica drugih enakovrednih držav, združenih pod Habsburžani v mogočno podonavsko cesarstvo, nas bo rešila premnogih nadlog našega dosedanjega političnega življenja. Oprostila nas bo tujega uradništva, ki se pase kakor strupena zajedalka po našem narodnem telesu, gloda njegovo odporno silo, ga razkraja. Oprostila bo meje težkega potujčevalnega pritiska, ki ga vzdržujemo z največjim naporom naših uradnih in gospodarskih sil, ki tlači k tlom naš svobodni razvoj. Oprostila nas bo tisočernih muk narodnega boja, ki požira toliko plodnih energij, ubija sposobnost za drugotno kulturno delo ter zmisel za največje duševne dobrine človeštva. Oprostila nas bo pogubne malodušnosti, ki jo rodi večna borba za obstanek proti premočnemu tekmovalcu, dvignila naš pogum in samozavest, dvignila s tem našo dela zmožnost zase in za veliko družino evropskih narodov. Naša zemlja, ki jo je Bog tako obilno blagoslovil, ki hrani v sebi drage rude in zdravilne vode, ki rodi žlahtni vinski sok in južno sadje, ki jo odevajo širne žitne planjave in krasijo snežne gore, ki jo prepletajo plovne vode in se ji odpirajo ob Adriji široka vrata do zakladov daljnih dežel, ta zemlja, ki jo tišči sovražen sistem v nemarno umetno revščino, se bo osvobodila. Njena plodovitost se bo

Jugoslovanu je sledil satirični list **Kurent**, še prej pa je kot njegov predhodnik izšel **Kurentov album**. V Kurentovem albumu, ki ga je leta 1918 založil in izdal konzorcij "Kurenta", uredila Branimir Kozinc in časnikar in prevajalec, izdajatelj in odgovorni urednik Glasa Juga, Viktor Zalar (1882–1940) ter tiskala Zvezna tiskarna v Ljubljani, je bila v verzih objavljena tudi "Uvodna beseda" oziroma kratek satiričen programček lista:

*"Z neusmiljenim dovtipom,
z ostrobrušeno satiro,
s pisano karikatur
ščiplji, pikaj in nagajaj,
zbadaj, se norčuj in grajaj,
kjer je kaj nerodnega.
Pa zabavaj bralcev svojih
občino v teh težkih časih
s šalo, smehom in humorjem,
jim preganjaj mračne misli,
zbujaj up na boljše dneve –
to je 'Kurentov' program."*

Med literarnimi sodelavci Kurentovega albuma zasledimo Frana Milčinskega, Cvetka (Florijana) Golarja, avtorja starodavne pripovedke "Kurent" iz 1909 Ivana Cankarja, Dami-rja Feigla, Ferda Plemiča in Rada Murnika. V satiričnem listu Kurent so se jim pridružili Milan Pugelj, Gustav Strniša, Ivan Albreht, Anton Gaspari idr. Lahko bi dejali, da je bil v Kurentu in Kurentovem albumu zbran vrh naše takratne humoristične proze. Tudi karikature so risali avtorji, ki so se v tej likovni zvrsti uspeli več kot dokazati: Maksim Gaspari, Fran Podrekar in Hinko Smrekar. Smrekar je po sodelovanju s satiričnima listoma Jež in Osa nadaljeval z risanjem številnih karikatur in satiričnih ilustracij, ki jih je javnosti predstavljal kar v izložbenih oknih ljubljanskih trgovin in se le z nekaterimi izmed njih uspel prebiti na strani naših revij. Ne srečamo ga pri dnevnikih Jutro in Dan, ki sta poskušala uvesti dnevno časopisno karikatur, verjetno zato, ker se zaradi svoje neukročene neodvisnosti najbrž ne bi preveč dobro obnesel v vlogi najetega političnega karikaturista. Z obema dnevnikoma je sodeloval Gaspari, ki ga je pri Dnevu nasledil Podrekar. V Kurentu in Kurentovem albumu so se torej združile najboljše moči slovenskega likovnega in literarnega humorja. Rezultat je bil satiričen list, kakršen se v Sloveniji ni pojavil vse od Aleševčevega Brenclja (1869–1875; 1877–1886), Martelančevega Jurija s pušo (1869/1870), Levstikovega Pavlihe (1870) oziroma Škrata (1903–1905 (?)) in Ose (1905/1906). Prvič je bilo pri vseh karikaturah navedeno tudi njihovo avtorstvo – kot da se nobenemu risarju ni bilo potrebno več sramovati ali skrivati svojega sodelovanja.

*zvišala, prometna sredstva, modro urejena po njeni legi in naravnem značaju, bode nje vrednost postotinila, našo davčno moč dvignila, mrtvi kapitali bodo oživali. Pravično izvedena demokracija, kakor jo majniška deklaracija zahteva, bi varovala državo zunanjih polomov, kakoršnega doživljamo sedaj in zagotovila notranji mir, zakonito braneč svobodnemu državljanu njegove verske, kulturne in gmotne koristi. To živo sliko boljše bodočnosti je pričarala jugoslovanskemu narodu majniška deklaracija. Razumljivo je, da so se srca zanj vnela. Pa bila bi velika nespamet, če bi se vdajali mamljivim slikam domišljije, mirno čakajoč, da jih čas uresniči. **Zgodovinska ura, kakršne ni jugoslovanski narod doživel, uči od leta 1848 sem, nam bo toliko dala, kolikor ji bomo sami znali vzeti.** Našim nadam se pojavlja sto ovir in te, ki jih imamo sedaj premagati, niso zadnje. Da vsestransko razbistri položaj, preišče zgodovinske, zemljepisne, gospodarske, kulturne in politične temelje naše bodoče države, presodi ovire in jih pomore premagovati, da neprestano neti v slovenskih dušah, tudi v urah preizkušnje, ogenj ljubezni za skupni narodni ideal ter zdrami in združi narodne sile – **Zato je bil potreben 'Jugoslovan'.** Zato smo ga ustanovili!"* ("Jugoslovan", Jugoslovan 1917/1).

Naslovna karikatura je bila delo Hinka Smrekarja. Narisal je Kurenta med igranjem na čarobne gosli. Njihovi zapeljivi zvoki so premamili poslušalce, da so se zavrteli v divjem plesu. Med plesalci so se znašli sami avstrofili: deželni glavar Šušteršič pleše z nemško pošastjo, Nemec se je zavrtel z oslom, tu je tudi razburjeno razigrani cenzor... Naslovnici je sledila Smrekarjeva karikatura *“Srečna Avstrija”*, na kateri je vladni minister iskal ravnotežje med nemškimi in madžarskimi zahtevami, privilegiji in ugoditvami ter slovanskimi pritožbami, interpelacijami in zahtevami: *“Vse je v najlepšem redu – slovanskih pritožb je prav toliko kot nemških in madžarskih zahtev,”* se glasi komentar pod karikaturro. Karikatura se je nanašala na ponovno sklicanje državnega zbora, v katerem so predstavniki vseh narodov v monarhiji nemudoma izrazili svoje povsem različne in nezdružljive želje – slovenske je izrekla majniška deklaracija. Smrekar je narisal tudi znani in večkrat reproducirani karikaturo *“Vasovalci sedanjega časa”* in *“Vsenemški most do Adrije se maje!”*.

Znamenite Bismarckove besede: *“Ko se cesar Franc Jožef povzpne na konja, mu sledijo vsi njegovi narodi”* ob koncu vojne niso imele nobene teže več. Smrekarjeva karikatura *“Samoodločba”*, ki je nastala leta 1918, a najbrž zaradi drznosti ni bila objavljena, nam predstavlja zgovorno projekcijo aktualnih političnih razmer v monarhiji. Triumfalni voz s personifikacijo Demokracije na njem vlečejo navkreber Rus, Poljak, Čeh, Ukrajinec, Slovenec, Slovak, Hrvat. Premagati morajo mnoge zapreke, hlode in skale, ki so jih sovražniki zavalili na strmo pot. Tri kronane glave so med kolesa voza vtaknile kol, vzpenjanje voza z vlečenjem v nasprotno smer skušajo zavirati rak (kot ponazorilo reakcionarstva), nemška marka, birokrat, duhovnik, pangerman, turnar, nemški socialdemokrat in sam *“Nebodigatreba”*.³⁸ Avstrijskim Slovanom grozijo avstrijski Nemci oziroma nemški turnarji, prizor pa opazujejo predstavniki velesil, Francoz, Italijan, Anglež (John Bull), Američan (Uncle Sam) idr.

Na karikaturi *“Mir?”* je Fran Podrekar upodobil boga vojne Marsa, ki se je spraševal: *“Mislim, da bo kmalu konec moje slave; nobenega solda že ne iztisnem več iz sveta.”* Bog vojne izžema zemljsko kroglo, iz katere padajo novci v vrečo vojnega dobičkarja. Podrekar je prikazal tudi *“Novo božanstvo leta 1918”* – mesarja v napoleonovski pozi s teletom. *“Kakor stari Izraelci, so tudi ljudje ‘modernega’ časa jeli oboževati – tele,”* nam pojasnjuje pripisan komentar. *“Razvoj človeka”* oziroma *“Nazaj k naravi”* pa je vodilna misel štirih risbic, na katerih je Smrekar upodobil moralni propad, ki ga je civilizaciji prinesla vojna. Risbice so sporočale, da naj bi čez nekaj desetletij ljudje ne živeli nič drugače kot opice na drevju.³⁹

Na karikaturi *“Zgodnja dunajska birma”* je Smrekar upodobil avstrijskega zunanjega ministra, grofa Ottokarja Czernina-Chudenitza v vlogi dunajskega škofa. Povod za nastanek karikature je bil naslednji: Czernin, *“eden od zaupnikov rajnega Franca Ferdinanda”*, je na veliko noč 1918 sprejel zastopnike dunajskega občinskega sveta in jim orisal zunanje-politični položaj monarhije ter silovito napadel avstrijske Slované, zlasti češke in jugoslovanske *“pacifiste”*, ki jim je očital veleizdajo, medtem ko je Nemce hvalil.⁴⁰ Kot je za Smrekarja pogosto značilno, je karikatura polna povednih detajlov. Czerninovo škofovsko mitro je Smrekar spremenil v kačjo glavo, minister z železnimi rokavicami in s kačo v rokah

³⁸ Po: Karel Dobida, Hinko Smrekar, Ljubljana 1957, str. 57.

³⁹ Na tem mestu bi lahko citirali zgovoren odlomek Smrekarjevega teksta iz njegovega *“Črnovojnika”*: *“Ali izvira vsa nesreča človeštva le iz megalomanije tistega pradedca, ki je prvi začel hoditi po zadnjih šapah, s sprednjimi pa je posegel po zvezdah, da jih skladi z neba?...”*

Če to velja, kaj ne bi bilo najpraktičnejše, če bi se človeštvo poskusilo odločiti spet za hojo po vseh štirih – v svoj blagor, v radikalno odrešitev od vseh kulturnih nesreč in problemov?

Saj ta poskus ne bi pretežak: razdalja med človekom in nepokvarjenim šimpanzom vendar še ni nepremostljivo velika!

Nazaj k naravi!”

⁴⁰ Po: Karel Dobida, Hinko Smrekar, katalog razstave v Narodni galeriji, Ljubljana 1952, str. 47.

Novo božanstvo l. 1918.

Kakor stari Izraelci, so tudi ljudje „modernega“
časa jeli oboževati — tele.

Fran Podrekar. “Novo božanstvo l. 1918”, Kurentov album

grozi češkemu (Čeche je Czernin proglasil za veleizdajalce), slovenskemu in hrvaškemu dečku, ki so jih predenj nasilno privedli žandarji. Nad birmo, ki *“je birmance zares v pravi veri potrdila”*, so neznansko navdušeni vojaki, preoblečeni v *“nemške in madžarske matere”*. Zgovoren je tudi oltar v ozadju, ki ima namesto oltarnih stebrov dvojne topovskih cevi. Na oltarni sliki je v vlogi svetega Boštjana upodobljen “Avstro-Ogrski Slovan”. Njegovo telo je prebodeno s puščicami, na katerih lahko razpoznamo pero (morda namig na birokracijo), “Eichenblatt” (hrastov list, ki je veljal za simbol nemštva) in § 14 – oznako za razvpiti 14. paragraf ustave iz leta 1867, s pomočjo katerega so ministrski predsedniki vladali že pred vojno, ko je predvsem zaradi obstrukcij prihajalo do *“delanezmožnosti”* državnega zbora.⁴¹

Ne glede na prizadevanja nasprotnikov je gibanje za majsko deklaracijo pridobivalo vedno več privržencev. Na največjem shodu marca 1918 v Ljubljani je zastopstvo slovenskih žena in deklet izročilo predsedniku Jugoslovanskega kluba dr. Korošču spomenico z 200.000 podpisi. *“Dne 24. 3. je bila vsa Ljubljana pokoncu, ko je prišel Korošec in je sprejel deklaracije naše dežele iz rok gospa,”* je v dnevnik zapisal knezoškof Anton Bonaventura Jeglič. *“Vsa slovesnost, sprejem, govori in drugo je že precej presegalo meje zmerne navdušenosti. Vendar je bila slovesnost strogo patriotska. Množice, posebno dijaške so prišle dvakrat v škofijo demonstrirat. Hvala bogu, da nisem bil doma; bolje je, da me preveč povzdigujejo. Poročilo Reichsposte je zopet tako zvito, da sumniči slovesnost, kakor da bi bila nepatriotska. Tudi ‘Resnica’, katere zadnja številka (30.3.) je izredno hudobna, se norčuje iz slovesnosti ter poroča o njej pogrdno.”*⁴² Dogodek je na eni od osmih deklaracijskih razglednic, ki jih je avgusta 1918 založil Ilustrirani glasnik (založnik razglednic Vojska v slikah) in natisnila Katoliška tiskarna v Ljubljani, upodobil Maksim Gaspari. Ohranil se je tudi na Smrekarjevi risbi. Sredi leta 1918 so bili deklaracijski tabori prepovedani. Pod vplivom majniške deklaracije in idej, ki so jih prinesli s seboj povratniki iz ruskega ujetništva, je prišlo tudi do uporov slovenskih vojakov (Judenburg, Murau, Radgona), ki so bili krvavo zadušeni, leta 1917, še bolj pa 1918 se je večalo število dezerterjev.

⁴¹ § 14 (“Notverordnungsparagraphen”) iz ustave iz leta 1867, ki je kot Damoklejev meč visel nad avstrijskim parlamentom, se je glasil: *“Če so nujne takšne odredbe, za katere je v skladu z ustavo potrebno soglasje državnega zbora, se v času, ko ta ni zbran, lahko izdajo z odgovornostjo celotnega ministrstva in s cesarjevo odredbo, v kolikor nimajo namena izpreminjati državnih temeljnih zakonov, ne zadevajo trajne obremenitve državne zakladnice ali odtujitve državnih dobrin. Takšne odredbe imajo začasno zakonsko moč, če jih podpišejo vsi ministri in so proglašene z izrecno zvezo na te določbe državnega temeljnega zakona.”*

Zakonska moč teh odredb se ukine, ko vlada opusti njihovo predložitev v odobritev naslednjic zbranemu državnemu zboru, in sicer najprej poslanski zbornici, najpozneje 4 tedne po zboru, ali ko te niso dosegle odobritev ene od obeh zbornic državnega zbora.

Celotno ministrstvo je odgovorno, da takšne odredbe, takoj ko izgubijo svojo začasno zakonsko moč, ne veljajo več.”

14. člen ustave je dovoljeval izdajo cesarskih odredb tudi za tiste zadeve, ki so sicer potrebovale soglasje državnega zbora – seveda samo v nujnih primerih, ko ta ni zasedal. Vlada je ta zasilni paragraf zaradi vedno večjega razsula že dalj časa uporabljala tudi pred vojno. Če državni zbor ni bil zbran, je smela vlada s cesarjevimi naredbami reševati nujne zadeve, zlasti državni proračun, vendar samo v tem primeru, če te niso spreminjale državnih osnovnih zakonov, če niso trajno obremenjevale državnega zaklada, če so jih podpisali vsi ministri in če jih je vlada predložila na prihodnjem zasedanju poslanski zbornici v odobritev. *“...§ 14., ki jemlje ustavnosti in pralamentarizmu vsako vrednost, radi katerega smatramo lahko Avstrijo še danes za absolutistično državo v polnem pomenu te besede.*

Ta že tolikokrat imenovani in preklinjani § 14. daje vladi v odsotnosti državnega zbora delati vse kar hoče: podaljšati proračun, dovoljevati rovince, sklepati posojila, sploh opravljati vsa dela parlamenta, kakor bi njega sploh ne bilo in ta § je bil že tolikokrat v praktični porabi, kolikokrat so bile razmere v državnem zboru take, da parlament ni hotel vlade – ubogati” (Jutro, 1911/623).

⁴² Po: Jegličev dnevnik (prepis), brez naslova, 31.1.1918, 11. knjiga, Arhiv republike Slovenije v Ljubljani (oddelek za dislocirano arhivsko gradivo).

Ob prvi obletnici deklaracije je Jugoslovan objavil naslednji uvodnik: *"...In sedaj? Kam naša pot? Čutili smo, da je naš narod dozorel, pa videli smo, da mu piše vojska debelo mrtvaško knjigo – slišali, da mu tujci že izbirajo sarkofag, kamor bi ga položili in napisali nanj: Ni ga več! Kot plahe ptice so se stiskali ljudje in še šepetati nismo upali. Usta so molčala, srce je hrepenelo – toda komaj, da je še upalo. Toda v tem groze polnem molku in miru je priplul orel, zakrožil v drznem zamahu s perotjo nad našo domovino, nato se dvignil kvišku, da smo ga videli vsi, in zaklical, da so ga slišali tudi pripravljeni pogrebci našega naroda. Kvišku ptica plaha – poglej svoj cilj! Kot v ekstazi je ostrmel narod, ko je izza svinčeno težkih oblakov, ki jih je prebila perot našega orla – našega Kreka – zasvetilo solnce, zažarel cilj – najvišji cilj naroda: njegova svobodna samostojnost. Nasprotnik se je ozrl v oči nasprotnika – in zagledal v očeh solzo, ki je žarela v istem žaru kot njegova in mu je klicala: Kljub temu sva vendarle brata! Tvoj cilj – moj cilj, tvoja domovina – je moja domovina in tvoja svoboda, moja svoboda. Hipoma je bil ves narod orjantiran, prodiranje prvih čet se je pričelo in danes je mobilizacija izvršena do zadnjega moža, kaj moža, raztrgano revno dete ve danes za naš cilj in v bedi in lakoti pozablja vse drugo in iztega roke po pramenih te naše zarje, ki prodira na vzhodu nove dobe naše domovine. 30. majnik je bil tisti dan, ki bo narodni praznik do zadnjega diha našega naroda, 30. majnik je slovesna uvertura – zagrinjalo se je dvignilo, ves šum malenkosti je potihnil, vso nepotrebno navlako, vse spletke egoizma, vse je narod odrinil in se pripravil na veliki dan, ki mu tako gotovo zasije, kakor gotovo solnce po vzhodu ne zgreši svoje poti niti za sekundo in privozi na visoki poldan. – Prva obletnica majniške deklaracije – in kam je prišlo solnce svobode našega naroda!*

To ni korak, to je skok velikana, to je orkan duš, ki ga nikdo več ne pokroti, ne presekucije, ne krivice, ne boj, ne vlada, ne vsi sovražniki. Danes ve vsak otrok, kaj je, se zaveda vsak ubogi izgnanec, ki tiči v podrti luknji svojega doma, obdeluje svojo grudo in strada in umira za njo, ker je ne da in ne proda tujcu za nobeno ceno, ve in se zaveda, da je seme iz krvavega naroda in ker seme, zato tako dragocen kapital svoje domovine. Nimamo sicer še svobodne domovine – lepe Jugoslavije – ni še ustanovljena na zemljevidu, toda utemeljena je v dušah naroda. In te duše vedo, da se papirni zemljevidi morajo raztrgati in da se tudi dajo raztrgati. Umetne meje, po sovražni roki nam postavljene, ne zabranijo poti duha po njih in po tej poti jih bo narod zrušil sam in si sam izbojeval pravico in svobodo. Vsi laži-politiki, ki se tolažijo, da je deklaracija samo fantom par glav, da je deklaracija otrok zavožene taktike, vsi ti naj gredo po domovini na naše tabore, vsi ti naj poslušajo ogorčene vzklike množic, naj zro valovje pluskajočih trum, ki ne poznajo in pripoznajo nobenega kompromisa več, ne marajo nobenih drobtin, ki bi jih z gesto oholega bogatina metal kdorkoli njim beračem v dar – ki nič več ne prosijo in ne barantajo, ki zahtevajo, in sicer na prirodnem božjem pravu samo zahtevajo pravico svobode – vse drugo si bodo dale same. Mi smo orjantirani, mi imamo veliki skupni cilj – mi gremo za njim.

Toda nekaj ne pozabimo! Ne pozabimo, da je naš sovražnik na delu, ne pozabimo, da je ta zadnja osvojitve najtežja izmed vseh in zato žrtev in dela polna. Vsaj ne bo nikogar med nami, ki bi ne razumel, da so vse malenkostne koncesije, ki bi se nam in so se že ponujale od vlade, samo strup za naš narod, samo premišljene inekcije morfija, da bi Lah in Nemec in Madžar stanovito glodali ob telesu naše Jugoslavije tako dolgo, da bi bila zglodana zadnja koščica. Vsaka taka politika – je politika smrti. Iz ljubezni nam ne dajo piškavega oreha, iz pravicoljubja nam ne dajo počenega groša. Le ne dajmo se slepariti! Svoj cilj, edini cilj, ki nas otme, vidimo, za eno pa vemo, da drugega cilja za naše narodno življenje ni. Vse drugo je smrt – sicer počasna, pa tem bolj grenka in tudi sramotna. Nič več se ne plašimo: Nismo več majhni – nismo nič več sami. Češki narod je v teh dneh manifestiral s

*svojo kulturo, s svojim nastopom tako sijajno, da smo lahko ponosni na tega brata, ki gre strnjen z nami v boj za nas in zase in ki v resni zavesti svoje moči, svoje edinosti, vse krivične udarce sprejema z ironičnim smehljajem. Torej v tej zavesti, da smo možni edinole kot Jugoslovani, v zavesti, da nismo osamljeni, v zavesti, da je z nami Bog in pravica, se pripravimo na vroči poldan dela – in korakajmo kot strnjena falanga – za svojim ciljem.”*⁴³ V članku se skriva poveden detajl. Njegov pisec ne omenja več habsburškega državnega okvira. Slovenci so se pripravljali na pot iz razpadajoče države v narodno svobodo.

Skorajda leto dni po majniški deklaraciji, 27. maja 1918, so vse tri slovenske stranke sprejele skupno izjavo, ki je bila odgovor na t.i. badensko avdienco, na kateri je cesar Karel I. sprejel delegacijo Nemcev in nemškutarjev iz slovenskih dežel. Zagotovil jim je nedeljivost slovenskih dežel in obljubil, da bo pot do Jadranskega morda odprta, ker se te dežele ne bodo priključile jugoslovanski državi, vlada bo ostro nastopila proti agitaciji za odcepitev slovenskega ozemlja. S tem je cesar sam vzel smisel habsburški klavzuli v majniški deklaraciji. Slovenci so v izjavi poudarjali, da ne bodo odstopili od zahteve po ustanovitvi jugoslovanske države. Sredi avgusta 1918 je bil v Ljubljani ustanovljen nadstrankarski Narodni svet, ki je bil sestavljen iz predstavnikov SLS, liberalne Jugoslovanske demokratske stranke, Jugoslovanske socialdemokratske stranke, političnega društva Edinost iz Trsta in Političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. Z njim so Slovenci izrazili svojo malone enotno voljo do narodne samoodločbe in oblikovanja neodvisne jugoslovanske države. Za predsednika Narodnega sveta je bil izvoljen dr. Korošec, ki je 2. oktobra v državnem zboru prebral izjavo jugoslovanskih politikov, sklenjeno 24. septembra v Zagrebu, da more Avstro-Ogrska govoriti samo v imenu Nemcev in Madžarov, medtem ko ostali narodi zahtevajo zase popolno pravico samoodločbe. Na poziv Narodnega sveta je bilo v Ljubljani in v vseh pomembnejših krajih v Sloveniji ustanovljenih še okrog 130 krajevnih narodnih svetov. 6. oktobra so skupno Narodno viječe v Zagrebu ustanovili zastopniki južnoslovanskih narodov v monarhiji. Narodno Viječe Slovenaca, Hrvata i Srba, ki ga je prav tako vodil Korošec, si je za temeljni program izbralo *“zedinjenje vseh Slovencev, Hrvatov in Srbov v narodno, svobodno in neodvisno državo”*. Načrtovana država naj bi se omejevala na južne Slovence na ozemlju nekdanje habsburške monarhije. Narodno Viječe je odklonilo cesarjev manifest o federalizaciji avstrijskega dela monarhije z dne 16. oktobra in zahtevalo združitev vseh Jugoslovancev ne glede na meje v neodvisno državo.

“Navdušenost za Jugoslavijo pa je rasla od dne do dne. Nihče je ni več skrival. Po krčmah so prepevali, slavili majsko deklaracijo, vsak strankarski razloček je bil ta čas pozabljen,” se je spominjal Fran Saleški Finžgar (1871–1962). *“Nobene zoprnosti med ljudmi ni bilo več. Politična nasprotnika, ki sta se prej grizla in napadala po časopisih, se tožarila, opravljala in obrekovala drug drugega, sta v krčmi sedela za isto mizo, si napivala in prepevala. Prečudno soglasje je prevzelo narod. Drobnokrdelce tistih, ki so se trmoglavo oklepali še avstrijske miselnosti, je spoznavalo vsak dan bolje in jasneje svojo zmoto. Glasni in navdušeni družbi so se odmikali. Kajkrat smo se resno med seboj pomenkovali in se izpraševali: Le čemu je bilo prej prelitega toliko črnila v besnih bojih in prepirih? Ali je bilo vsega tega res treba? Samo to smo vsi čutili, da je to enodušje vzkliko do žive rasti pravzaprav ‘na praznik strnjenih duš’ (Župančičeva beseda) – ob Krekovem pogrebu. Nekdo med nami je izmodroval: Treba ali ne treba – vsega je treba na svetu. Danes gre samo za to, da pridejo pravi žanjci, da spravijo to žetev v žitnice, ali nam jo pobije toča...”*⁴⁴

⁴³ “Za ciljem!”, Jugoslovan, 1918/29.

⁴⁴ Fran Saleški Finžgar, “Konec vojske se bliža”, Leta mojega popotovanja, Celje 1957, str. 303.

Štirinajstdnevnik Kurent, ki je na 16 straneh začel izhajati 1. avgusta 1918, je sprva urejal prevajalec Branimir Kozinc. Leta 1919 ga je nasledil politik, podjetnik, tiskar in založnik lista Anton Pesek (1879–1956), ki je bil tudi izdajatelj in odgovorni urednik Jugoslovana ter lastnik in urednik za tiste čase precej razkošno ilustriranega Slovenskega ilustriranega tednika (1911–1914). Podatki o nakladi Kurenta niso znani. Nekaj misli o namenih lista je prvi urednik zapisal v “Vabilo za naročbo ‘Kurenta’”: *“Pogrešali smo doslej lista, ki bi prinesel v sedanjega časa mrko resnost solnca veselja, zabave in smeha. Morda smo bili edini narod na svetu brez šaljivega lista. Da se ta vrzel zamaši, se je ustanovil konsorcij, ki bo izdal humoristično satirični list ‘Kurent’.* Kurent je bil starim Slovanom bog veselja, plesa in smeha, v narodni pravljici pa popotnik, ki ima čudovite gosli: Koder hodi po svetu in kjer zaigra na svoje čudovito godalo, pleše vse, staro in mlado, ter ne more prenehati, dokler pojejo njegove gosli. Tako naj gre naš ‘Kurent’ po svetu, potuje naj po vsej Jugoslaviji, kjer biva naš rod. Njegove gosli naj vzbujajo veselje in od veselja naj plešejo vsi, ki so dobre volje. Imajo pa Kurentove gosli tudi satirično struno in na to struno brenkaj ‘Kurent’ našim neprijateljem, ki naj plešejo v onemogli jezi, dokler ne omagajo. Posrečilo se nam je pridobiti za sotrudnike lista naše najboljše humoristične pisatelje in risarje, tako da smelo lahko trdimo, da se bo ‘Kurent’ uspešno kosal s podobnimi listi drugih narodov.”

Naslovnico 1. št. Kurenta je krasila Podrekarjeva karikatura “Paradiž sedanjega časa”. Adam in Eva, oblečena zgolj v nakaznico za obleko, v rajskem vrtu poslušata božje navodilo: *“Od vseh dreves na vrtu smeta jesti, samo od drevesa sredi vrta ne.”* Vendar se edino na prepovedanem drevesu nahajajo vsakovrstne dobrote, toda na njem se je že ugnezdil vojni dobičkar. Na preostalih drevesih ju čakajo zgolj nakaznice za kruh, moko, tobak, mast, sladkor, petrolej, drva, jajca, pa tudi nakaznice za posebne, vojne pridobitve: nakaznice za uši, bolhe, miši in podgane, kebre, kislice in deteljo, slamo, muhe, stenice itd. Sledi Podrekarjeva karikatura, na kateri je rimskega boga vojne Marsa prikazal kot “Zadovoljnega požeruha”, ki ustoličen na pogorišču civilizacije, požira človeške žrtve.

Konec julija je novi avstrijski ministrski predsednik postal baron Maks Hussarek, ki “se je kazal Slovanom prijaznejšega, a samo v besedah, v dejanjih pa je ostalo vse po starem”.⁴⁵ Srečamo ga lahko na Gasparijevi karikaturi “Novi ministrski predsednik” v 2. št. Kurenta. Dve sličici prikazujeta, kako Hussarek poskuša očarati gospodično Avstrijo. Ob začetku njegove obljube (*“Avstrija bo svojo misijo dosegla le tedaj, če postane vsem svojim narodom prava domovina.”*) se gospodična, katere oblačilo je okrašeno s paragrafi, močno zamisli, toda ko ministrski predsednik doda: *“Ta cilj pa doseže le, če se bo vedno zavedala, da je v vrednosti nemškega naroda pravir njene kulturne sile.”*, njen obraz razjasni zadovoljen nasmešek.

“Propadanje habsburške monarhije je bilo podobno hiranju priletne, diskretno našmin-kane, častitljive dvorne dame, ki si prizadeva ohraniti videz dostojne vdanosti v bridko usodo,” se je spominjal Rudolf Golouh. *“Avstrijske divizije so se še borile na Piavi, v notranjosti države pa si lahko opazil znake razkroja. Modra vlada in vrhovni generalni štab, ki sta imela na svojih zemljevidih že zarisane meje Velike Avstrije, sta pozabila, da se mora moštvo na fronti in ljudstvo v zaledju hraniti tudi med vojno. Skladišča orožja so bila bogato založena, skladišča živil prazna. Ko sta opazila, da sta prezrla nekaj tako važnega, je bilo že prepozno. Vojaški stroj je brezhibno deloval, hrane pa je začelo primanjkovati že po prvem letu vojne. Ko so poslali vse zdrave ljudi v vojašnice in na fronto, so bila polja slabo posejana in še tisto, kar so dala, so kmetje večidel poskrili, da so lahko svobodno trgovali. Hudo so bili prizadeti zlasti prebivalci velikih mest in industrijskih središč, med*

⁴⁵ Silvo Kranjec, Kako smo se zedinili, Celje 1928, str. 119.

Zadovoljni požeruh.

Rudolf France Podrekar

Fran Podrekar, "Zadovoljni požeruh", Kurent

katerimi so se zaradi enolične in nezadostne hrane naglo širile razne bolezni. V zimi l. 1917–1918 so preskrbovalni viri skoraj v celoti usahnili in gripa je neusmiljeno kosila izčrpane ljudi.”⁴⁶

Podrekar je na karikaturi “*Durchhalten!*” v 3. št. narisal “vojno pastoralno sliko”: civilno prebivalstvo, obsijano s plameni vojnega požara, v spremstvu svojega pastirja-žandarja grizlja travo. Karikaturu spremlja komentar: “*Da se nekoliko odpomore bedi, ki vlada med ljudstvom, bo slavna oblast milostno dovolila revnejšim slojem, da se hodijo past na dobro pokošene občinske travnike seveda pod primernim nadzorstvom.*” Gorje vojnega pomanjkanja je čutilo tudi civilno prebivalstvo. Pozicijska vojna je zadnje vojno leto neusmiljeno izčrpavala zaledje, množile so se rekvizicije živil, ki so izčrpale kmečko prebivalstvo, in težave pri preskrbi, ki so jih najbolj občutile delavske družine v mestih. Prišlo je do vrste demonstracij proti vojni in druginji. Januarja 1918 je pred Mestnim domom v Ljubljani proti slabi preskrbi s hrano protestiralo več kot 2.000 delavskih žena. V marcu in aprilu 1918 so sledile splošne demonstracije za mir, kruh in žensko volilno pravico. V letu 1918 so demonstrirale za iste zahteve tudi žene v Trstu, na Jesenicah in v Mariboru.

V 5. št. naletimo na karikaturu z naslovom “*Prizor iz pretresljive drame 'Svetovni požar'*” in komentarjem “*Godi se v Rusiji leta 1918, kjer ustanovljajo države ter postavljajo prestole – na vulkane*”, v katero je najbrž delno posegla cenzura. Droben listič z napisom “*Zaplenjeno!*” namreč prekriva obraz osebe v ospredju. Prizor komentira skriti angleški John Bull (personifikacija Angleža): “*Nemški principi bi radi na gorko sedli!*”. Pred nedavnim takšna karikatura niti nastati ne bi smela, sedaj pa je bila celo objavljena, hkrati pa je frakasta figura, katere identiteto je zakrila cenzorjeva intervencija, še vedno tukaj in je delno celo ostala prepoznavna. V Rusiji so cesarja Nikolaja II. zrušili in z družino vred umorili, nič kaj bolje se ob koncu ni odrezal tudi nemški kaiser Viljem II., ki je moral odstopiti in oditi v pregnanstvo, habsburško cesarstvo, ki ga je zavezil sivolasi Franc Jožef, pa nikakor ni mogel rešiti mladi, neizkušeni Karel I. Z dinastijami in kronanimi glavami, ki so svojim ljudstvom naprtili ogromen krvavi davek, je bilo po 1. svetovni vojni konec, kar je dobesedno upodobil Podrekar na vinjeti v 4. št. Kurenta iz leta 1919 z naslovom “*Med staro šaro*”, na kateri je narisal vladarja, odvrženega na “*smetišče zgodovine*”. Še ostrejši je bil Smrekar, ki je narisal karikaturu “*Stara babura je žalostno poginila, a je še po smrti z jezikom migala*”. Babura je bila stara, črvena in razpadajoča monarhija. Ob njenem trupu žalujeta general Svetozar Borojević, plemeniti Bojna, in mrhovinasti avstrijski orol.

Globok občutek ogroženosti je pospešil proces iskanja slovenske narodne identitete, ki jo lahko zasledimo tudi pri likovnih simbolih, personifikacijah in mnogih pomenskih zvezah na karikaturah v Kurentu, ki so se od večine karikatur, nastalih v letih pred vojno, razlikovale po težnji po izpričevanju slovenske samozavesti.

Proti koncu vojne so v Ljubljani začeli izginjati nemški napisi. Če je Gasparijeva karikatura “*Kopališče v Koleziji ali ljubljansko nemškutarjenje*” v 1. št. Kurenta prikazovala zadovoljen nemško zvonec pogovor ljubljanskih Nemcev – kopalcev v mestnem kopališču Kolezija, je Smrekar na karikaturi “*Za uk si prebrisane glave...*” v 4. št. narisal obupane “*spodnještajerske*” Nemce, ki so se začeli nenadoma navduševati nad “*lepoto slovenskega jezika*”. “*Semtertja je to združeno sicer s težavami, polagoma bo pa že šlo,*” je menil Smrekar. Toda po karikaturistovem mnenju “*rapidno*” učenje slovenščine prinaša s seboj razne neprijetne posledice, med drugim lahko Nemcem, ki za slovenščino nikoli niso bili “*odprte glave*”, zaradi pretiranega vlivanja znanja celo raznese betico.

⁴⁶ Rudolf Golouh, Pol stoletja spominov / Panorama političnih bojov slovenskega naroda, Ljubljana 1966, str. 105.

Hinko Smrekar, "Stara babura", Kurent

Znova je začelo delovati slovensko gledališče, kateremu je bil posvečen dobršen del Kurentove 5. št. Na naslovni karikaturi "Vstajenje" je Maksim Gaspari. narisal "Talijo" (oziroma "Slovenijo"), ki se je po zaslugi princa Kranjskega Janeza kot nekakšna Trnjulčica iz dolgoletnega spanca prebudila v novo življenje. Gledališko navdahnjeno številko so zaključili Smrekarjevi "Prizori iz velike svetovne drame", ki naj bi jih "spisala Tisza in Seidler", madžarski in avstrijski ministrski predsednik. Na Smrekarjevi karikaturi "Nesramnost" iz naslednje številke birokrat z naredbami odganja boga vojne, jetiko, sifilis in špansko gripo, ki jim je vojna na stežaj odprla vrata. Zaman! V 6. št. je bila objavljena tudi Smrekarjeva "Jeremijada", na kateri donedavna samozavestni "Vsenemci" (možici z "židovskimi" potezami, med katerimi sta se znašli tudi personifikaciji časnikov "Grazer Tagespost" in "Neue Freie Presse")⁴⁷ z naslednjimi besedami tarnajo nad svojo usodo: "Moj bog, zakaj si me zapustil!?!?" Militaristično nastrojeni Vsenemec v ospredju, ki mu iz oči derejo potoki solza, je roki v železnih rokavicah sklenil v molitev pred oltarjem, na katerem kraljuje jekleni meč, s katerim so si Nemci nameravali podrediti svet. Za brevir pa mu služi "Die Muskette". Die Muskette (1905–1941) je bil dunajski humoristični tednik, ki je tako kot tudi Münchenski satirčni list Simplicissimus (1896–1967) izkazoval svojo medvojno lojalnost s protislovanskim in zlasti protisrbskimi stališči.

Sedma št. je izšla 1. novembra 1918, dva dni po koncu vojne, z Gasparijevo karikatur "Zadnja ofenziva" na naslovnici. Na njej načelnik nemškega generalštaba, general Hinden-

⁴⁷ Po splošnem prepričanju naj bi nemško pisane časnike obvladoval židovski kapital. Tudi Cankar je v predavanju "Kako sem postal socialist" označil dunajski dnevnik Neue Freie Presse za "glasilo dunajskih nemško govorečih Židov", njegovi uvodni članki pa naj bi bili pisani v "palestinsko pojočem slogu". Antisemitizem je bil značilen za vrsto tedanjih slovenskih politikov, npr. za dr. Janeza Evangelista Kreka.

burg razlaga vojnim poročevalcem: *“Nemška armada je zmagovala, zmaga in bo zmagovala. Inicijativa je v naših rokah. Prodiramo neprestano. Nekaj časa proti Parizu, zadnji čas pa proti – Berlinu.”* Pri tem stoji na velikem raku s zlomljenimi kleščami, ki velja za zgovorno ponazorilo reakcionarstva, nazadnjaštva. Na karikaturi “Bismarckov duh” je Smrekar prikazal železnega kanclerja Bismarcka, ki se jezi na Nemce: *“Blazni gobeždači, zapravili ste bogato dediščino, katero sem vam zapustil!!!”*, ti pa mu odgovarjajo: *“Sam si nas vzgajil.”* Na Podrekarjevi karikaturi upodobljeni “Vojni dobičkar” pa si je zadovoljno oddahnil: *“Hvala Bogu, da je konec vojske, drugače bi počil od samih dobrot!”*

16. oktobra je cesar Karel I. izdal manifest, v katerem je obljubil preureditev monarhije v zvezno državo, vendar je roko sprave ponudil prepozno, saj so slovanski narodi že ustanavljali narodne vlade. Korošec se je 25. oktobra podal v Ženevo, da bi navezal stike z zastopniki Srbov, ki so jih v antantnih krogih imeli za poklicane predstavnike bodoče Jugoslavije. 29. oktobra je dunajska vlada morala prositi za premirje. Karel I. ga je podpisal v noči z 2. na 3. november. Mirovni pogoji so zahtevali demobilizacijo avstroogrske armade, predajo polovice vojne opreme, vrnitev vojnih ujetnikov, izpraznjenje ozemlja, ki ga je Londonska pogodba dodelila Italiji, pravico, da zavezniške enote prečkajo avstroogrsko ozemlje zaradi morebitne intervencije proti Nemčiji. 29. oktobra je Ljubljana na veliki narodni demonstraciji na Kongresnem trgu slovesno proglasila osvoboditev izpod pokroviteljstva črnega habsburškega orla. Razglašena je bila ustanovitev Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Vrsti red narodov v naslovu te države je izražal dotedanjo vodilno vlogo Slovencev v jugoslovanskem gibanju med habsburškimi Jugoslovani. Istega dne je ustanovitev Države SHS razglasil tudi hrvaški sabor v Zagrebu. Obsegala je Slovenijo (brez Prekmurja), Hrvaško (brez Medjimurja) in Bosno in Hercegovino. 31. oktobra se je Narodnemu svetu pridružila narodna vlada za Slovenijo.

*“Redkokdaj naznanja že zgodnja jutranja zarja beli Ljubljani tako lep dan, kakor je bilo to dne 29. oktobra 1918,”*⁴⁸ je vzneseno pisal Ivan Hribar, kajti izpolnila so se njegova pričakovanja. Imel je tudi polne roke dela, saj ga je doletela čast, da je skupaj z drugimi narodnimi odličniki pozdravil Slovence, ki so na Kongresnem trgu proslavljali osvoboditev. *“Nobenega oblaka ni bilo na nebu, ko sem ob šestih zjutraj pogledal skozi okno. Le lahka, prozorna meglica se je vlekla nad njenimi hišami, ki je izginila, kakor hitro so se solčni žarki jeli poševno vsipati nad mesto, katerega slovensko prebivalstvo je drhtelo blaženega pričakovanja. Ko je solnce vzplavalo na jasnem, ko ribje oko čistemu obzorju, našlo je mesto v prazničnem razpoloženju. Vse prodajalnice in obratovalnice, razen onih, ki so imele namen vsakodnevnega preživljanja mestnega stanovništva in so ta dan imele služiti tudi mnogoštevilnim, iz podeželja dopotovavšim gostom, bile so zaprte; po ulicah, ki so bile bogato okrašene z zastavami, pa je vrvelo na tisoče prazne oblečene, z vzvišenimi čutili navdahnjenega domačega ter od blizu in daleč prispelega rodoljubnega občinstva obojega spola. Med njimi zlasti mnogo žen v narodnih nošah. Zbrali so se, da prisostvujejo slovesni proglasitvi našega svobojenja, da so priča jugoslovanskega zedinjenja, da spoznajo svoje z rekami človeške krvi izkupljeno odrešenje in da ob radostnoburnih utripljajih svojih src prisežejo zvestobo svoji lastni državi.*

Že ob osmih začele so se neštete množice zgrinjati na Kongresnem trgu. Kakor šum reke prodiralo je njihovo veselo govorjenje v stanovanja okolnih hiš, katerih okna so bila vsa odprta in tesno zasedena, čim se je jela približevati napovedana deseta ura. Na balkonu deželnega dvorca zbral se je ‘Narodni svet’, zastopniki deželne uprave z dr. Trillerjem in

⁴⁸ Ivan Hribar, “Proglasitev odcepitve od Avstro-Ogerske in zedinjenje s Srbi in Hrvati v eno državo – Revolucionarna ustanovitev ‘Narodne vlade’”, Moji spomini, II. del, Ljubljana 1984, str. 274–277.

občinskega sveta ljubljanskega z županom dr. Tavčarjem na čelu, knezoškof dr. Jeglič z zastopniki duhovščine in predstavniki vseh državnih oblasti.

Točno ob desetih izpregovoril sem, obkrožen od članov 'Narodnega sveta', k zbranemu občinstvu, katero je na dano znamenje z rogom nenadoma utihnilo, ko da je v cerkvi, te-le, od časa do časa od nepopisanega navdušenja prekinjene besede:

'Državljeni in državljanke svobodne Jugoslavije!

Naše življenje je polno dela in truda, polno vsakdanjih skrbi. Marsikedarj omagujemo pod njegovo butaro. Kljub vsemu temu pa prihajajo trenotki, v katerih se čutimo srečne, da živimo.

Devet dni sem preživljamo take trenotke. Saj se zavedamo, da smo stopili iz tamnice, v kateri so nas doslej imeli zaprte, na svetlo solnce.

Vaša srca, mile sestre in dragi bratje, prekipevajo vzvišenih čutil, vsaka vaša žilica drhti doslej nepoznane sreče in radosti.

Svobodni državljani ste. Kot taki pa se dobro zavedate, da vam bode ta največja vseh dobrin ohranjena le tedaj, ako bode vaš državni ustroj redno funkcionoval. In prišli ste semkaj, da spoznate one, ki naj za to skrbе.

Narode! Za danes je sklican hrvatski sabor, da proglasi odcepljenje Hrvatske od Ogerske ter njeno zedinjenje z veliko Jugoslavijo. To je vzrok, da ni med nami nobenega zastopnika 'Narodnega Veča', te najvišje inštanice narodne volje. Zato se ti predstavlja samo predsedstvo 'Narodnega Sveta', katero je izvršbeni organ 'Narodnega Veča'.

Žalibog danes ni med nami onega, katerega ti, narod moj, najbolj ljubiš. Voditelja, apostola Jugoslovanstva in prvoboritelja za našo suverenost, dr. Antona Korošca pogrešaš tukaj. A če ni telesno – v duhu je gotovo z nami. Saj je mogoče, da ravno v tem trenutku razpravlja v Švici, kjer se že nekaj dni mudi, o pogojih za izgradnjo naše celokupne države, z velikim rodoljubom, predsednikom jugoslovanskega odbora dr. Ivanom Trumbićem in genijalnim srbskim ministrskim predsednikom Pašićem.

Narode! Prav je, da ob navedbi njunih imen navdušenja prekipevaš. Saj sta ta dva moža z modrim, globoko premišljenim paktom položila prvi temeljni kamen svobodni in suvereni državi Slovencev, Hrvatov in Srbov.

Temu temeljnemu kamnu sledili so drugi in hvaležnost zahteva, da se spomnimo njih polagateljev. – Do črne zemlje se klanjamo tvojim manom, Janez Evangelist Krek! Ko si spoznal, da ne bodeš klicar v puščavi, dvignil si prapor našega ujedinjenja in zaklical si gromoglasno, da je odjeknilo po vsem svetu, da smo Slovenci, Hrvatje in Srbi narodi istega jezika in iste krvi. Ko so nas obdolževali veleizdaje, vrgel si jim v obraz nepobitno in poražujočo resnico, da je robstvo veleizdaja.

Tretji temeljni kamen položil si ti, narod moj, ker si blagovestnikov klic umel in veliko dobo spoznal. Pokazal si se zrelim. Slava ti zato!

Četrty temeljni kamen položil je od vseh spoštovani vrhovni dušni pastir, knezoškof dr. Anton Bonaventura Jeglič. – Pred dvajsetimi leti sprejemali smo ga slovesnim načinom. Radostno razpoloženje, ki je vladalo takrat v Ljubljani, zdelo se je, da ima globlje vzroke. In imelo jih je. Slovenski narod pričakoval je od svojega sina na stolici sv. Martina velikega čina. Ne zastoj. Ko je prišel čas, segel je škof dr. Jeglič vsem zvestim sinovom naroda v roke in se – njim na čelu – izrekel za ujedinjenje. S tem činom je postal – samo od sebe – primas Jugoslavije in našo belo Ljubljano povzdignil je za stolico primata.

Največji kamen pa je v temelje naše države položil mož, čegar izredno državniško modrost občuduje ves svet. Grozno nečloveško klanje povzročil je zgolj iz nebrzdanega slavo-hlepja avtokrat, ki ga bode zgodovina brez dvojbe nazvala največjo šibo človeštva. Videč to, odločil se je predsednik Zjedinjenih držav Severne Amerike Woodrow Wilson storiti take

vnebovpijoče zločine za vse večne čase nemogoče. In nastopil je proti uzropatrojem moči, ki jo tako radi in tako bogokletno – kakor Neron in Ivan Grozni – izvajajo iz božje milosti. Vsa moč je iz narodov, njim samim gre torej odločati o njej, glasil se je njegov klic, klic pravega demokratizma, ki gre zmagonosno svojo pot po vsem svetu. Od klica pa je Wilson prestopil tudi k dejanju. On za nas Jugoslovane od onih, ki so nam še pred nedavnim grozili, da nas v tla pomandrajo, naravnost zahteva svobodo, neodvisnost in samoodločbo. Vem, da možu, kateremu se bodo dvigali spomeniki po vsem svetu, tudi Jugoslavija postavi dostojen spomenik. A najlepši spomenik, spomenik hvaležnosti, postavimo mu v svojih in svojih potomcev srcih.

Še enemu čutu hvaležnosti moramo v tem svečanem trenutku dati izraza. Temelje naše države drži skupaj dragoceno pojilo. Tvojih hrabrih sinov – mladeničev in mož – tvojih onemoglih starcev, tvojih blagih hčera – deklet in žen – tvojih nedolžnih otročičev kri je to, velika, sveta mučenica, kraljevina Srbija. Ta kri je vpila po maščevanju, ona je prosila tvojega poveljanja in poveljana si. Zgradba pa, katera drži skupaj tako dragoceno pojilo, je neporušljiva. Prejmi torej naše poklonstvo ti, naša krasna, ob neizmernih mukah rojena in zato za večno neporušljiva Jugoslavija!”

Poleg Hribarja je množica – časniki poročajo, da se je zbralo okrog 60.000 ljudi – z navdušenjem sprejela tudi ostale govornike, ki so zbrane nagovorili z balkona deželnega dvorca: dr. Trillerja, dr. Tavčarja, dr. Lovra Pogačnika in Frana Kopača. V načrtovanem programu sicer ni bilo prisege vdanosti častnikov bivše avstroogrske armade, vendar je ta predstavljala enega vrhuncev zborovanja.

S političnimi preobratu še vedno ni bilo konec. Ker nove Države SHS, ki je nastala na delčku ozemlja premagane monarhije, nihče ni jemal resno, na njeno ozemlje pa je začela prodirati italijanska vojska v vlogi antantne sile, so njeni politiki prišli do spoznanja, da je zgodovinska nujnost povezava s kraljevino Srbijo. V “prazen, pust in razdejan” Beograd, ki so ga srbske čete komaj pred mesecem dni osvobodile, se je odpravila delegacija Narodnega veća Slovencev, Hrvatov in Srbov, ki jo je v slovesni avdienci sprejel princ-regent Aleksander Karadjordjević (namestnik kralja Petra I.). Ponudila mu je, naj opravlja vladarsko oblast na ozemlju enotne države v kraljevem imenu. 1. decembra je bila v Beogradu proglašena Kraljevina SHS. Država SHS se je združila (“*zedinila*”) s Kraljevino Srbijo in Črno goro v ustavno, dedno in parlamentarno monarhijo.

Istega dne je izšla 9. št. Kurenta s Smrekarjevo karikaturu “*Mučna zadrega*” na naslovnici. Na njej Satan ugotavlja: “*Glava me boli od težkega premišljevanja, kako naj poplačam zasluge teh tičkov!*” “*Tički*”, ki so v loncu čakali na Satanovo odločitev, so bili grof Karl von Stürgkh, grof Koloman Tisza, Viljem II., Hindenburg, admiral Tirpitz in cesar Franc Jožef. To je bila šele prva upodobitev pokojnega cesarja na slovenskih karikaturah, saj se je ta zakonsko dobro zaščitil pred tovrstnim smešenjem v javnosti. Čeprav so med habsburškimi podaniki krožile mnoge šale na račun cesarja in cesarske družine, si nihče ni drznil objaviti žaljive cesarjeve karikature v časniku, ki je izhajal v mejah monarhije.

V 1. št. Kurenta iz leta 1919 pa so se med Podrekarjevimi “*Patroni bele Ljubljani*” znašli “*vrhovni rabelj avstrijskih Slovanov: nadvojvoda Friderik, njegov pomagač nadvojvoda Evgen in njihov krvni pes feldmaršal Borojević de Bojna – častni ljubljanski itd...*”. Za njimi so postavljene vislice, na katere sta pritrjeni glavi cesarja Franca Jožefa in njegovega naslednika, pranečaka Karla I. Franc Jožef je predstavljal najvišjo avtoriteto, očetovsko figuro monarhije. Zato nam karikatura, na kateri je bil cesar simbolno obešen, sporoča, da je monarhijo vzel vrag in je z njo zares konec. V omenjeni 9. št. so se pojavile tudi Podrekarjeve portretne karikature predsednika srbske vlade in ministra za zunanje zadeve Nikola Pašića, ki je med vojno vodil Srbijo, predsednika zagrebškega Narodnega vijeća Korošca in predsed-

nika Jugoslovanskega odbora v Londonu, dr. Anteja Trumbića. Vsi trije politiki so bili glavni podpisniki Ženevske deklaracije z dne 9. novembra 1918, ki je predvidevala združitev Države SHS in Kraljevine Srbije v skupno državo na federativni osnovi. Nova država naj bi imela skupna ministrstva, v katerih bo polovico članov imenovala srbska vlada, polovico pa zagrebško Narodno vijeće, v pristojnosti skupnega ministrstva naj bi bile le nekatere najpomembnejše zunanje in vojaške zadeve, promet in pošta, prehrana in obnova narodnega gospodarstva. Korošec je postal tudi podpredsednik prve skupne jugoslovanske vlade in Trumbić njen zunanji minister.

Uredništvo Kurenta je izdalo osmrtnico za črno-žolto monarhijo, ki jo je krasil droben Smrekarjev lik plesočega Kurenta z goslimi v rokah, maskote satiričnega lista: *“S potrjim prežalostnim srcem naznanjamo vsem znancem in prijateljem pretužno vest, da je naša draga mati AVSTRIJA po dolgi mučni bolezni izdihnila svojo kosmato dušo. Naj v miru počiva. V Ljubljani 31. oktobra 1918...”* Pod njo so bili podpisani njeni kranjski zastopniki: deželni predsednik “grof Attems m. p.”, policijski ravnatelj “grof Künigl m. p., grof Barbo m. p., dr. Šušteršič m. p.” in zadnji avstroogrski cenzor v Sloveniji, namestnik policijskega ravnatelja “dr. Skubl m. p.”

Razpadla je ena država in nastala nova, kar je bil nadvse primeren razlog, da je Kurent sredi decembra 1918 znova objavil svoj prenovljeni program: *“Ko se je pred meseci rodil naš 'Kurent', so mu skeptiki prerokovali kratko življenje ter obečali, da bo šel kmalu za svojimi predniki – v krtovo deželo. Mi pa, ki smo stali ob njegovi zibelki ter videli njegova rdeča lica in zdravo, krepko telesce, smo vedeli že takrat, da bo preživel svojo najhujšo sovražnico, staro, na drobovju, pljučah in možganih bolno Avstrijo, ki mu je bila zlobna rejnica že novorojenčku stregla po življenju. Dasi se je moral dvakrat na mesec javiti na policiji (Avstrija mu namreč ni nikdar priznala svojega državljanstva, za kar se 'Kurent' tudi trudil ni), se je Skublu le dvakrat posrečilo mu nekoliko pobeliti kožo. Kljub vsem oviram in preprekam se je 'Kurent' krepko razvijal. Boril se je proti stoterim notranjim in zunanjim neprijateljem. Večino njegovih najhujših sovražnikov je odnesel vrag s prizorišča, predno je bil 'Kurent' star pol leta. V tem ljutem boju si je krepil svoje mišice, na novo napel strune in z novim letom zre ponovno okoli sebe, pripravljen se boriti z vsem in proti vsem, ki niso čistega srca.*

*Zbral je 'Kurent' okoli sebe hrabro in številno četo sotrudnikov in naročnikov. Za te imajo njegove gosli druge strune. Kadar se dotakne lok teh strun, se razjasne lici 'Kurentovim' prijateljem ob veselih in pokončnih melodijah njegovih gosli. In čim večja bo 'Kurentova' četa tem lepše bodo pele njegove gosli, tem več bo veselja in rajanja...”*⁴⁹

V 10. št. sta bili, zato da bi “bralci videli, kaj vse je bilo nevarno za rajno Avstrijo”, objavljeni dve Smrekarjevi karikaturi, ki sta bili prvotno namenjeni za prvi dve številki Kurenta, a ju je cenzor zavrnil. Monarhijo so zaničljivo imenovali tudi ječo slovanskih narodov, Smrekar pa je na karikaturi “*Postrežba v hotelu Avstrija*” upodobil natanko to: Nemca in Madžara ob bogato obloženi mizi, družbo jima dela obilna prijateljica noči, ministrski predsednik je hotelski natak, kuhar kuha na podlagi § 14, skozi odgrnjeno zaveso se vidi zanka, ki čaka na prestopnike, izza zavesa oprezujeta dva ovaduha. V istem “*hotelu Avstrija*” bivajo tudi nezadovoljni Slovani, oblečeni v raševinaste jetniške obleke, ki nekaj zapisujejo v “*pritožno knjigo*”. Zraven je še komentar: “*Natakarji se sicer menjajo, toda Slovanom ostane le stari, suhi, drago plačani ričet.*” Karikatura “*Nestrpni dojenček*” je prikazovala avstrijskega uradnika s poljskim dojenčkom v naročju, ki mu nemški vojak

⁴⁹ Priloga Kurenta, 1918/10.

ponuja leseno sabljico. Nastala je kot komentar na ustanovitev poljske države. 5. novembra 1916 so jo proglasili Nemci in je bila seveda pod nemško oblastjo.⁵⁰

“Pozabili smo, da se domovina ne rešuje samo z deklaracijami in pesmimi, ampak z mečem,” lahko preberemo v že znani Lahovi knjigi. “Preveč smo zaupali na pravičnost sveta, na moč Wilsona in naklonjenost mirovne konference. Mislili smo, da bomo dobili vse,

⁵⁰ Seveda pa so bile karikature, naperjene zoper staro monarhijo in njenega nemškega zaveznika, ki so nastale po koncu vojne, še mnogo bolj ostre. Leta 1921 je kot priloga tednika “Domovina” začela izhajati “Svetovna vojna v slikah in pesmi”. “Kako hitro se pozablja! Komaj dve leti po svetovni vojni, in kako smo pozabili vse, kar se je godilo takrat. Kaj šele začetek vojne! Ta je že sedem let daleč in marsikaj nam je izginilo iz spomina. So pa stvari, ki jih ne smemo pozabiti. To so oni dogodki na Dunaju in v Ljubljani, ki o njih čitate v naši ‘Svetovni vojni.’ Zato čitajte marljivo in opozorite na to svoje znanice! ‘Svetovna vojna’ bo izhajala vse leto. In vse to za 32 kron!” (Domovina, 1921/3).

Koncept priloge je bil malone identičen “Balkanski vojni v karikaturah in pesmih”, ki jo je leta 1913 izdal Dan: dolge verzirane satirične komentarje dogodkov so spremljale karikature, ki jih je narisal celo isti avtor – Fran Podrekar. Njegovih 56 karikatur je dokaj neenakomerno razporejenih med besedilo, sama priloga pa se je neredno pojavljala v Domovini čez vse leto (srečamo jo v 16 od 52 števil, predvsem v tistih iz prve polovice leta), kar je najbrž povezano s finančnimi težavami tednika, ki se mu je sredi leta prepolovil obseg, in zamudami pri nabavljanju klišejev.

Avtor stihov in Fran Podrekar sta poskusila orisati predvsem dogodke, ki so se zgodili v mesecih tik pred začetkom vojne – te v prozi podobno interpretira tudi Ivan Lah v svoji knjigi V borbi za Jugoslavijo, ki je bila celo opremljena z nekaterimi Podrekarjevimi karikaturami iz priloge Domovine. Svetovna vojna jih je seveda lahko podala na način, ki se ga ni drznil polotiti Kurent. Na dnevni red Podrekarjeve likovne satire, ki se je prepletala s satiričnimi verzi neznanega avtorja, so prišli vsi glavni predstavniki avstroogrškega režima: cesar, ministrski predsednik, vojni minister, domači privrženci habsburške monarhije, dunajske dvorne dame... Osovraženo nemško cesarstvo je Podrekar v prvi epizodi Svetovne vojne (2. št. Domovine) personificiral z “nemško kačo, ki se ovija okrog sveta”. Glavo kače je nadomestila portretna glava cesarja Viljema II., prekrita s prusko pikačo, ki je hkrati tudi mrtvaška lobanja. Svet, ki se je znašel v primežu nemške kače, so orosile kaplje krvi. V isti številki, ki je bila posvečena še balkanskim vojnem, se je pojavil tudi grof Berchthold z ogromnim Pašićem v ozadju. V naslednji, 3. št. Domovine srečamo Berchtholda z Wiedom ter načelnika avstrijskega generalštaba, feldmaršala Franza grofa Conrada von Hötzendorfa. Podrekar se je poigral tudi z avstrijskim orlom, ki ga je narisal kot “pokrovitelja Balkana”: grozljiv dvoglavi ptič, opremljen s simboli nemštva in militarizma, je razprostrl svoja krila nad Balkanom in zasadil svoje kremplje v Beograd in Solun. V 4. št. naletimo na novo groteskno interpretacijo avstrijskega grbovnega simbola. Strupeni dvoglavi orel, ki mu iz kljunov sikajo kačji jeziki, kraljuje nad hribom obeencev. Hrib, na katerem se vrstijo vislice, krasí zmagoviti vzklík “Heil und sieg” – karikatura je sporočala, kaj se zgodi oziroma se je zgodilo z vsemi izdajalci in omahljivci. “Nemški meč rešenik” pa je prikazovala karikatura z mečem, ki je prebodel zemeljsko kroglo. V 5. št. je Podrekar podobnemu dvoglavemu orlu v kremplje potisnil bič, na samem ščitu pa je upodobil vislice. Priloga se znova pojavi šele v 10. št., v kateri se je znašla tudi karikatura “Germania” z zemeljsko kroglo, ki jo je pokrivala pikača z napisom “WII” (Viljem II.), ozadje prizorčka pa so osvetljevali bojni plameni, v katerih je zagorela Evropa. V 16. št. je sledila podobno zasnovana karikatura, na kateri je globus nadomestila mrtvaška lobanja. Po 10. št. se je Svetovna vojna pojavljala le še občasno, toda kljub temu jo je uredništvo uspelo ponatisniti celo v dveh samostojnih zveščicah oziroma “brošuricah”. Opis dogodkov je v 19. št. prispel do omembe sarajevskega atentata. Začetku vojne je posvečena 27. št., mobilizaciji pa zaradi nerednega objavljanja šele pesmica v 48. št., ki je tudi zadnja številka, v kateri se pojavi Svetovna vojna – tu celo brez karikatur, ki so v prejšnjih številkah razkrivale predvsem domače “goreče avstrijane”, npr. novinarja Ivana Štefeta, ki ga najdemo v 21. št., preoblečenega v časnik Slovenec, ki ga krasí napis “Živela Avstrija / Srbe na vrbe”, in seveda njegovega strankarskega šefa, bivšega deželnega glavarja dr. Ivana Šušteršiča, ki ga vidimo upodobljenega med vojnouhujskaškim pozivanjem udeležencev žalnega shoda SLS, ki se odvijal 5. julija 1914 v Unionski dvorani v Ljubljani (št. 41). V govoru je “furor patrioticus”, kot je Šušteršiča poimenovala Zarja, prekipel od navdušenja, poveljeval prestolonaslednika in napovedal “brezobziren boj veleizdajalcem, hujskačem in zapeljivcem, brezvestnemu časopisju” ter grozil, da “bo težka pest slovenskega vojaka razdrobila črepinjo tistega Srba, v katerem živi požrešna megalomanija”. Njegov govor je bil razumljen tudi kot poziv k ovadstvu pojavov velesrbstva in protiaustrijskega, pa tudi nasprotnikov SLS. Šušteršič je pripravil tudi ovadusko okrožnico, namenjeno zaupnikom stranke. V nasprotju z borbenostjo načelnika SLS in katoliškega Slovenca, ki je 27. julija objavil pesem “Bojni grom” z verzi “S kanoni vas pozdravimo, vi Srbi, dom hladan vam postavimo ob Vrbi”, se je liberalna stranka med vojno podala po poti oportunističnega patriotizma.

kar je našega in kar je bilo v stoletjih izgubljenega. Zasedi svojo last z orožjem se je zdelo nekaterim nepotrebno in nevarno. /.../ Koroška je klicala na pomoč. Od juga so prodirali Italijani.” Ivan Lah nadaljuje: “Toda zdelo se je, da je boj z orožjem za Jugoslavijo končan in da bo vse spore rešila mirovna konferenca. Tisti, ki so bili nasprotnega prepričanja, so imeli prav, kajti vsak narod si sam kuje usodo in izkazalo se je, da je tudi v mednarodnem pravu tvoje to, kar držiš. Zato je zarje Vidove od dveh strani zasenčil temen mrak, in tisti, ki so šli z mečem v roki braniti naše meje, so zapisali ime v srce domovine ob času, ko so se drugi zanjo pogajali. Nastal je težek boj za našo zemljo, zakaj imeti njo, je pomenilo za Nemce prosto pot na Adrijo, imeti njo, je pomenilo za Italijane imeti naravno mejo na Alpah, – a za nas je pomenilo – imeti vse.”⁵¹

Tudi Smrekarjeva karikatura “Junaški slovenski narod” iz 9. št. Kurenta (karikatura je datirana z 6.1.1919) je razkrivala, da preselitev Slovencev pod streho novega, zaščitniškega brata in gospodarja ne bo enostavna, saj bodo sosedje vendar ostali isti. Z njimi pa Slovenija še ni sklenila nobenega dogovora. In ko vlada negotovost, se brž lahko najde kdo, ki se bo polakomnil slovenskega ozemlja. Smrekar je na svoji grozljivi risbi narisal Kranjskega Janeza, privezanega ob križ, trije vojaki pa mu režejo ude Koroško, Štajersko, Kranjsko in Primorsko. Vse to so bila ozemlja, ki naenkrat niso več samoumevno pripadala slovenskemu narodnemu telesu. Najbolj uspešen je Italijan, ki si je že prilastil primorski kos. V isti številki je bila objavljena tudi Smrekarjeva karikatura “Ljubljanski Izraelci”, na kateri je upodobil člane ljubljanske narodne vlade, ki z gradu pošiljajo proteste, naperjene proti Italiji. Da bi bilo njihovo protestiranje čim bolj učinkovito, si pomagajo s trobentami z napisom “Patent Jeriho”. In res, tako kot se je ob trobljenju in bojnemu kriku Izraelcev sesulo mestno obzidje Jeriha, ljubljanski protesti dobesedno porušijo in uničijo vse, česar se dotaknejo v Italiji: mornarico, mesta itd.

Podobno samozavestna je bila tudi Podrekarjeva “Adrija in njen snubač” v 10. št., na kateri je “Adrija” dala košarico “Švabu” in tudi “Lahonu” pokazala osle. Bolj preprosto zasnovan motiv z lascivnejšo “Adrijo” srečamo tudi na Podrekarjevi karikaturi “Slovenska Adrija in njeni Snubači” v 21. št. Bodeče neže iz leta 1914. Sorodna mu je tudi Gasparijeva, med vojno nastala razglednica, ki prikazuje brhko primorsko dekle, ki ponosno odslavlja tipičnega “laškega” vojaka. Gaspari je dekletu v usta položil nekoliko predelane verze ljudske pesmi: “Ne hodi za mano, / ne boš me dobiv, / sem tist’ga župana, / k’ je Lahe podiv.” Za 9. št. je Gaspari prispeval karikaturu “Lahu se cede sline po Ljubljani” z “laškim lisjakom”, ki mu srbski vojak preprečuje, da bi stegnil svoje kremplje po Ljubljani. V naslednji številki je bila objavljena Smrekarjeva karikatura “Lahu se sanja o deveti deželi, potem ko je zabol del crknjenega avstrijskega orla”. Na njej italijanskemu soldatu v usta letijo tortice z napisi jadranskih mest: Kotor, Zadar, Split, Reka, Pulj in Trst.

Stvarnost je bila povsem drugačna od slovenskih pričakovanj, ki so jih izrekale karikature – “počasi je padala težka slutnja na dušo naroda.”⁵² Slovenci so doživljali novo nacionalno katastrofo. S padcem monarhije so prenehale veljati njene deželne in državne meje. Italija je sredi vojne prestopila na stran zmagovitih antantnih sil in svoj položaj uredila s tajnim sporazumom, t.i. londonskim paktom. Čeprav se na bojiščih ni pretirano izkazala, je mirovna pogodba od Avstro-Ogrske zahtevala umik z ozemlja, ki je bilo po pogodbi dodeljeno Italiji. Antantne sile, predvsem Italija, so v skladu z londonskim paktom začele zasedati “neodrešene kraje”. 3. novembra se je italijanska vojska izkrcala v Trstu, čez dva dni je prišla v Gorico, nato pa se odpravila preko razmejitvene črte, ki jo je določila london-

⁵¹ Ivan Lah, V borbi za Jugoslavijo, II. del, Svetovna vojna, Ljubljana 1929, str.129–121.

⁵² Ivan Lah, V borbi za Jugoslavijo, II. del, Svetovna vojna, Ljubljana 1929, str. 120.

ska pogodba (Trbiž-Predel-Mangart-Podbrdo-Idrija-Snežnik-Kvarner), in 16. novembra prodrla do Vrhnike. Ljubljano je prevzela bojazen, da jo bo zasedla italijanska vojska.⁵³ Srečno naključje je italijanske polke ustavilo pred Logatcem. Srbski podpolkovnik Stevan Švabić je v noti italijanskega poveljnika obvestil, da so srbske enote (nekdanji srbski vojni ujetniki, ki so 11. novembra s transportom iz Avstrije prišli v Slovenijo in jih je Narodni svet prosil naj ostanejo) v imenu antante dobile nalogo, zasesti Kranjsko do demarkacijske črte, zato bi mu bilo zelo neprijetno pri izvrševanju tega povelja uporabiti orožje, ter se v podkrepitev svoje zahteve kljub pomislekom slovenske narodne vlade odpravil Italijanom naproti. *“Ko je zagrozil, da jim bo nadaljnje prodiranje preprečil tudi z orožjem, so se Italijani ustavili. Njih poveljnik pa se je izgovarjal, da je prekoračil demarkacijsko črto le radi netočnosti zemljevida...”*⁵⁴

“Z vsa zgodovino svojih ponesrečenih in fevdalno navdihnenih imperialnih odnosov do Italije je [op. habsburško cesarstvo] Slovincem zapustilo v poplačilo stare dolgove za obrambo meje na Soči. Poplačajo naj jih zdaj Slovenci in to z najdragocenejšim, kar premorejo, z odsekanim kosom svojega narodnega ozemlja, ki so na njem kot narod zrastle. Ostalo jim je poplačilo londonskega pakta,” piše Janko Pleterski.⁵⁵ Dokončno je o primorskem oziroma jadranskem vprašanju odločala pariška mirovna konferenca, na kateri so se krojile nove evropske meje in usklajevali neporavnani računi med velesilami. Začela se je januarja 1919. Na njej so sodelovale samo zmagovalke v vojni. Londonska pogodba, na kateri so vztrajala Italijani, je vezala antantne sile, čeprav ni bila usklajena z Wilsonovim načelom o pravici samoodločbe narodov, ki ga je razglasil v kongresu 8. januarja 1918. Na to geslo in njegovega tvorca ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona so se Slovenci zanašali ob koncu vojne. Zato se je med napisi, ki so jih nosili v manifestacijskem sprevodu 29. oktobra 1918, pojavil tudi napis *“Živijo Wilson, slava Wilsonu!”* Vendar so obveljali dogovori velikih sil, ne pa zagotovila o samoodločbi narodov.

V 1. št. Kurenta iz leta 1919 je Smrekar narisal italijanskega *“Atilo III”*, ki na vozu, v katerega so vprežene hijene, dobesedno *“vodi za nos”* (karikatura temelji na vizualizaciji fraze *“voditi koga za nos”*: varati ga) ameriškega predsednika Wilsona, angleškega Johna

⁵³ *“Krvave manifestacije človeške neumnosti in podlosti so prenehale,”* se je spominjal Rihard Jakopič. *“In beštija, nasičena grehov in sramote, se je pripravljala k prebavljanju.*

Mrzel jesenski vetr je zapihal po deželi. Od zapada sem so se vlekli ostanki slavni armad, lačne, zbegane priče ponižanja in suženjstva, bežeče na svoje domove.

Daleč je že vse in od nas odmaknjeno, pa v spominu se mi dostikrat prikažejo podobe iz tistih mračnih časov...

Po ljubljanskih ulicah se razlega vriskanje. Goste mase ljudstva se pehajo proti deželni dvorcu! Z balkona proklamira predsednik Pogačnik narodno vladu. Vriskanje se razlega po vsej domovini: ‘Živijo mir! Živijo svoboda! Živijo narod!’ – Bežen žarek upanja je posijal na nesrečen narod...

Pri Rostoharju sedimo in pijemo na zdravje domovine in vriskamo in pojemo in se pomenkujemo o velikih dogodkih in se posvetujemo, kako urediti svojo lastno hišo, no, in zopet vriskamo in pojemo. – Meni pa je tako grenko pri srcu, kakor da mrkava sonce, kakor da se trgajo kosi življenja...

‘Vrskajmo! Pojmo! Veselimo se, dokler nam sveti še dan, ker potem pride noč...!’ – ‘Ali slišite? Lahi prihajajo – so že v Logatcu...’ – ‘tiho, tiho – zbežite gnusne sanje! Saj vse to ni res! Glejte, kako se Ljubljana smeje! Kako uživa in pleše in se zabava, kakor da bi praznovala večern praznik! – Bolan sem, prenasičen obilice dobrot, po glavi mi pleše, da vidim vse narobe, živci so razdraženi in duša se mi senči. Proč, ostudne misli! ne zastirajte mi sonca, ki sveti za vsem, kar je zasenčenega! – Zasijaj bežen žarek, za trenutek zasijaj skozi sive megle in pokaži mi majhen košček jasnote, da se bo moglo razveseliti moje žalostno oko” (Rihard Jakopič, *“Po vojni / Napisano 1930 v sramoto grdobijam in za spomin na jasne dneve mladega navdušenja v Novem mestu v septembru 1920”*, Rihard Jakopič v besedi, Ljubljana 1947, str. 90).

⁵⁴ Silvo Kranjec, *Kako smo se zedinili*, Celje 1928, str. 135.

⁵⁵ Janko Pleterski, *“Zamujene priložnosti”*, Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925 / Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma, Ljubljana 1998, str. 442.

Bulla, Francoza, Japonca, pohabljenega Turka in (najbrž) Nemca, mimogrede pa še povozi Wilsonove točke. Preko hijen je Italijan položil svojo žrtev "Kraljevino SHS", ki jo je zabodel v srce. Karikaturu spremlja komentar: "*Laha je napadla hunska blaznost.*" Podrekar pa je prispeval karikaturu "*Italijanska žaba še vedno kvaka na londonski pogodbi.*" V 6. št. ji sledi "*Laška slava*" oziroma "*Futuristična slika.*", na kateri je Smrekar, ki se je podpisal kot "*Enrico Smrecaretti*", izrabil izviren italijanski prispevek k umetnosti 20. stoletja. V sredino kompozicije z vsemi futurističnimi razpoznavnimi znamenji je postavil Italijana, ki so je na jugoslovanskem orehu pravkar polomil zobe.⁵⁶

V isti št. je bila na Podrekarjevi karikaturi predstavljena "*Mirovna konferenca po italijanskem receptu.*" "Stara Evropa" si zadovoljno mane roke: "*...in ti dobri moj Jugoslovan, vzemi preostali košček tvoje pogače, ... pomazana je že z našimi najiskrenejšimi simpatijami...*" Z jugoslovansko pogačo so se pogostili Nemec (Korotan, Spodnja Štajerska), Madžar (Prekmurje in Mudjimurje), Nikita (Črna gora in Kotor), največji kos pa si je prilastil Italijan (Jugoslovansko Primorje, Trst, Gorica, Istra, Dalmacija). Gostijo si ogleduje Jugoslovan, ki je pravzaprav Srb. Isti srbski junak si na Podrekarjevi karikaturi "*Italijanski globus ali zemeljska obla po laški domišljiji*" zastavlja vprašanje: "*...Če se pomisli, da je treba enega samega sunka...*" – v napihnjeno italijansko žabo, ki si domišlja, da je velika in pomembna kot zemeljski globus. Zgodilo se sicer ni nič, toda glede na karikaturu sta bila idealizirana predstava in zaupanje v srbske brate še vedno trdna in neskaljena, kar sodeč po Smrekarjevi karikaturi "*Slovenec i Hrvat, za uvijek brat i brat...*",⁵⁷ na kateri je prikazal Hrvata, ki je Slovenca prinesel okrog še za obleko, ni veljalo za hrvaške sosedu. Smrekar je Hrvat, kot na karikaturi "*Hrvatska židarija doji Švaba in Madžara, kranjski Janezek pa palec v roki drži!*" v 5. št., na kateri že posredno sporoča, da bo "kranjski Janezek" za marsikaj prikrajšan tudi v novi državi, nadel židovske poteze z značilnim potlačenim nosom, ki jih srečamo tudi na nekaterih drugih njegovih karikaturah, tako da moramo potrditi, da so v Smrekarjevi satiri načrtno prisotne "*antisemitske tendence, ki so bile v tistem času relativno pogoste.*"⁵⁸

Za 4. št. je Smrekar narisal "*Pustne šeme.*" V množici tipiziranih figuric so se znašli Avstrijec, Nemec, Lah, Marijina devica, Hrvat, Žid, boljševik idr. "*Vse mogoče pošasti rovarijo po svetu, od židovskega pridobitništva do krvoločnega boljševizma, prav vsi sosedi se prerivajo h koritu, da bi uveljavili svoj prav – le uboga Slovenija nima nikogar, ki bi kaj storil zanje,*" opisuje karikaturu Alenka Puhar. "*... grozovita množica mogočnih postav, oboroženih s sekirami, samokresi in bati, rjovečih vsak svoje zahteve ('Srbi bojo nas pojeli', 'Oštja, mi smo Italijani, mi imamo več pravic', 'Glavna stvar mi je kupčija, Himmel, Herr Gott, nochamol', boljševiki pa: 'Kar kdo hoče, vse prodamo, tudi če je lasten brat'...), ob nogah tega strašljivega zbora pa leži Slovenija, nebogljen, povezano dete, ki neutolažljivo joka, ker mu je duda ušla iz ust. Ja, še nekdo je na tej skupinski podobi: čisto zadaj, edini*

⁵⁶ Karikatura ni Smrekarjeva izvirna domislica, saj ji je več kot sorodna karikatura "*Von der Ausstellung der Futuristen*", ki jo je za Simplicissimus v letih 1912/1913 narisal Thomas Theodor Heine (1867–1948).

⁵⁷ "Slovenec i Hrvat, za uvijek brat i brat" je bilo proti koncu 1. svetovne vojne geslo, ki je imelo za cilj združiti Slovence in Hrvate. "Zavest, da bo Nemec najbrž trdo držal svojo posest, je oboje navdajala z mislijo, da bo po eden težko kaj opravil proti njemu, zato se je treba združiti. 'Slovenec in Hrvat, za uvijek brat i brat' je bilo geslo in pesem. 'Slovenec' z dne 11. jan. 1917 je takole razložil upravičenost tesnejših vezi s Hrvati: '... kako globoko čutijo celo naši mali ono vez, ki nas veže z bratskim hrvatskim narodom. Kako ljuba in prisrčna jim je govorica s hrvatskim naglasom in končnico, da svojim staršem, tovarišem, učiteljem in vzgojiteljem mesto slovensko pomotoma pa po naravi in neprisljano odgovarjajo v hrvatskem jeziku. Pa ne le naši mali – ampak tudi naši veliki; bratje in očetje so izkusili ono vez v težkih in hudih bojih na različnih bojiščih, ki nas veže na bratski narod. Tudi v teh težkih časih velja: Slovenec i Hrvat, za uvijek brat i brat, u veselju i u tuži' ("Prebujenje slovenskega naroda", Slovenec, 1937/120).

⁵⁸ Alenka Puhar, Slovenski avtoportret 1918–1991, Ljubljana 1992, str. 29.

zaprtih ust, se komaj opazno skriva gospod glavar Šušteršič (močno blizu tisti slovenski drži, ki jo je Jernej Vilfan šestdeset let kasneje primerjal s posranim golobom).⁵⁹ V Kurentovem albumu in Kurentu je bilo objavljenih še nekaj karikatur, posvečenih obračunu z deželnim glavarjem Šušteršičem in njegovimi privrženci.

Za 7. št., ki je izšla aprila 1919, je Smrekar narisal desetorico evropskih državnikov v vlogi kirurgov, ki so se zbrali v Parizu, da bi bolnici Jugoslaviji odstranili "*Adrijo – pljuča Jugoslavije*".⁶⁰ "*Ali ji pustimo vendarle košček pljuč?...*", se sprašuje "*desetorica v Parizu*". Sledi odgovor: "*Sicer pa...naj poskusi – s Solunom dihati!*" Italija je namreč na konferenci nedavno zahtevala zase vso Istro in dele Dalmacije. Kurent je prenehal izhajati, zato ne moremo s pomočjo karikatur več nadaljevati komentiranja razpleta dogodkov, ki so se po dolgotrajnem diplomatskem boju končali z Rapalsko pogodbo med Italijo in Jugoslavijo z dne 12. novembra 1920, na kateri je obveljala kompromisna, t.i. "Wilsonova črta", ki je Italiji dodelila Primorsko s Trstom. Pod Italijo je prišlo več kot 300.000 Slovencev. Leta 1924 pa je bila Italiji priključena tudi dotlej neodvisna Reka.

"*Tako podzidan londonski pakt je bil le del bremena, ki ga je habsburško cesarstvo naložilo Slovincem,*" ugotavlja Janko Pleterski. "*Drugi del je bilo vprašanje njihove severne meje. Četudi je nova Nemška Avstrija (Deutschösterreich) na začetku terjala zase nemška narodna ozemlja v čeških deželah, ki so bila po površini in po prebivalstvu večja od cele Slovenije, se je na Češkem razmejitev izvršila po zgodovinski meji na škodo Nemške Avstrije – mirno, brez boja. Tukaj se je veliko cesarstvo razšlo dostojanstveno, civilizirano, 'brez prelivanja krvi v kaki bratovski vojni', kot z zadoščenjem trdi R. Kann za celo podonavsko državo. Toda na Štajerskem in na Koroškem se dediči naroda, ki je v habsburškem cesarstvu držal vajeti v rokah, niso odločili za miren razhod. Pri tem jih je navdihovala in jim dajala poguma vsa tradicija 'reševanja' narodnega vprašanja, ki jo je ustavna doba cesarstva ustvarila v odnosu do Slovencev. In tako se je ravno najmanjši med nekoč cesarskimi narodi moral – ob vsem dostojanstvenem razhodu narodov drugod – bojevati z orožjem za svojo severno narodno mejo, za mejo, ki so jo vsaj uradne statistike dokazovale že od pomladi narodov.*"⁶¹

Velik del slovenskega narodnostnega ozemlja ob "nedorečeni" meji z novo državo Avstrijo je uspelo ohraniti majorju in pesniku Rudolfu Maistru – Vojanovu (1874–1934), ki je s svojimi prostovoljci 1. novembra 1918 odločno zasedel Maribor. Narodni svet v Mariboru ga je nemudoma imenoval za generala. Njegov poseg je določil jugoslovansko-avstrijsko mejo na Štajerskem. Položaj ni kazal ravno slabo tudi na Koroškem. Narodni svet za Slovenijo in Istro je septembra 1918 ustanovil Narodni svet za Koroško, ki je zahteval priključitev Koroške matičnemu narodu. Tudi koroški Nemci so pričakovali, da bo južni del Koroške zasedla narodna vlada za Slovenijo v Ljubljani. Koroški Slovenci so v posameznih krajih prevzeli oblast, vendar z izjemo poročnika Franja Malgaja (1894–1919), ki je prodril iz Celja in zasedel Mežiško dolino in nato ob Maistrovi pomoči še velikovski okraj, niso dobili podpore iz Slovenije. V Rožu je slovenske vojake vodil Ivan Primožič. Ljubeljski prelaz in Borovlje je zasedel poročnik Alfred Lavrič (1883–1935). Obotavljanje ljubljanske vlade in jugoslovanske države je dalo dovolj časa Nemcem, da so se vojaško in politično organizirali. Že 23. novembra je bila dogovorjena demarkacijska črta, ki je sledila toku Zilje in Drave do Velikovca. V vojne operacije so Slovenci vključili tudi bivše srbske vojne

⁵⁹ Alenka Puhar, Slovenski avtoportret 1918–1991, Ljubljana 1992, str. 34–35.

⁶⁰ Nekako na začetku 20. stoletja se je pojavilo geslo "Ljubljana je srce, Trst pljuča za Slovenijo!"

⁶¹ Janko Pleterski, "Zamujene priložnosti", Dr. Ivan Šušteršič 1863–1925 / Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma, Ljubljana 1998, str. 442–443.

ujetnike, saj se avstrijska vlada pač ne bo mogla odkrito postaviti proti vojakom antantnih sil, in konec novembra zasedli še Pliberk. Decembra so se sestali zastopniki ljubljanske, dunajske in celovške vlade, na katerem so Slovencem ponudili sodne okraje Pliberk, Dobro vas in Železno Kaplo. Vlada v Ljubljani je vztrajala pri celotnem slovenskem ozemlju, zato so sklenili odločitev prepustiti mirovni konferenci. Toda obotavljivost Narodne vlade v Ljubljani, njeno naivno zaupanje v načelo samoodločbe narodov ter neuspešni napadi čez dravsko razmejitveno črto so nemške koroške stranke utrdili v prepričanju, da se upro nadaljnjemu jugoslovanskemu prodiranju. Sledila je "grabštajnska afera". General Maister je ukazal neki srbski enoti, naj zasede Grabštajn, toda srbski prostovoljci so se med avstrijskim protinapadom slabo izkazali. Zajetje srbskih vojakov je sprožilo vrsto avstrijskih protestov in not, ker so napad izvedli bivši vojni ujetniki in ne redna srbska vojska. Končni rezultat je bil Maistrov umik s Koroške. Ostal je Lavrič, ki je moral braniti 170 km dolgo fronto od Podkloštra do Galicije.

Jugoslovanske sile, ki so že prej premogle zgolj 1.600 vojakov proti 3.400 avstrijskim, so bile oslabiljene. Sledil je protinapad, v katerem so Avstrijci segli preko Drave in se približali Dravogradu. Zaradi katastrofe na Koroškem je 1. januarja 1919 na shodu v unionski dvorani koroški politik, predsednik Narodnega sveta v Celovcu in komisar za Koroško pri Narodni vladi v Ljubljani duhovnik Franc Smodej (1879–1949) – njegovo portretno karikaturu je za 2. št. Kurenta iz leta 1919 narisal Gaspari – ostro nastopil zoper brezbriznost ljubljanskega in beograjskega vodstva ter pozival, naj se javljajo prostovoljci. Že 3. januarja 1919 je ljubljanska vlada izdala oklic o ustanovitvi legije prostovoljcev za Koroško. Slovenska vojska je še vedno zaostajala za avstrijsko (okrog 1.300 Slovencev in 800 Srbov na koroški fronti, Maister pa je imel 2.250 vojakov), ki je na začetku leta 1919 znova napadla in potisnila slovenske sile do Karavank. Avstrijci so zavzeli Podklošter, Rožek in se ustavili pred predorom Podroščico. *"Dne 8. januarja so navalile nemške nacionalne čete z velikansko premočjo na Borovlje med streljanjem dveh topov s Humberškega gradu,"* je ob desetletnici bojov za Koroško v reviji Življenje in svet pisal "A. B.". *"Naša posadka je štela samo 60 mož, dočim je bilo Nemcev do 1000. Naš poveljnik je bil major Lavrič. Po srditih bojih je postojanka padla. Skoraj polovica naše posadke je bila pobita ali težko ranjena, težko ranjena in ujeta sta bila tudi major Lavrič in njegov adjutant poročnik Sirnik. Boroveljski nemčurji so iz svojih skrivališč streljali na naše vojake. Strašno so divjale sovražne tolpe po zavzetju nad ondrotnimi Slovenci. Razdejali so župnišče in vse slovenske hiše ter uničili ali odnesli prav vse premoženje znanemu puškarju Borovniku, trgovcu Renku, urarju Lečniku, župniku Trunku i. dr. Vse znane Slovence so aretirali, trpinčili in odgnali v zapore. Po teh uspehih so se nemške tolpe pripravljale za roparski pohod čez mejo na Kranjsko. Že so prišli vrh Ljubelja, ko jih je ustavil takratni tržiški župan notar Mat. Marinček, ki je bil naglo zbral prostovoljno četo Sokolov in tržiških meščanov. Nemci so se umaknili nazaj na Mali Ljubelj, kjer so se utrdili."*⁶² V Gradcu so se začela pogajanja za premirje in določitev začasne meje na Koroškem.

Čeprav ni bila objavljena v Kurentu, v kontekst komentiranja dogodkov na Koroškem sodi tudi Smrekarjeva karikatura *"Osvoboditev Koroške"*. Maister, predstavljen kot vitez, bo ravnokar presekala verige, s katerimi je priklenjena personifikacija Koroške, in jo zaščitil pred grozečima zmajem in kačo.

V 4. št. Kurenta srečamo Smrekarjevo karikaturu *"Narobe svet"* z "Mico", ki si je nadela hlače oziroma vojaško uniformo, oprtala puško in se odpravila v boj, doma pa pustila svojega šlevastega "Janeza", oblečenega v dolgo žensko kiklo, ki v naročju pestuje otroka. Proti

⁶² A.B., "Ob desetletnici krvavih bojov za Koroško", Življenje in svet, 1929/20, str. 617.

zapečkarskemu možu leti zaničljiv pljunek.⁶³ “‘Naša je in bo Koroška’ / ta beseda je res moška, / a pri tem se vsak vprašuje, / kako naj zanjo se bojuje!” lahko preberemo v Kurentu, kljub temu da je karikatura nastala v posmeh Janezovi bojazljivosti. Vendar pa nikakor ni šlo za strah pred močnejšimi sosedi, temveč za naveličanost in odpor do nadaljnega bojevanja. Med slovenskimi vojaki je “prevladovalo malodušje, strahotna naveličanost in depresija. Vsi so bili do grla siti vojne in so si želeli samo domov, čimprej domov. Po štirih letih neskončnega vojskovanja na najrazličnejših tujih frontah je Slovincem zmanjkalo moči za boj na domačih tleh. Neskončno število podpisov – približno pol milijona, po nekaterih ocenah – so zbrali za to, da bi zaživel v nekakšni novi, svoji državi, z dodatnim prelivanjem krvi pa tega povečini niso bili pripravljeni potrditi.”⁶⁴ Slovincem je bilo dovolj vojne; “Ljudje so bili sestradani, utrujeni in siti vojaščine, a žal tudi premalo zavedni, da bi se žrtvovali še par tednov za lastno državo, če so se že štiri leta vojskovali za tujca.”⁶⁵

Gasparijeva karikatura “Zibelka Slovenstva” v 2. št. nam prikazuje nebogljeno deklico Slovenijo, ki prosi “ljubega strica Srbina”, naj spodi Avstrijca iz njene zibelke – dežele zgodovinskega začetka Slovencev, zgodovinsko osrednje slovenske pokrajine Stare Karantanije – Korotana oziroma Koroške. Kot Smrekar je tudi Gaspari upodabljal Avstrijce in Nemce z velikimi golšami (“krofi”).

V 3. št. številki je Kurent objavil Podrekarjevo karikaturu “Tužni Korotan” s podnaslovom “Pozdrav z Gosposvetskega polja”. Podobno karikaturu je Podrekar pred vojno narisal za Bodečo nežo. Objavljena je bila pod naslovom “Po 500 letih...” in jo je zaplenila cenzura. Na karikaturi iz Kurenta na vojvodskem prestolu kraljuje “ptič krvolok”, pokrit s klobukom, za katerega sta zataknjena nemška hrastova lista, njegova krila so obarvana z grozečim vzorcem, Gosposvetsko polje je prekrito z lobanjami, nad opustošeno pokrajino krožijo ptiči mrhovinarji... Čeprav karikatura ne potrebuje dodatne razlage, ji je Kurent dodal pesimistično ubrano pesmico “Gosposvetsko polje”:

“Tužni Korotan, tužni Korotan,
črna noč okrog,
v nji le vzdih in stok,
in jata črnih vran.

⁶³ “Vse na svetu se spreminja,
vse en kratek čas trpi —
kar je staro, to izginja,
da se novo porodi.
Janez se je v vojski utrudil,
saj že vsega sit je bil —
zato se je k peči zgrudil,
da bi malo si počil.
Mica pa je puško vzela
rekla je: ‘To je junak,
mislim, zdaj bo druga pela,
če ne vzame Nemce vrag!’”

Motiv zapečkarskega moža in odločne žene sodi med motive t.i. “narobe sveta”, kar ponazarja že naslov Smrekarjeve karikature. Znan je s številnih grafičnih listov s prizori “narobe sveta”, kjer se žena npr. odpravlja na lov ali v boj, mož pa ostaja doma. Smrekarjevi karikaturi malone identično interpretacijo motiva nam razkriva npr. karikatura angleškega karikaturista Thomasa Rowlandsona (1756–1827), ki je narisal francoskega generala Junota, skritega v postelji, pred katero paradira mladenka s spodvihanim krilom, vojaškim klobukom, škornji in izdrto sabljo.

⁶⁴ Alenka Puhar, Slovenski avtoportret 1918–1991, Ljubljana 1992, str. 26.

⁶⁵ Silvo Kranjec, Kako smo se zedinili, Celje 1928, str. 135.

*Ptič je krvolok, ptič je krvolok
vsedel se na stol,
vojvodski prestol –
gleda na okrog.
Vse okrog je grob, vse okrog je grob,
in še mrtvih glav
tisoč sred dobrav
čaka na pokop.
Čujte zadnji vzklík! Vzdiha mučenika:
Gosposvetski stol,
ti slovenskih polj
grobni spomenik.”*

Sledila je Gasparijeva karikatura *“Sv. Mohor in Fortunat varujeta slovensko zemljo”* oziroma *“Tuš za štajerske nemčurje”*, na kateri ima sveti Mohor na glavi slovensko polhovko, sveti Fortunant pa srbsko vojaško kapo, prav tako kot dva angelčka. *“Tuš”* je štajerske nemčurje presenetil pred Gradcem, kjer so 13. januarja potekala pogajanja. Ljubljanska vlada je izbrala taktiko zavlačevanja, da bi lahko pripravila nove vojaške sile. Ker se jugoslovanska in avstrijska delegacija nista mogli zediniti, kje bo potekala demarkacijska črta, sta se ponudila ameriška oficirja, da v spremstvu slovenskega in avstrijskega izvedenca pregledata teren in določita demarkacijsko črto, na kar sta pristali obe strani. Nemci so se uspeli bolje organizirati. Povsod, kamor je komisija prišla, so razobesili nemške zastave in pripravili demonstracije za nemško Avstrijo. Poročilo ameriških oficirjev je bilo za Slovence neugodno: za primernejšo demarkacijsko črto kot Drava so se po njunem mnenju izkazale Karavanke.

Gaspari je za 5. št. vseeno narisal *“Demarkacijsko črto”*, na kateri je roka z napisom ameriška komisija ravnokar potegnila mejo, po kateri naj bi tudi Beljak in Celovec pripadla Jugoslaviji. *“Jesas na!”* in *“Ja Hergott wes ist den döös!”* se hudujeta golšasta Avstrijca.

Narodna vlada je bila prepričana, da bodo o usodi Koroške odločala mirovna pogajanja, zato je odklonila zasedbo Celovca in prepovedala Maistru ukrepanje na lastno pest. Obotavljanje so izkoristili Avstrijci za organiziranje nemških narodnih straž, ki so začele postopati vedno bolj ošabno in nasilno ter bile že kmalu dovolj močne, da so začele pripravljati večje napade.

Aprila je v zgornji Rožni dolini ter med Velikovcem in Celovcem izbruhnila vstaja, ki ji je sledila ponesrečena ofenziva slovenske vojske, ki se je domnevno sprožila brez vrednosti poveljstva. Avstrijci so odgovorili z napadom na slovenske postojanke, ki so se morale druga za drugo vdati. Fronta na Koroškem je začela dobeseno razpadati. *“Vojna sicer nikjer ne pozna rahločutnosti in obzirnosti, toda taka grozodejstva, kakor so jih delale nemške tolpe, so bila v navadi pri Hunih in Turkih,”* piše “A. B.” *“Deželna vlada za Slovenijo je nekaj teh krvoločnosti sporočila predsedniku Narodnega predstavništva dr. Pavloviću. V Celovcu so javno razstavili mrtvim vojakom odrezane nosove, ušesa, iztaknjene oči, češ, tako delajo Jugosloveni. V Podroščici so nemški vojaki svojega mrtvega tovariša z razparanim trebuhom pribili na zid ter razglasili, da je to grdobijo zakrivilna naša vojska. Šentjanžkega župnika Fugerja so nemške tolpe tako zbile, da je v celovški bolnici umrl. V Labodski dolini so naše ujetnike do nagega slekli ter jih strahovito pretepali. Vsa slovenska župnišča so izropali do golih sten, ponekod cerkve, tako v Šmihelu pri Pliberku, Libeličah itd. Pri nemškem napadu na Glinje je obležal na travniku hudo ranjen poročnik Janko Kranjc, koroški Slovenec. Mimo je prišel njegov sorodnik Wute iz Galicije, praporščak pri ‘Volkswehru’. Ranjeni poročnik je prosil sorodnika za obvezo, a ta je potegnil revolver ter*

*Kranjca ustrelil.*⁶⁶ V Borovljah se je večini slovenske posadke uspelo prebiti skozi sovražnikovo črto, poveljnika, kapetana Pavla Razlaga, poročnika Jurco in tri vojake so pobili s puškinimi kopiti. Padel je tudi Malgaj.

Znova so se začela pogajanja. Avstrijci so bili opijanjeni z zmago, zato so ostali nepopustljivi. Šele takrat je v Sloveniji prišlo do mobilizacije, prispelo je tudi nekaj srbskih enot. Okoli 12.000 jugoslovanskih vojakov je stalo nasproti 11.000 avstrijskim. Nova ofenziva je bila uspešna. Jugoslovanske sile so prodrle do Drave. Avstrijci so morali prositi za premirje. Na pogajanjih na začetku junija so jugoslovanski pogajalci zahtevali, naj se demarkacijska črta premakne nad Celovec, ki so ga medtem zasedle jugoslovanske sile, drugače bo sledil napad na Beljak in Št. Vid. Avstrijci so nenadoma odklonili podpisovanje pogodbe, ker so se sklicevali na to, da je antanta konec maja 1919 od obeh strani zahtevala, naj izpraznita Celovško kotlino. Vmešali so se tudi Italijani, ko so do 15. junija zasedli 4 km široko nevtralnno cono med avstrijsko in jugoslovansko demarkacijsko črto. Jugoslovanska vojska je morala zapustiti Gospo Sveto, vendar nikakor ni nameravala oditi tudi iz Celovca in Celovške kotline. *“Na binkoštno soboto dne 7. junija so naši vojaki priredili pri zgodovinskem vojvodskem prestolu skromno slavnost. Nadporočnik Vizjak je vojakom razložil pomen tega našega svetišča. Binkoštno nedeljo je bila v znameniti Gosposveti cerkvi vojaška maša, ki se je udeležilo tudi domače prebivalstvo. Poročnik Miklavčič je zbral izvežban kvartet, ki je pel med mašo slovenske pesmi, na koncu pa ‘Lepa naša domovina’, ki se je pač prvič slišala v tej cerkvi. – General Smiljanić je znal upoštevati, da je za Slovence Gospa Sveta slična zgodovinska svetinja, kakor je Srbom Kosovo, zato je namenoma – najbrž po nasvetu generala Maistra – odredil tako, da so kraj zavzeli samo slovenski vojaki. Toda še isto popoldne je prišel ukaz, naj odrine naša vojska nazaj na demarkacijsko črto, ki se je bila določila pri pogajanjih v Kranju, ozir. v Ljubljani. Zaradi našega zmagovitega prodiranja je prevzel Nemce strah, da so poslali 4 odlične delegate h generalu Smiljaniću s prošnjo za premirje. General je privolil, da se prično pogajanja, toda naša ofenziva se nadaljuje do končnega sporazuma. Dne 2. junija so se pripeljali nemški delegati v Kranj k tozadevnim pogajanjem. /.../ Nemci dolgo niso hoteli sprejeti naših pogojev glede povračila vse povzročene škode, šele, ko so se naše čete bližale Celovcu, so Nemci popustili. Pogodba se je podpisala v Ljubljani dne 6. junija. Na podlagi pogodbe zasedejo naše čete vse ozemlje do Drave, onstran Drave pa Velikovec in Celovec. Severno od te naše demarkacijske črte se je določilo 10 km nevtralne cone, kjer ne sme biti nemškoavstrijskega vojaštva, a tudi prebivalstvo mora biti popolnoma razoroženo. Nemškoavstrijske čete so se umaknile za ta nevtralni pas, naše čete pa na novo demarkacijsko črto, v kolikor so jo bile prekoračile. Dne 6. junija je zasedla naša vojska brez bojov Celovec, odkoder so že več dni poprej vsi uradi pobegnili v Spital.”*⁶⁷ O usodi Koroške so znova odločali boji za zeleno mizo. Na potezi je bila Pariška mirovna konferenca, na kateri so bili slovenskim zahtevam naklonjeni Francozi, ni pa jih podpiral Wilson. Končni sklep je bila razdelitev Celovške kotline na dve coni, ki ju je ločevala “zelena črta” (Maloško poldne-proti severu-zahodno od Baškega jezera-Drava-Rožek-zahodni breg Vrbskega jezera-Glinica-Glina-Krka). Jugoslovanska vojska je morala julija 1919 na pritisk velesil zapustiti Celovec. Ne glede na jugoslovanski predlog, naj ozemlje južno od “zelene črte” brez plebiscita pripade Jugoslaviji, severno pa Avstriji, je bil za obe coni sprejet plebiscit, ki ga je zahteval Wilson. V coni A, ki je bila pod jugoslovansko upravo, naj bi bil plebiscit 6 mesecev po podpisu pogodbe, v coni B pod avstrijsko

⁶⁶ A. B., “Ob desetletnici krvavih bojov za Koroško”, *Življenje in svet*, 1929/21, str. 642–643.

⁶⁷ A. B., “Koroška naša do Gospe Svete”, *Življenje in svet*, 1929/22, str. 676–677.

upravo pa samo v primeru, če bi na njem zmagala Jugoslavija. 26. junija je Jugoslavija pristala na plebiscit.

Za potrebe plebiscitne propagande je Maksim Gaspari, ki se je med vojno začasno preselel na ženin dom v Rožu pri Bistrici v Ziljski dolini, risal razglednice, letake in plakate. Avstrijska propaganda je poudarjala navezanost in gospodarsko odvisnost Koroške od Avstrije, prednosti avstrijske demokratične in socialistične ureditve pred jugoslovansko monarhistično, jamčila popolno enakopravnost in zaščito z odločbami sanžermenske pogodbe, ki je zagotavljala tudi pravice narodnim manjšinam, poudarjala nasilno ravnanje jugoslovanskih oblasti z delavci v Sloveniji, svarila, da bodo morali moški pri Jugoslovanih k "žolnirjem", skratka kazala Korošcem "Črno" Jugoslavijo, kar je narisal tudi Gaspari na eni plebiscitnih razglednic, ki je koroškim volivcem svetovala: "*Proč s črnimi očali!*" Po mnenju slovenskih propagandistov pa je bila "črna" barva in vse negativno identično z zeleno barvo. Slovenske glasovnice so bile namreč bele, nemške pa zelene, na kar je volivce opozarjala tudi Gasparijeva razglednica "*Korošci pozor!*" Na njej angel drži v rokah glasovnico z napisom Jugoslavija, glasovnico za Avstrijo pa ponuja hudič. "*Sveti lintvern prosi za nas grešnike – koroške Nemčurje!*" se na drugi razglednici priporočajo koroški Nemci, ki so se zbrali pred celovskim zmajem. "*Ne maram za staro falirano Avstrijo... / Imam rajši mlado bogato Avstrijo!*" je bil trdno prepričan Slovenec, ki je na Gasparijevi razglednici kot nekakšen antični Herakles na razpotju menil, da mu bolje pristoji brhka slovenska mladenka kot pa skuštrana, neprivlačna Avstrijka. Napihnjena avstrijska zelena žaba je na neki drugi Gasparijevi razglednici pogumno vzklikala: "*Heil, heil, heil!*", na dan plebiscita pa se je dobesedno razpočila. Gasparijeva "*Koroška pravljica*" naj bi se za Slovence končala srečno. "*Tekom stoletij nam je pokradla nemška sraka mnogo biserov in zakladov, med njimi tudi zlato zibelko Slovenije, našo Koroško...*" se glasi podnapis pod sličico, ki prikazuje gnezdo tatinske srake; "*A dvignil se je v junaškem poletu sokol od juga in vzel je sraki ukradeno zibelko*" pojasnjuje podnapis pod drugo sličico; na zadnji, tretji sličici pa je prikazan jugoslovanski sokol, ki na dan plebiscita daruje zibelko sestri Sloveniji.

Propagandnim namenom je od septembra 1920 služilo tudi nekaj številčk lističa "*Hoo-rruk...!!*"; "*List za plebiscitno zabavo – Hoo-rruk...!! je najbolj razširjen list v A coni. Tudi B-conarji ga pridno prebirajo.*", v katerem se je natisnjena v zrcalni podobi znašla tudi amaterska, v linorezu izvedena kopija Gasparijeve karikature iz 2. št. Kurenta za leto 1919, na kateri sta predstavljena napihnjen nemški puran in Slovenka z zastavo SHS.

Jugoslovanska stran je pripravila tudi letak, ki je prinašal "Deset plebiscitnih zapovedi za Slovence":

1. Veruj v našo zmago!
2. Ne zabavljaj po nemarnem na Jugoslavijo, ki te je odrešila!
3. Posvečuj vse svoje moči plebiscitnemu delu!
4. Spoštuj svoj materin jezik, da boš na svoji zemlji svoj gospod, ne pa nemški hlapec!
5. Ne ubijaj sebe in svojih potomcev z glasovanjem za Nemce!
6. Ne prešestuj s propalo Avstrijo!
7. Ne daj si ukrasti slovenske koroške zemlje!
8. Ne brigaj se za lažnjive obljube in prazne grožnje Nemcev!
9. Ne želi Celovca, ker pride sam k nam!
10. Ne želi nemškega bogastva, ker ga ni!"⁶⁸

⁶⁸ Po: Koroški plebiscit / Razprave in članki, Ljubljana 1970, str. 257.

Nadzor vpisa v imenik volilnih upravičencev so izvajali občinski glasovalni sveti, v katerih so bili trije Slovenci in trije Nemci, kar je bilo do Slovencev, ki so v coni A predstavljali večino, krivično. Nemci so se trudili, da bi povečali število volilnih upravičencev. Tako je bilo na dan plebiscita vpisanih 5.000 glasovalnih upravičencev več kot je bilo predvideno. Velik del glasovalnih pripomočkov (glasovalne skrinjice, pečatniki, vosek, trakovi) so nemški obrtniki v Celovcu izdelali na način, ki je omogočal zlorabe. Prirejeni so bili mnogi plebiscitni shodi in zborovanja. Poleg propagande se je avstrijska stran posluževala tudi groženj, nasilja in podkupovanj.⁶⁹ Na dan plebiscita 10. oktobra 1920 se je skoraj 60 odstotkov prebivalstva odločilo za Avstrijo, ki je zasedla celotno plebiscitno ozemlje, čeprav je Jugoslavija na ozemlju južno od Drave dobila malenkostno večino glasov.

Za naslovnico 8. št. Kurenta je narisal Smrekar karikaturu z naslovom "*Wilsonov čudežni mlin*". Ameriški predsednik je stlačil v "babji mlin" (motiv je znan z raznih poljudnih tiskov, pri nas pa s panjskih končnic) postarano in pusto šemasto babnico – "Staro Evropo", iz mlina pa prihajajo same brhke mladenke: "Slobodna Jugoslavija", "Slobodna Poljska" in "Slobodna Češka Slovaška". Ko je Karel I. 4. oktobra 1918 prosil za mirovno posredovanje Wilsona, je ta med pogoje za mir uvrstil tudi zahtevo, da si Poljaki, Čehi in Jugoslovani ustvarijo neodvisne države. Znamenite točke, v katerih je Wilson začrtal načela mednarodnega sožitja po 1. svetovni vojni, so namreč jamčile pravico narodov do samoodločbe. Evropa jih je na začetku leta 1918 sprejela z navdušenjem. Mnogo manj so bile navdušene centralne sile, saj so predvidevale velike ozemeljske spremembe v njihovo škodo. Slovenci oziroma bodočih Jugoslovanov so se dotikale zlasti 9. ("*Popravek italijanskih mejá po jasno vidnih narodnih črtah.*"),⁷⁰ 10. ("*Avstro-ogrskim narodom, katerih prostor med narodi želimo videti zaščiten in zagotovljen, naj se da prilika za avtonomni razvitek.*"), 11. ("*Romunija, Srbija in Črna gora naj se izpraznijo in zasedeno ozemlje obnovi. Srbiji naj se zagotovi svoboden in varen dohod do morja. Razmere različnih balkanskih držav med seboj naj se s prijaznimi dogovori določijo primerno zgodovinskim danim črtam pripadnosti k raznim narodom. Ustvarijo naj se jamstva za politično in gospodarsko neodvisnost ter teritorialno nedotakljivost balkanskih držav.*") in zadnja, 14. točka ("*Ustanovi naj se splošna zveza narodov. Specijalne pogodbe naj v enaki meri velikim in malim državam priskrbe jamstvo politične neodvisnosti ter teritorialne nedotakljivosti. Glede na te javne poprave krivice in uveljavljene pravice, se čutimo tesno spojene z vladami in narodi, ki so se združili proti imperijalističnim silam.*"). Wilsonove točke so bile osnova za povojno ureditev sveta, ki jo je udeležila pariška konferenca. Na razvalinah Avstro-Ogrske monarhije, turškega in nemškega imperija je zato po koncu 1. svetovne vojne nastala vrsta novih ali ozemeljsko povečanih držav, med njimi tudi Poljska, Češka, Madžarska in Jugoslavija, ki je v času nastanka Smrekarjeve karikature obstajala še kot Država Slovencev, Hrvatov in Srbov.

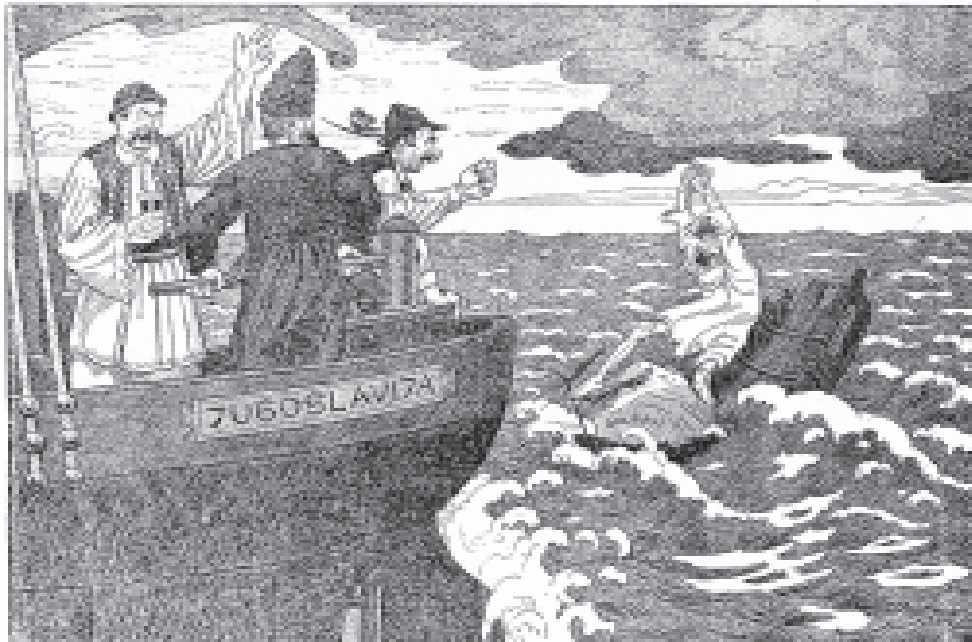
Smrekarjeva karikatura "*Obupni klici*" v 7. št. Kurenta je prikazovala ladjo Jugoslavijo s tremi potniki, brati Slovincem, Hrvatom in Srbom, ki je prevzel tudi vlogo krmarja. Morje premetava skromen, na pol razbit čolnič, last "Alpskega Nemca", ki milo prosi Jugoslovane, če bi lahko privezal "*svojo krepko ladjo na vaš novi brod, da boste lažje vozili!!*" Monarhija je namreč pravkar potonila iz njo tudi nekdanji oholi Nemec. Slovenec, nadvse zadovoljen, da se je znašel v bratski družini, mu kaže figo. Na eni izmed deklaracijskih razglednic pa je Gaspari upodobil Slovenca, Hrvata in Srba, ki si nazdravljajo. Nazdravljajoče blagoslavlja Bog. Napis pod risbo se glasi: "*Trčimo še enkrat vsi, živili Slovani, bratje naše krvi, bog nam jih ohrani.*"

⁶⁹ Po: Marjan Kos, Koroški plebiscit / Ob 75. obletnici priključitve Libelič k Sloveniji, Koroški pokrajinski muzej, Slovenj Gradec 1997 (katalog), str. 33.

⁷⁰ Besedilo točk je povzeto po "Štirinajst točk Wilsonovega programa", Novice, 1918/82.

Obupni klici.

Kral Hinko Smrekar.

Alpski Nemec: „Milij bratje Jugoslavlani! Davašite, da privežem svoj krepko ladjo na vaš mali brod, da boste laže vozili!“
Jugoslavlani: „Kaker si bival, tako pa vodi!“

Hinko Smrekar, „Obupni klici“, Kurent

Slovenci so „po dolgih stoletjih tujega jarma stopili kot enakopraven član v družino svobodnih narodov“, je poudaril Silvo Kranjec.⁷¹ „Vsa ta zgodovina je en sam izraz in dokaz, kako je od nekdaj, časih bolj živo, časih bolj pritaženo, ljudska duša neprestano koprnela, da se popravi to, kar je skvarila sebičnost in krivica mogočnjakov: želela je, da se združi, kar je v samogoltnosti razdružil – človek. Svetopisemski rek 'kost h kosti, kri h krvi' je zmagal preko vseh nam sovražnih naklepov.“⁷² Takšno seveda ni bilo samo prepričanje avtorja propagandne knjižice „Kako smo se zedinili“ ali pisca njenega uvodnika, temveč je tako ob koncu 1. svetovne vojne mislila večina Slovencev. Toda kmalu je postalo jasno, da je Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki je nastala 1. decembra 1918, v velikem nesoglasju s prejšnjimi dogovori o enakopravnem in demokratičnem postopku združevanja habsburških Slovanov s Srbijo. Uresničena je bila ideja o združitvi Južnih Slovanov, toda v novi državi je prišel do izraza predvsem srbski interes. Potlačena je bila slovenska emancipacija in državnost, dosežena v času obstoja Države SHS.

⁷¹ Silvo Kranjec, *Kako smo se zedinili*, Celje 1928, str. 142.

⁷² Fran Saleški Finžgar, *uvod k Silvo Kranjec, Kako smo se zedinili*, Celje 1928, str. 3.

Zaradi italijanske okupacije Primorske in negotove usode Koroške je Narodna vlada menila, da mora do združitve priti za vsako ceno, pod malone vsakršnimi pogoji. *“Da bi bila čas v ‘Narodni vladi’, bi bil predvsem zahteval, da se pred združitvijo s srbskimi odrešitelji jasno pomenimo o pogojih našega državnega ujedinjenja”*, je bil prepričan Fran Šuklje (1849–1935). *“‘Clara pacta, boni amici!’ Nič o vsem tem, brezpogojno smo se združili in – kakor je bilo združevanje s Hrvati in Srbi v eno državno celoto samoposebi potrebno in koristno, je bilo anorganično priklopljenje zgodovinsko, gmotno in družabno tako različnih sestavin nepremišljeno in klavrno.”*⁷³

Novonastala država, ki je rade volje in nič manj preračunljivo sprejela pod svoje okrilje tudi Slovence, ni bila skorajda v ničemer identična s politično in narodno tvorbo, za katero se je zavzemala majniška deklaracija. Slovenci so si želeli državo, v kateri bodo lahko uveljavili svoje politične, kulturne in gospodarske interese in njihov nacionalni obstoj ne bo ogrožen, želeli so se otresti nemške nadvlade in postati samostojni, zato je ugotovitev, da so samo zamenjali gospodarja in izgubili dobršen del nekdanj samoumevnega slovenskega ozemlja, priklicala priokus razočaranja in bojazni. Želeli so si demokratično republiko, nastala je nova kraljevina, ki so ji vladali Karadjordjevići, želeli so živeti v državi, ki bi zajela večino Slovencev, a skorajda tretjina slovenskega ozemlja jim je začela polzeti iz rok, nova država pa ni pokazala dovolj zanimanja, ne moči za njegovo ohranitev. Vedno bolj je naraščalo vznemirjenje med ljudmi. Januarja 1919 so se prvič uprli slovenski vojaki v Ljubljani, ki so se končali s krvavimi spopadi med slovenskimi in srbskimi vojaki. Julija 1919 sta sledila še večja vojaška upora v Mariboru in na Koroškem, ki so ju srbski vojaki uspeli zlomiti.

Napovedi razočaranja, ki bo sledilo, so se skrivale tudi v karikaturah v Kurentu. Ivan Vavpotič pa je leta 1919 zasnoval prvo jugoslovansko poštno znamko, na kateri je bil narisana “Verigar”, ki trga suženjske verige. Simbolno je zasnovana tudi gorata pokrajina v ozadju, predstavljala naj bi domovino, prav tako tudi žarki, ki oznanjajo zarjo svobode. Model za znamko je bil športnik Stane Derganc. Verige sužnosti so bile seveda vezi stare Avstro-Ogrske, toda v znamki lahko zaslutimo tudi odmeve ruske oktobrske revolucije. Znamka je bila v uporabi do leta 1921. Tudi Podrekarja je prevzelo upanje, da bi po vojni nastopila nova doba, ki jo je prikazovala njegova istoimenska karikatura *“Nova doba (boljševiki)”* v 5. št. Kurenta iz leta 1919. Na njej delavec s pestmi udarja po prestrašenem bogatinu. Iz ust bogatina se na zbrano množico vsipljejo cekini. Podoben motiv je narisal v istem času tudi Smrekar za razglednico *“Kralj Kapital”*, ki je izšla pri Slovenski socialni matici. *“Vstajenje Jugoslavije”* pa se je imenovala v Kurentu eno številko poprej objavljena Podrekarjeva karikatura, na kateri je Jugoslavijo predstavljal pravkar osvobojeni delavec, obsijan s sijem svobode, katerega se je prestrašila kraljeva družčina. Podrekarjevo socialistično opredeljenost nam potrjuje npr. tudi karikatura *“Prvi maj”* v 19. št. Bodeče neže. Prikazuje delavca na kupu lobanj s kladivom v roki. Karikatura iz Kurenta učinkuje precej nenavadno – kot da Podrekar ne bi vedel, da je tudi nova jugoslovanska država kraljevina, in da je ta kraljevina že na začetku svojega obstoja surovo zatrla delavske stavke, ki so v Sloveniji izbruhnile decembra 1918 in na začetku leta 1919 v rudniških in industrijskih središčih pod vplivom novic o revolucionarnih gibanjih v sosednjih državah. Ne-sporazum pomaga razrešiti letnica nastanka karikature (1918) – torej je bila narisana še za časa Avstro-Ogrske, čeprav takrat še ne bi mogla biti objavljena, toda že nekaj mesecev pozneje je ta karikatura v novi državi postala enako nepotrebna.

⁷³ Fran Šuklje, Iz mojih spominov, II. del, Ljubljana 1995, str. 270.

Summary

Cartoons during the First World War

Damir Globočnik

The paper examines selected political and other cartoons from the period of the First World War. Like written sources, cartoons represent a valuable document of the times. In a highly condensed and suggestive manner they reveal the collective subconscious and convey joint fantasies of different nations. Some of the selected cartoons therefore reflect a condensed spiritual image of Slovenes in that period, their desires, expectations, fears and disappointments. These cartoons abound in wit, humor, criticism, honesty and in tragical qualities.

The author explains the circumstances and the reasons for the origin of these cartoons in the satirical supplement of the *Dan* daily, the *Bodeča neža* (1914), in the *Svetovna vojska* magazine (1914–1915), in the *Kurentov* album (1918), in the *Kurent* (1918–1919), in the satirical supplement of the *Domovina* daily, *Svetovna vojska v slikah in pesmih* (1921), on postcard cartoons, etc. Their authors, three prominent Slovene caricaturists of that time, were Maksim Gaspari (1883–1980), Fran Podrekar (1887–1964) and Hinko Smrekar (1883–1942). In 1919 Smrekar published a richly illustrated manuscript titled “Henrik Smrekar – črnovojnik” with a satirical description of war events from 1915 and 1916. The author also discusses some of the hitherto unpublished cartoons by Smrekar. Aside from newspaper cartoons, Gaspari also made the drawings for plebiscite postcards, while Podrekar was the principal caricaturist in the *Bodeča neža* and in the *Svetovna vojna v slikah in pesmih*.

The author analyzed the selected cartoons within the historical context in which they had originated, and discusses the role of art in the time of war, war absolutism and censorship, the movement for the support of the May Declaration, plebiscite propaganda, and the feeling of national tragedy upon losing a part of the territory in Carintia and along the Slovene coast.

The feeling of being threatened during the First World War accelerated the search for Slovene national identity which can be found in art symbols, personifications, certain stereotypes and syntagmas in the *Kurent*, which represents one of the pinnacles of Slovene plastic art satire in general. In their effort to express self-confidence of Slovenes, the cartoons in this satirical paper differ from other cartoons originating in the years prior to WWI. Quite soon they also reflected the disappointment following the initial enthusiasm for the new state of Yugoslavia.